

MARGARETE BUBER-NEUMANN

MILENA

Soyadı: **JESENSKA**

Adı: **MILENA**

GAZETECİ-ÇEVİRMEN

1896-1944

Ernst Pollack ve

Jaromir Krejcar'ın eşi

Dostları: Franz Kafka, Xaver

Schaffgotsch, Willy Haas

Max Brod, Wilma

Löwenbach, Marka

Schmolkova, Alice Gerstl,

Otto Rühle, Karel Čapek

A F A

kadın

MILENA

MARGARETE BUBER-NEUMANN

A F A

AFA – Kadın: 19
AFA – Yayınları: 174

ISBN 975-414-123-1

Eylül, 1991

©*Milena* adlı Almanca orijinalinden çevrilen
bu kitabın Türkçe çeviri hakları
AFA Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.

Dizgi: AFA Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Gülen Ofset

AFA Yayıncılık A.Ş., Sıhhiye Apt. 19/8 Cağaloğlu – İSTANBUL

526 39 80

MARGARETE BUBER-NEUMANN

Milena

Çeviren:

Sıdıka Orhon

"O'nun sözlerinden.., geçmiş
kavgalar Don Ziyade,
gelecekteki
kavgalar okunuyor."

AFA
YAYINLARI

"... O güne dek görmediğim canlı bir ateş o... Oysa öyle narin, cesur ve akıllı ki! Her şeyi de o kadar kolay feda ediyor ki! Ya da belki her şeyi fedakarlığı sayesinde elde etmiş..."

Franz Kafka

Önsöz

Kısa bir süre önce Franz Kafka'nın *Sevgili Milena* adlı kitabının yeni baskısı yayınlandı.

Başka hiçbir eserinde Kafka, Praglı genç Milena'ya yazdığı aşk mektuplarındaki kadar çıplak değildir. Ama Milena da bu derlemenin sayfalarından özel bir insan olarak karşımıza çıkıyor.

Milena Jesenska'ya yalnızca Franz Kafka'nın sevgili-si gözüyle bakmak haksızlık olur. Milena olağanüstü bir insandı; gençliğinde burjuva ahlak anlayışına karşı çıkan, zor yaşamı boyunca aşırı bireyciliğini bir kenara bırakıp toplumsal ve siyasi sorumluluk duygusuyla hareket etmesini bilmiş, olağanüstü bir insan. Ülkesi Bohemya'nın boyunduruk altına alındığı günlerde düşünce özgürlüğü için savaşıacak gücü ve yılmaz bir cesareti vardı. Hitler Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde tehlikede olan insanları kendi hayatı pahasına kurtarmaktan çekinmedi. Yahudileri ve Çek vatandaşlarını yurtdışına kacırdı. İllegal bir dergi çıkardı ve halkını zorbalara karşı direnmeye çağırdı. Sonunda Gestapo tarafından tutuklandı ve 1944 yılında Ravensbrück toplama kampında öldü.

Margarete Buber-Neumann

Teşekkür

Bu kitabın ortaya çıkmasında bana yardımcı olan Milena'nın tüm arkadaşlarına burada teşekkür etmek istiyorum. Özellikle usanmadan bana önerilerde bulunup beni çeşitli konularda aydınlatan Wilma Lövenbach'a, ayrıca Arthur Koestler, Paul Rütli, Willy Haas, Joachim von Zedtwitz, Jaroslav Dressler, Miloş Vanek, Aniçka Kvapilova'ya ve gerek anılarıyla gerek gönderdikleri tarihi belgelerle bana ışık tutan tüm diğerlerine.

Milena'nın hayatı hakkında aydınlatıcı olabilecek pek çok kaynak, bir Alman olarak bana kapalıydı. Kaldı ki, Bohemya'yı ve Prag'ı da pek tanıımıyordum. Yüzyılımızın ilk otuz yılında Çek anayurdunda filizlenip yeren kültür hayatını yalnızca Milena'nın anlattıklarından biliyorum. Milena ile toplama kampında tanıştım. Geçmişini orada öğrendim. Belki bu yüzden hayat hikayesinde bazı yanlışlıklar ortaya çıkacaktır. Tüm eleştirmenlerden bu yüzden özür dilerim. Uzun tereddütlerden sonra bu kitabı kaleme almaya cüret edebildim. Yazdım, çünkü Milena'nın kişiliği beni adeta büyüledi, çünkü onunla arkadaşız.

M. B.-N

Ağlama Duvarı Önündeki Karşılaşma

21 Ekim 1940'da kamp sokağında elime bir pusula tutuşturuldu; Milena'dan aldığım ilk mektuptu bu. Tanışalı daha ancak birkaç gün olmuştu. Ama zaman, saatler ve dakikalara ayrışmaktan çıkıp kalp atışlarına göre ayarlanınca günlerin ne anlamı kalır ki?

Karşılaştığımız yer, Ravensbrück kadınlar toplama kampıydı. Milena, birlikte getirildiği bir Almandan hakkımda her şeyi öğrenmişti. Gazeteci Milena Jesenska Sovyetlerin gerçekten de anti faşist göçmenleri Almanlara teslim edip etmediklerini öğrenmek istiyordu benden. Bizi özgürlükten koparan yüksek voltaj verilmiş dikenli tellerle kaplı yüksek kamp duvarlarının arasındaki dar yolda, "geçit"te yürürürken Milena bana doğru gelmiş, kendini tanıtmıştı: "Prag'dan Milena!" Onun için nereli olduğu, soyadından daha fazla önem taşımaktaydı. Elini ilk kez uzattığında yaptığı jesti, bu hareketindeki zerafeti ve gücü alsa unutamayacağım. Eli benimkinin içindeyken hafif alayla: "Lütfen," demişti, "siz Almanların yaptığı gibi sıkıp sallama... Parmaklarım hasta..." Çok acı çektiği her halinden belli, hapisanenin soluklaştırdığı yüze baktım. Ama hastalık izlenimini bakışlarındaki güç, hareketlerindeki canlılık hemen sildi. Milena uzun boyluydu, geniş, dik omuzları, narin bir kafası vardı. Gözler ve çene güçlü ataklığını, güzel kavisli dudakları aşırı duygusallığını ele veriyorlardı. Kadınsı narin burnu yüzüne daha ziyade kırılğan bir ifade vermekteydi ve çıkık alınının ciddiyeti onu çevreleyen buklelerin etkisiyle yumuşuyordu.

Dar yolda durup kaldığımızdan diğerlerinin ilerlemelerini engellemiş, mahkumların oradan oraya akmalarını durdurmuştuk. Öfkeli olduklarından bizi kızgın bir şekilde itelemeye

başladılar. Ben bu selamlaşmayı hemen mümkün mertebe kısa kesip gezintinin emredilen ritmi içine girmek istedim. Uzun yıllar hapiste olmanın sağladığı deneyim bana, bu mahkum güruhunun görünen dış kurallarına itaat etmeyi öğretmişti. Ama Milena bu yeteneklerden tümüyle yoksundu; toplam kampının sokaklarında da huzurdolu herhangi bir kentin herhangi bir bulvarında birbirine tanıştırlan iki insan gibi davranmamızı istiyordu. Selamlaşmayı uzattıkça uzattı. Yeni bir insan tanımanın sevinci onu bütünüyle kaplamıştı; ya da belki, yabancı kaderleri keşfetme arzusuyla tutuşan röportajcı ihtirası. Etrafımızda homurdanan güruhtan hiç etkilennemezsin bu olayın tadını yudum yudum çıkartmaktaydı. Aldırmazlığı bir an beni sinirlendirmiş ama sonra hayran bırakmıştı. Karşımda henüz onuru kırılmamış bir insan durmaktaydı, şu aşağılanmışların arasında özgür bir insan!

Sonra diğerleri gibi biz de takunyaların kaldırdığı toz bulutu arasında "ağlama duvarı"nın önündeki voltamıza başladık. Milena takmıştı o yola bu ismi. Normal yaşantıda insan, kendine tamamen yabancı bir insanla da karşılaşsa, en azından giysilerinden bazı ipuçları elde eder, onun hangi çevrelerde dolaştığını hisseder. "Prag'dan Milena", üstünden dökülen uzun, çizgili mahkum elbiselerini giymiş, mavi önlüğü ve başörtüsünü takmıştı; aynı benim gibi. Çekoslovakyalı bir mahkum ve de gazeteci olduğundan başka hakkında hiçbir bilgim yoktu. Hafif bir Çek aksanı farkediliyorsa da bir yabancı gibi değildi; çünkü Almancaya hakimdi ve kelime haznesi ile ifade gücü beni karşılaşmamızın daha ilk onuncu dakikasında hayran bırakmıştı.

Birkaç veda sözü ve alışılmış "yeniden görüşmek üzere"-lerden sonra barakama döndüm. Olup bitenlere bir anlam veremiyordum. Günün geri kalan kısmında her şeye karşı sağır ve dilsizleştim. "Milena" ismi bütün benliğimi sarmıştı ve onun hoş sedası içinde dalgalanıyordum.

Sadece ve sadece binlerce kişinin arasında, üstelik de bir toplama kampında kendini yalnız hissetmiş kişiler benim bu yoğun duygularımı anlayabilirler. Ravensbrück'e 1940 yılının Ağustos ayının başın la getirildim. Arkamda o korkunç Rusya yılları vardı: NKWD tarafından Moskova'daki tevkifim, beş yıl zorunlu çalışmaya mahkum edilmem, Kazakistan toplama kampı Karaganda'da gönderilmem, ardından Rus devlet polisi tarafından 1940 yılında Almanlara teslim edilmem. Bunu takip eden tevkifat ve Berlin'de Gestapo tarafından yürütülen ve aylarca süren soruşturmalar ve en sonunda da bir Alman toplama kampına naklediliş. Ravensbrück'e gelişimin daha üçüncü gününde Alman komünist mahkumlar beni sorguya çektiler. Heinz Neumann'ın hayat arkadaşı olduğumu ve Sovyet Rusya'daki acı deneyimlerimizi uluorta anlatmakta bir sakınca görmediğimi biliyorlardı. Yaptıkları sorgulamadan sonra bana "hain" damgası vurup Sovyet Rusya hakkında yalanlar yaydığımı iddia ettiler. Ravensbrück'te komünistlerin özel bir yeri olduğundan beni aforoz etmeleri istedikleri sonucu sağladı: Diğer politik mahkumlar benden cüzzamlıymışım gibi kaçmaya başladılar.

Bir Alman toplama kampında benimle konuşmakla kalmayıp bana güven duyan, bana inanan ilk mahkum Çekoslovakyalı Milena Jasenska oldu. Bana Milena'yla tanışma şansını verdiği için Ravensbrück'e gelmiş olduğuma şükrettim.

Ravensbrück, Berlin'in 80 km kuzeyindeki Mecklenburg'dadır. 1940'da Gestapo buraya yaklaşık 5000 kadar kadın hapsedmişti. Siyasi mahkumlar, Yahudiler, dini nedenlerle tutuklananlar, çingeneler, adi suçlular ve toplumdışı insanlardan oluşuyordu bu topluluk. Savaş sonlarına doğru tutuklu sayısı 25000'e yükselmişti. Başlangıçta kamp tek katlı onaltı barakadan oluşmuşken zamanla kadınların içeri tıkıldıkları baraka sayısı otuzikiye yükseldi. Adi suçlular ve toplumdışı insanlar hariç kampa atılmış mahkumların tümü, sıradan ev

kadını, ana ve genç kızlardı; karakterleri birbirlerinden farklı ise de diğer konularda dışardaki insanlardan hiçbir farkları yoktu. İlk yıllarda Alman, Polonyalı, Çek siyasiler ile İncil araştırmacıları dışında bilinçli rejim aleyhtarı sayısı nispeten azdı. Sonraları Hitler tarafından işgal edilmiş bütün ülkelerden gelen direnişçiler bu sayıyı arttırdı.

Siyasiler kamp hayatına daha kolay alışabiliyorlardı. Onlar savaşımlardı. Bu da fedakarlıklarına bir anlam katıyordu. Toplama kampına atılmaları Nasyonal Sosyalizm içinne büyük bir tehlike oluşturduklarının en sağlam kanıtıydı. Bu, onların kendilerine olan güvenlerini arttırmaktaydı. Ama mahkumların esas çoğunluğunu suçsuz olarak bu korkunç kampa getirilmiş insanlar oluşturmaktaydı ve hiçbiri de tam olarak neden burada olduklarını anlayamamaktaydı.

Düşüncelerinde her mahkum kopartılıp alındığı hayata bağlıydı; çocuklarının, kocalarının, ailelerinin hasretiyle yanarlardı. İşte böylesine çaresiz olan bu insanlar belirsiz bir süre için bu kampa kapatılmışlardı. Askeri disipline tabiydiler, gece ya da gündüz, kendilerine ayırabilecekleri tek bir dakikaları bile yoktu. Her infaz yüzlerce kişinin gözü önünde uygulanırdı; her adında ve her kelimedede kendileri gibi acı çeken bir yabancıya toslanırdı. Bu kalabalıkta her barakadan, size yakın, olsa olsa bir iki kişi çıkardı; çoğunluk tüm hayatıyet belirtileriyle insana çekilmez gelirdi. SS'ler kadınları soğukta bırakır, aç bırakır, ağır işlerde çalıştırır, bu yetişkin insanları azarlar, hakaret eder, evet, hatta döverlerdi.

Özgürlüğünü kaybettiği anda her yaratık tümüyle değişir. Mahkumiyetin günlük eziyetlerine üstüne üstlük bir de sürekli ölüm korkusu eklenince mahkum öylesine bir şoka girer ki, tepkileri artık normal denemeyecek biçimler alır. Kimileri yaşamlarını koruyabilmek için fütursuz bir saldırganlığı seçer, kimileri sürüngeleşip her türlü ihanete meyleder, ge-

ne başkaları öylesine yılgınlaşır ki, hastalığa ve ölüme dayanıklılıkları kalmaz.

Her mahkum hapisliği süresince çeşitli aşamalardan geçmek zorundadır. Toplama kampına atılmasıyla uğradığı şoku atlatamadığı takdirde durumu vahimdir. Hayatta kalabilmek için bir şekilde bu ekstrem duruma uyum sağlayabilmek, bu yeni yaşam biçimine bir anlam kazandırmak gerekir. Kendini aşıp yeni bir denge bulabilmek herkese nasip olamadı. Milena, kampa hasta olarak gelmesine rağmen bunu başarabilen ender kişilerdendi. Ravensbrück'e gelişinin ilk karmaşık günlerinde bile başkalarının kaderlerine karşı gösterdiği aşırı ilgi, onun ruh gücünün bir göstergesiydi.

Milena henüz yeni gelenlerle birlikte özel bir barakada kalıyor, günlük kısa "gezintiler" için dışarıya diğerlerinden ayrı çıkarılıyordu. Yasağa rağmen her gün aralarına karışıyordum. İncil araştırmacıları barakasının en kıdemlisi olmam nedeniyle taşıdığım yeşil kolluk, bana belli bir hareket serbestliği kazandırmaktaydı. Böylece Milena'yı her gün ağlama duvarının önünde bekleyebiliyordum. Bütün korkuların henüz taptaze olduğu ilk haftalarda kadınların neler çektiklerini çok iyi bilirdim. Ama Milena kişisel ıstıraplarından tek söz bile etmezdi. Karşılaşmalarımızda tümüyle röportajcı kişiliğine bürünürdü. Gazeteciliğe böylesine hakim başka bir insanla bir daha hiç karşılaşmadım. Sorduğu sorularla etkileme gücüne sahipti; ilk sorusundan itibaren karşısındakiyle kişisel bir ilişki kurabilirdi. Konuştuğu kimselere asla rol yapmadığı gibi bir maskenin arkasına da saklanmazdı. Kendini sorular sorduğu kişi ile özdeşleştirdiği için her sohbette tamamen dolaysız bir atmosfer yaratırdı. Kendini bir şeyin yerine koyabilme yeteneği ona özgüydü.

Rusya'da başımdan geçenleri soruşturduğunda o da sanki günümüzde yaşamıyor gibiydi. Hayal gücü sayesinde kendini benim geçmişime oturtup benim çoktan unutmuş oldu-

ğum bir sürü olayı aydınlatarak kanlı canlı hale getirmeyi başardı. O sadece olayları öğrenmek istemiyordu, uzun mahkumiyet yıllarımda tanıştığım insanları gözünün önüne getirebilmek istiyordu; onların özelliklerini tanımak, evet, hatta uzak kamplardaki zavallıların söylediği şarkıları duymak istiyordu. Soru soruş tarzı yaratıcı bir eyleme benziyordu ve ben ilk defa yaşadıklarıma anlatarak bir biçim verebiliyordum. Sanki Milena bu yeteneğini bana aktarmıştı.

Ama onun bilme hırsı, benim gün be gün anlatmak zorunda olduğum, Sovyet Rusya'da başımdan geçenlerin kronolojik sıralaması ile yetinmiyordu. Politik geçmişimin temellerine daha derinlemesine inmeme yol açan sorular da yöneltti durmadan. Bir gün sözümü keserek: "Söylesene, Komünist Partisine güvenini ne zamana kadar koruyabildin?" diye sordu. "Partinin ve Komintern'in gerçekten de bütün dünya insanlarına iş, emek ve özgürlük garantisi veren politik ve ekonomik bir düzen getirmek amacıyla olduğuna ne zamana kadar inandın?" Hafızamı biraz zorlayınca komünizme karşı ilk tereddütlerimin 20'li yıllarda ortaya çıktığını ama politik inançlılık arzusuyla sürekli bastırdığımı hatırladım. Milena da kendini bir süre komünizmin kutsal öğretilerine teslim etmişti. Bir komünistin, partisinin yaptığı aleni hatalara, tüm sapmalara mazeretler bulmada şaşılacak kadar yaratıcı olduğunu saptamıştı. Tıpkı benim gibi. Bir komünistin komünizmin yalanlarını itiraf edip partisinden uzaklaşma gücünü kendinde bulabilmesi için, duygularının çok derinlerinden yaranmış olması gerekiyordu. Ve böylece baş başa verip komünizmin hatalarının kaynaklarını araştırmaya koyulduk.

Milena Rusya'ya hiç gitmemişti. Ama 1936 yılında Moskova'da yapılan ilk sahte davaları duyduktan sonra Çek Komünist Partisinden ayrılmıştı. O andan itibaren bir gazeteci olarak demirperde arkasındaki büyük temizliğin akıl almaz vahşetini dikkatle izlemiş ve Moskova Radyosunun yalan ya-

yınları üzerine yazdığı bir makalede Rus komünistlerine şu soruları yöneltmişti: "... Uzun yıllar önce Rusya'ya gitmiş olan birçok Çek komünistinin ve sıradan işçisinin başlarına neler geldiğini öğrenmek isterdik... Yoksa yoksa çoğunun hapishanelerde çürümekte olduklarını mı öğreneceğiz eninde sonunda?... İşte Sovyetler, komünist olmanın Sovyet koruması altında olmakla eş anlama geldiğini sanacak kadar saf insanlara böyle bir davranışı reva görüyor." Çekoslovakya'daki Alman komünist mültecilerin üzücü kaderine değindikten sonra makalesini şu cümleyle noktıyor: "Aralarında (komünist mülteciler arasında) çok saygı duyduklarım olduğu gibi çok hor gördüklerim de var. Ama kim olursa olsun, kişisel antipatim, bugün 'dünya proleteryaasının anayurduna' kabul edilmelerini isteyecek kadar ileri gitmeyecektir."⁷¹

"Dünya proleteryaasının anayurdu"ndaki insanlıkdışı durumlar hakkındaki bilgisi tamamen teorik olduğundan benim anlattıklarımı neden heyecanla dinlediğini anlıyordum. 1940'larda Batı Rusya'daki kitle halinde tutuklamalar ve esir kampları hakkında ne biliniyordu ki? Milena bu tanıgın önemini hemen kavrayıp –en fazla bir haftadır tanışıyorduk– bana planını açıkladı: "Tekrar özgürlüğümüze kavuştuğumuzda birlikte bir kitap yazacağız!" Her iki diktatörlüğün toplama kamplarını anlatan bir eser tasarlamıştı. Sayımlarıyla, yürüyüşe geçmiş üniformalı taburlarıyla ve milyonlarca insanı esarete mahkum etmesiyle birbirinin eşi iki toplama kampını. Birinde sosyalizm adına, diğesinde üstün insanın refahı ve gelişmesi adına uygulanan diktatörlük!

Kitabın adı "Toplama Kampları Çağı" olacaktı. Bu teklifi duyunca ödüm patladı. Bir kitap yazmak! Milena beni ne sanıyordu? Ben kağıda tek bir satır bile dökemezdim! Ama kendini tümüyle bizim müstakbel görevimize vermiş olan Milena ürktüğümü farketmedi bile. Ortak çalışmamızın ayrıntılarını tasvir etmeye başlamıştı bile: "İlk bölümü sen yazarsın, bü-

tün bana anlattıklarını, burada yaşamakta olduklarımızı da ikinci bölümde beraberce kaleme alırız..." Tekrar konuşma fırsatı verdiğinde çekinerek yazı yazmayı hiç bilmediğimi söyledim. Önümde durdu, bir yavru köpeğe yapıldığı gibi şefkatle burnumu tuttu ve "Ama Gretuşka, senin gibi anlatabilen bir insan yazı da yazabilir. Bir de benim halimi düşün. Bir insanın kapıdan girişini bile tasvir edemem ben. Ayrıca okur yazar olduğu sürece her insanın yazı yazabileceğini bilmelisin. Seni Prusya okulları mahvetmiş. Hâlâ kompozisyon ödevinden korkmaktasın!"

Benim gibi Potsdam'da dünyaya gelip orada eğitilmiş bir kişinin duygularını anlatabilmesi çok zordur; hani sevgiden, çok derin acılardan, büyük mutluluklardan söz edebilmesi. Bu tür sıkıntılar Milena'ya tümüyle yabancıydı. Benimle "küçük Prusyalı insan" diye alay ederdi. Gerçi kendine de sık sık "küçük Çek insanı" der, acı veren bir şefkatle sevdiği halkının karakteristik özelliklerini eleştirmekten de hiç sakınmazdı. Ama çeşitli milliyetlerden Ravensbrück mahkumları arasında başını alıp gitmiş olan milliyetçi kibirden onda eser yoktu.

Her şeyi sormadan edemeyen Milena kısa zaman sonra benim derin acımdan da haberdar oldu. Bir gün Heinz Neumann hakkında konuşmaya başladı. Nasıl bir insan olduğunu bilmek istiyordu. "Onu çok mu seviyorsun?" sorusuna göz yaşlarımı bastırmaktan cevap verememiştim. Heinz'ın Moskova'da kaybolmasından, NKWD tarafından bilinmedik bir yere götürülmesinden bu yana daha sadece üç yıl geçmişti ve ben bu üç yıl boyunca onun sonu ile ilgili en dehşetli tabloları çiziyordum, onu bir daha görebilme umudunu tümüyle yitirmiştim. Şimdi ise Milena bu yaraya tuz ekiyordu. Büyük bir güçlkle bastırmaya çalıştığım çaresizliğim su yüzüne çıktı. Çok az insana teselli etme yeteneği nasip olmuştur. Teselli edebilmek için karşındakinin yaşadıklarını yaşamak, aynı acı-

ları hissedebilmek gerekir. Milena benim iyileşmeme yardımcı olduğu gibi kalbime giden yolu da keşfetmişti.

Her buluşmamızda Milena'nın solgunluğu ve ellerinin şişkinliği beni ürkütürdü. Sancıları olduğunu, kamp sokağında saatler süren sayımda üşüdüğünü ve geceleri de ince örtülerin altında ısınmadığını biliyordum. Ama sözü ne zaman onun acılarına getirecek olsam gülererek başka bir konuya geçerdi; ve daima benim dertlerimi ve korkularımı gidermeyi başarırdı. 1940'da hâlâ dimdik ayakta, yıkılmamış, cesur ve ataktı. Cesur ruhu, henüz, zayıflamış bedeni üzerindeki hakiyetini sürdürebiliyordu.

Ayrıca açlık da çekmekte olduğunu biliyordum ama bu konuda asla tek laf etmezdi. Bu ıstırapları yeterince iyi tanıdığımından günlerden bir gün dayanamayıp kendi ekmek payımı ona götürdüm. Öfkeyle reddetti. Tepkisini hiç mi hiç anlayamamıştım. Çok sonraları davranışının nedenini açıkladı. Benden ekmek almanın düşüncesi bile ona çok ağır gelmiş, çünkü arkadaşlığımızda verici tarafın kendisi olmasını istemekteymiş. Bana hediyeler vermek, benimle ilgilenmek istiyormuş. Ona akrabalarım olduğunu, annemin ve kardeşimin yaşadıklarını söylediğimde biraz burkuldu, hatta mutsuz oldu bile diyebilirim. Benim dünyada yapayalnız olmamı ve yalnızca onun bakımına, yardımlarına muhtaç olmamı arzuluyordu. Onun gözünde arkadaşlığın anlamı diğeri için her şeyi yapmak, kendini ona feda etmekle aynı anlamı taşımaktaydı.

* * *

Milena'nın tek başına varlığı bile kamp yöneticilerine sürekli bir protesto idi. Beşli sıralarda asla doğru yürümez, sayımda kurallara uymaz, emirlerde acele etmez, üstlerine el etek divan durmazdı. Ağzından çıkan tek kelime "kampa uygun" değildi. SS'ler hayret verici bir şekilde Milena'nın üstünlüğü

karşısında geri çekilmekteyseler de siyasi tutuklular, başlarında da disiplin delisi komünistler, onun tavırlarına sürekli öfkeleniyorlardı. Bir bahar günündeki bir akşam sayımını hatırlarım. Kamp duvarının ardındaki ağaçlar henüz yeşillenmeye başlamışlardı. Hafif bir esinti kokularını bize kadar getiriyordu. Etrafta çıt çıkmıyordu. Anlaşılan Milena sayımı da toplama kampını da tamamen unutmuş, kendini belki de Prag banliyölerinin herhangi bir parkında sanıp çimlerin üstünde açmaya başlamış safranların hayaline dalmıştı. Birdenbire bir ıslık tutturdu... Etrafında duran komünistlerden öfkeli homurtular yükseldi. Ve Milena acı acı söylendi: "Bunların işi kolay, mahkum olarak doğmuşlar zaten. Disiplin iliklerine işlemiş!"

Bir başka sefer çalışmaya gitmek üzere kampın yolunda yürüyordu. Ona başımla hafifçe bir selam vermek için kenarda beklemekteydim. Beni gördü, nizami baş örtüsünü çıkartıp donup kalmış mahkumların ve şaşkına dönmüş SS'lerin kafalarının üstünden beyaz bezi gülererek bana doğru salladı.

Komünistlerin Milena'ya duydukları nefretin başka kökenleri de vardı. Kısacık bir yarım saat için de olsa gezintilerden yararlanıp her gün buluşmaya başladığımız andan itibaren Çek tutukluların arasındaki komünistler, bizim arkadaşlığımızı hoşnutsuzlukla izliyordu. Tabii ki Milena'ya Alman komünistlerin beni sorguya çektiklerini anlatmıştım, aynı şeylerin onun da başına gelmesinden çekiniyordum. Bu yüzden de Milena KP'den ayrılmış olmasına rağmen Çek komünistlerinden hain muamelesi görmediği gibi onu saflarına kazanmaya bile çalıştıklarını, evet, hatta, kampın revirinde ona daha rahat bir iş ayarladıklarını anlattığımda şaşkınlığımı gizleyemedim. Bunu gerçekten de yapabilirlerdi. Adi suç işleyenlerin daha çok söz sahibi oldukları diğer toplama kamplarının aksine Ravensbrück'teki SS yönetimi bir tür özyönetimin başına siyasileri getirip işlerini hafifletmişlerdi. Tutuklulara "kı-

dem" verip sonunda durumu nispeten daha iyi bir grup, bir tür ekabir tabaka yaratmışlardı. SS'ler, kamp gözlemcileri, blok yaşlısı, teknil verme görevlisi, ayrıca hastabakıcılar, daha sonra doktor ve tabii ki kamp polisleri atamıştı. Bu görevlere getirilen mahkumlar, SS zevatıyla esir kitle arasında tampon işlevi görüyordu. Tutuklu arkadaşlarına oldukça çok yardımları dokunuyordu –ve çoğunluğu kamp yaşantısının acılarını hafifletme konusunda elinden geleni ardına koymazdı. Ama çok sık olmasa da bazıları kendilerini SS'lerle, baskıcılarla özdeşleştirirdi. Mahkumların sayısı durmadan arttığından SS'ler yeni görevlere yeni mahkumlar getirmek zorundaydılar. Mahkumların mesleki vasıflarını en iyi gene mahkumlar bilebileceğinden bu konuda onların önerilerini almaktan da çekinmiyorlardı. Ravensbrück'teki komünistler tabii ki her zaman ve neredeyse istisnasız kendi yoldaşlarını en iyi yerlere tavsiye etmekteydiler. Bu yüzden de siyasi bir düşmanlarına yardım etmeleri çok şaşırtıcıydı. Milena'nın güçlü kişiliğinin en büyük kanıtı da buydu.

Ama komünistlerin gözünde Milena'nın benimle kurduğu arkadaşlık fazla ileri gitmişti. Sözcüleri Palečkova ve Ilse Machova onu bir kenara çekip benim bir Troçkist olduğumu ve Sovyet Rusya hakkında akıl almaz yalanlar yaymakta olduğumu bilip bilmediğini sordular. Milena bu kin fırtınasının dinmesini beklemiş, sonra da Sovyet Rusya ile ilgili bilgileri bizzat kendi kulağıyla dinleyip yargıya varma fırsatı bulduğunu, bunların doğruluğundan bir an kuşkulandığını söylemiş. Bu ihtardan kısa bir süre sonra komünistler Milena'ya bir tür ultimatom verdiler: Ravensbrück'teki Çek grubuna ait olmak ile Alman Buber-Neumann'la arkadaşlığı sürdürmek arasında bir tercih yapmalıydı. Milena seçimini yaptı. Sonuçlarının ne olacağını baştan itibaren bilmekteydi. Bunun üzerine komünistler bana gösterdikleri fanatik nefretin aynısını ona da göstermeye başladılar.

Bütün Barbarlıklardan Daha Güçlü

"...ve bu gene senin hayat veren güçlerinden biri Milena anne..." ²

İçten dostluk her zaman için büyük bir lütuftur. Bu mutluluğu bir toplama kampının umutsuz çevresinde yaşadığınızda ise bu, hayatınızın anlamına dönüşebilir. Milena'yla ben, beraber olduğumuz zamanlarda halimizin dayanılmazlığını aşmayı başarabiliyorduk. Gücü ve tekelciliği sayesinde arkadaşlığımız daha da gelişip her türlü aşağılanmaya karşı açık bir protestoya dönüştü. SS'ler bize her şeyi yasaklayabilir, bizi birer numaraya indirgeyip ölümle tehdit edebilir, köleleştirebilirdi; –birbirimize karşı olan duygularımızda her zaman serbest ve dokunulmazdık. Kasım ayının son günleriydi. Bir akşam gezintisinde ilk defa kol kola girmeye cesaret ettik. Ravensbrück'deki kesin yasaklardan biri olduğu halde karanlıkta kamp sokağında el ele yürüyorduk, sessizce. Sanki dans ediyormuş gibi garip uzun adımlar atıyor ve ayın sütümsü ışığını seyrediyorduk. Tek bir yaprak bile kıvıldamıyordu. Uzaklarda bir yerlerde, tamamen bizim alanımızın dışında diğerlerinin takunyalarından çıkan takır tukur sesleri geliyordu kulağa. Benim için yalnızca avcumun içindeki Milena'nın eli vardı ve şu anın asla bitmemesi arzusu. Tam o sırada kampın sirenleri çaldı, içeri girmemiz gerekiyordu. Herkes barakalara hücum etti. Bizse duraksadık, birbirimize daha sıkı kenetlendik, ayrılmak istemedik. Nöbetçinin gümbürdeyen sesi gittikçe yaklaşıyordu. Milena: "Sonra benim barakamın arkasındaki ağılama duvarına gel. Yalnızca birkaç dakika yalnız kalalım," dedi; ayrıldık. "Lanet karılar!" azarı bizeydi.

Kararlaştırdığımız saatte hıncanın insan dolu barakadan sessizce dışarı süzüldüm. Bu buluşmanın dayak, hapis,

hatta belki de ölümle sonuçlanabileceği hiç aklıma gelmemişti. Beni takip eden birinin olup olmadığına bile aldırmadan aydınlık pencerelerin önünden geçerek ağlama duvarının önüne geldiğimde hiçbir şey göremez oldum. Ortalık zifiri karanlıktı. Takunyalarımın gürültüsünü bastırmak kaygısıyla yolun kenarını bulup otların üstünde yürümeye başladım. Bir sonraki penceresiz baraka duvarının oralarda, yaprakları dökülmüş bir çalının arkasından gözüme ışık çarptı. Telaşım, heyecanım ve karanlık yüzünden alçak bir çalıya takılıp Milena'nın kollarına düştüm.

Ertesi sabah her zamanki gibi saatler süren sayım başladı. Revirde çalıştığından Milena her sayıma katılmak zorunda değildi. Barakamdan 300 hükümlü, revirin karşısına gelen yolda hareketsiz ve sessiz durmaktaydılar. Bir SS müfettişi bizi denetlemeye gelecekti. O sırada Milena'nın revirin kapalı bir penceresine yaklaştığını farkettim. Bana bakıp elini cama dayadı ve belli belirsiz salladı; dilsiz, yumuşak bir merhaba! Çok etkilenip başımı salladım. Ama birden dehşetli bir korku sardı her yanıma. Yüzlerce çift göz benim gördüğümü görmüş olmalıydı. SS nöbetçileri her an gelebilirlerdi! Uzun koridorun altı ya da yedi penceresi vardı ve Milena her birinde ayrı ayrı bu oyunu sevgiyle yineledi.

Revirde çalışması Milena'yı otomatikman kampın en iyi blokuna, 1 Nolu barakaya, "eski" siyasilerin, yani saygı gören "fikir eylemcileri"nin arasına sokmuştu. Diğer barakalardan daha boş olduğundan bu, ek bir rahatlık anlamına geliyordu. Daha önce de belirttiğim gibi ben, İncil araştırmacılarının kaldığı 3 Nolu barakanın blok kıdemlisiydim. Her barakada SS nöbetçilerine ait bir oda bulunurdu, blok kıdemlisi de bu odaya girebilirdi. Kişilikli diyebileceğimiz yegane yer, bu odaydı. Günün birkaç saatinde SS nöbetçileri tarafından kullanılır, geceleri ise boş olurdu.

Bazen Milena, SS nöbetçisinin orada olmadığını bildiği zamanlar beni ziyaret etme yürekliğini gösterirdi. Revir işçi-

si olarak iş saatleri içinde siparişleri dağıtmak bahanesiyle barakalara girip çıkabiliyordu. Böyle günlerde onu hep nöbetçi odasına götürür, birkaç dakika rahatsız edilmeden konuşurduk. Ama bu da çok tehlikeliydi, SS'ler her zaman tepemizdeydi.

Bir kez olsun daha uzunca bir süre rahatsız edilmeden başbaşa kalma arzusu gittikçe şiddetleniyordu. Bir akşam yürüyüşünde Milena bana planını açıkladığında sonbahar bütün şiddetiyle, karanlık aysız geceleriyle hüküm sürmekteydi. Öylesine kesin konuşmuştu ki, ileri süreceğim her mazeret onu kırardı. Milena gece gece beni nöbetçi odasında ziyarette karar vermişti. Gece nöbetçisinin kontrolünden yarım saat sonra barakanın penceresinden dışarı atlayacak, insanlara saldırmak üzere eğitilmiş kurt köpeklerinin serbestçe dolandığı kamp sokağını geçip bana gelecekti. Ben de ona barakanın kapısını açacaktım. Milena'nın maruz kalacağı tehlikeleri düşündükçe kalbim duracak gibi oluyordu. Ama onun vahşi kararlılığı karşısında utanıp planı kabul ettim. SS'lerin kontrolünden yarım saat sonra kapıyı açıp gecenin seslerine kulak kabarttım. Burnumun ucunu göremiyordum. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Yaklaşan adımların seslerini duymaya çalıştıkça tehditkâr uğultular algılıyordum. Sanki gece çıtırtılarla dopdoluydu, SS'lerin çizme seslerini, evet, hatta kamp sokağında silah sesleri bile duyar gibi oldum gerilmiş sinirlerimin aldatmasıyla. Ayrıca baraka da hayat doluydu ve kimsenin beni görmemesi gerekiyordu. Her birkaç dakikada bir, üçyüz kişiden biri tuvalete kalktığından ben her seferinde gizlendiğim köşeyi terketmek zorunda kalıyordum.

Blokun kapısı dışarıdan açıldı ve içeri Milena girdi. Kendi kendine ıslık çalmaktaydı: *"It's a long way to Tipperary, it's a long way to go..."* Kolundan tuttuğum gibi nöbetçi odasına soktum onu.

Saçlarından sular damlıyordu, gürültü çıkartmamak için giymiş olduğu terlikler sıırıslılamdı. Ama bütün bunların ne

önemi vardı ki! Başarmıştı işte! Önceden akıl edip yakmış olduğum küçük sobanın başına tünedik, kendimizi zindandan kaçmayı başarmış kişiler gibi hissediyorduk. Tüm bir gece boyunca özgürdük!

Karanlık, sıcak oda huzur saçıyordu. Milena kurumak için sobaya iyice yanaşmıştı. "Saçların bir bebeğinki gibi kokuyor," dedim gülerek. "Bana evinden, Prag'dan, çocukluğundan söz etsene! O zamanlar nasıl görüldüğünü öylesine merak ediyorum ki!" O zamana kadar Milena kendinden çok az bahsetmişti, o da bölük pörçük. Ama o Kasım gecesi, kendini birden güvenli bir adaya düşmüş, her şeyden soyutlanmış gibi hissettiğinden olacak, dili çözöldü.

Milena 1896'da Prag'da doğmuştu ve en eski anıları, onu yüzyıl başına götürürdü; kestane renkli dalgalı saçlarıyla dünyaya güzeli annesiyle ilgili anılar. Çoğunlukla sabahları, sırtında yumuşacık, uzun bir sabahlık, aynanın önüne oturup saçlarını tararmış annesi. "Beni her zaman öptüğü yer şurasıydı..." Milena elimi tutup buklelerinin arasına götürdü. "Alınma dökülen şu asi tutamın üstünden – asla unutamam!" Üç yaşına kadar Milena ailenin tek çocuğuydu. Günlerini koyu möbellelerle dolu büyük evin salonunda geçirirdi. Gezmeye fazla gidilmezdi. Sabahları yemek odasında, öğleden sonraları oturma odasında yüksek bir masanın başında duran yüksek bir sandalyenin üstüne kurulur, sevdiği oyuncakları önüne serip oynardı. "Çocukken renkli damarları olan bilyeler seni de büyüler miydi? Sana da doğaüstü bir şeylermiş gibi gelirler miydi?" diye soruyor Milena. Renkli Bohemya kristalinden bilyeler hakkında konuşmaya başlıyoruz, çağıl çağıl akan kaynakların yarattığı mucize hakkında; ve onu yeniden çocukluğuna çekmekte güçlük çekiyorum. "Üç yaşında nasıl görünüyordun? O zamanlardan bir fotoğrafın var mı?" – "Çok solgun ve narin bir çocuk, minicik, yusuvarlak bir suratın ortasında bir çift büyümüşte küçölmüş inatçı gözler ve darmada-

ğın bir yele. Ne güzeldim ne de iyi; aksine şımarık mı şımarık... Yalnızca annem beni tam anlamıyla anlardı..."

Genç yaşta ölen annesi, Nachod'daki "Beloves Termali"-nin sahibi olan varlıklı bir Çek ailesinden geliyordu. Milena oraya küçük bir kızken sık sık ziyarete gidermiş. Annesinin ailesi, babasınıninkiler gibi köklü bir burjuva ailesi olmayıp zamanla zenginleşmişler. Bu tür Çek aileleri, ruhani olan her şeye, bilime ve sanata, tiyatroya ve müziğe gösterdikleri aşırı saygı ile göze çarparlardı; o günlerde yeni yeni uyanan Çek milli bilincinin taşıyıcıları da esas olarak bu ailelerdi.

Milena'nın annesinin sanata istidatı varmış. O zamanın zevkine uygun, halk işi ahşap oymalar, tahtaya yaktığı köylü motifleriyle süslü mobilyalar yaparmış. Milena, zengin Prag evlerinin çoğu gibi taklit Rönesans mobilyalarıyla dolu salonlarında annesinin kendi elleriyle oyup süslediği bir sandalyenin durduğunu hatırlıyordu; üçgen biçiminde deri kaplı bir oturağı, oturunca tutunabilecek bir düğmesi olan garip bir nesne. Annesinin renkli köylü örtülerine karşı da bir zaafı varmış. Milena da evden koptuğu günden itibaren her seyahatine bavuluna koyduğu bir örtülerle çıkmaya başlamış. Otel odasında önce bu örtüleri serer, oda birden daha samimi, kişisel bir havaya bürünürmüş.

Ama Milena'nın küçük bir kızken zevki, annesininkinden kesin olarak farklıymış. Sel gibi gözyaşları döktüğü bir hatırası da şudur: "Pembe-açık mavi renkleri olan geyik boy-nuzundan tarağımı elimden alıp yerine hakiki bağadandan, ama hoşuma gitmeyen bir tarak vermişti. Sonra bahriye yakalı elbiselerin beni nasıl sinirlendirdiğini ve kırdığını hatırlıyorum. Ben, komşumuz Fanda gibi kurdeleli, fistolu elbiseler giymek isterdim..."³ Ama şu da bir gerçek," diyor üzgün bir sesle, "annem beni asla dövmedi, hatta azarlamadı bile. Yalnız babam..." Milena, yorgunluk ve soğuktan titriyor. Soba artık sönmüş ve dışardan kampta yeni bir günün başladığını gösteren uğultular yükseliyor. Gecemiz son bulmak üzere.

Jan Jesensky

Jesensky'ler Prag'ın merkezinde, Obst Sokağının köşesindeki evin beşinci katında otururlardı. "Penceremizin hemen altında Graben ile Wenzel Meydanı uzanırdı," diye anlatmaya başlıyor Milena babasıyla ilgili ilk anılarından birini anlatmaya. "O zamanlar oralarda geç Barok stilinde alçak, harika evler vardı. Aslında tertemiz merkeziyle küçük bir taşra kentini andırırdı.

Çeklerle Avusturyalı Almanlar arasındaki gerginlikler o zamanlar çeşitli şekillerde dile gelirdi ama öyle bir gösteri vardı ki, şaşmadan her Pazar sabahı tekrarlanırdı: Graben'in sağında renkli şapkalarıyla Alman talebeler piyasa yaparlar, solunda da Çekler temiz Pazar kıyafetleriyle gidip gelirlerdi. Bazen bu gösteri, insanların biraraya toplanmasıyla noktalanır, bir insan yumağı oluşur, bir yerlerden şarkı sesleri yükselir, gerilim yüklü bir hoşnutsuzluk çevreyi sarardı. Bunları pencereden görür, pek bir anlam çıkaramazdım.

Sonra asla unutamayacağım o Pazar günü geldi çattı. Olan biteni pek anlamadan zihnime yerleşti. Pulver kulesinin oradan Avusturyalı talebelerin rengarenk şapkaları harekete geçmişti, yalnız gördüğüm kadarıyla bu sefer her zaman ki gibi kaldırımından değil, sokağın ortasından yürüyorlardı. Marş söylemekteydiler ve tok, disiplinli adımlarla ilerliyorlardı. Birdenbire Wenzel Meydanından bir yığın Çek görüldü. Onlar da yolun ortasından yürümekteydiler ve sessizdiler. Benimle beraber pencerenin yanında olan annem elimi sıkı sıkı tuttu, hani birazcık gereğinden sıkı. Ve yaklaşmakta olan Çeklerin en ön sırasında babam yürüyordu. Pencereden tanımıştım onu, aşağıda olması beni çok sevindirmişti ama anlaşılana anneciğim hiç sevinmemişti ki, rengi kireç gibi oldu. Son-

ra dövüş başladı. Birdenbire Havirska sokağından bir bölük polis meydana dalıp iki düşman kampın arasına girdi. Graben her iki grubu da kapatılmıştı çünkü. Ama her iki taraf da ilerledi, durmadan ilerledi. Sonra Çekler polis kordonuna vardılar, durmaları ihtar edildi. İkinci kez ihtar edildiler, sonra üçüncü kez... Sonra neler oldu, tüm ayrıntılarıyla hatırlamıyorum, yalnızca silah seslerini duydum, az öncesine kadar sakin olan Çek kitlesinin bağırان, haykıran bir yığına dönüştüğünü gördüm, Graben'in ansızın boşaldığını gördüm. Ve aşağıda polisin doğrulttuğı silahlarının önünde tek başına bir adamın durduğunu gördüm – babam. Onun orada nasıl durduğunu çok net hatırlıyorum; sakindi, kollarını aşağıya sarkıtmıştı. Ama yanında, arnavut kaldırımında korkunç bir nesne yatıyordu. – Hiç kurşunlanıp yere yığılmış bir insan gördünüz mü, bilmem. İnsana benzer hiçbir yanı kalmıyor, bir kenara atılmış bir paçavra sanki. – Bir dakika sürdü sürmedi babamın öylecene durması – bana ve anneme yıllar kadar uzun gelmişti. Sonra babam eğilip yerdeki zavallının yaralarını sarmaya koyuldu. Annem gözlerini yummuştu, yanaklarından iki damla gözyaşı süzöldü. Beni kucağına alıp boğarcasına sıkıttığını daha dünmüş gibi hatırlarım..."⁴

Milena'nın anılarında babası, annesinden çok daha büyük bir rol oynuyordu. Derinliğı olan, izi silinmez acılar ve asla unutulmayacak yaşantıların hepsi babasıyla ilgiliydi. Ona olan nefreti de sevgisi kadar derindi. Hem de bütün bir ömür boyunca.

Ordinaryus profesör olarak Prag'daki Karl Üniversitesinde ders veren Dr. Jan Jesenksý, Prag'ın en şık sokaklarından biri olan Ferdinand Sokağındaki dişçi muayenehanesi sayesinde zengin bir adam olmuştu. Eski ama fakirleşmiş bir burjuva ailesine mensuptu ve çok çalışarak yükselmişti. Çene cerrahisi alanında yaptığı ün ve kurduğı bilimsel ekol günümüze kadar gelmiştir.

Milena babasına çok benzerdi; aynı çene çizgisi, ağız etrafında aynı kararlı hat, ayrıca ortak pek çok karakter özellikleri de vardı, her ikisi de aynı eğilmeyen, sert ağaçtan yapılmışlardı.

Jan Jesensky tek çocuğunu dış görünüşte ataerkil eğitimden geçirmişti. Selamlamak için Milena her seferinde onun elini öpmek zorundaydı ve samimiyet belirtisi olan "sen" kelimisini babasına karşı kullanamazdı.

Dr. Jesensky kariyerinden gurur duymaktaydı ve Prag'ın Çek kesiminde önemli bir rol oynama isteğiyle yanıp tutuşmaktaydı. Onu bu konuda engelleyebilecek her şey, sonunda onun önünde boyun eğmeliydi, özellikle de ailesi.

Milena'nın babasına duyduğu nefret dolu sevginin kökleri şüphesiz ki ilk çocukluk anılarında aranmalıdır. Üç yaşına geldiğinde Jesensky'lerin bir oğlu doğmuştu. Küçük hassas kız bilinçaltında bu çocuğun annesi ve babası için ne anlama geldiğini çok iyi fark etmişti. O bir oğlandı, kendisi ise yalnızca bir kız. Korku içinde kapı aralığında durur, yaşama şansı zayıf bebeğin ağlamasını dinlerdi. Annesiyle babasının endişesini sezip küçüğün yaşaması için dua etmeye başladı. Öldüğünde de, herkesin kalbini bu erkek kardeşe açmış hissine kapıldı. – Bu onun için oldukça etkileyici bir deneyim olmuş ki, Franz Kafka bile Milena'ya yazdığı aşk mektuplarında bu kardeşin mezarını ziyaret ettiğinden söz eder.

Bebeğin ölümünden kısa bir süre sonra Milena'nın hayatı boyu unutamayacağı bir olay olur. İnatçı ya da arsız olduğu zamanlar babası onu sık sık dövmekteydi. Ama bir keresinde onu içi kirli çamaşırlarla dolu büyük bir sepetin içine tıkıp kapığını da üstüne kapattı. Bağırان çocuk boğulacağını sanmıştı. O andan itibaren babasından panik halinde korkmaya başladı.

Jan Jesensky sık sık kapıldığı öfke nöbetlerinde etrafı kırıp geçiren, tehditler, küfürler savuran bir adamdı. Milena'

nın iradesini kırmak, ona kendi düşüncelerini empoze edebilmek için akıl almaz zorbalıkta yöntemler kullanırdı. Dışa karşı Jesensky "orijinal" görünmekten hoşlanırdı. Kendini çok tutucu biri olarak lanse eder, Habsburg feodalleri gibi giyinir, her zaman üzerine bir jaketatay alır, başına da ona uygun bir şapka geçirdi. Sabah saat dörtte kalkar, soğuk bir banyodan sonra saat tam beşbuçukta monoklünü gözüne sıkıştırıp iki büyük köpek eşliğinde Kinsky Parkında yürüyüşe çıkardı. Öğle uykusunu yumuşak divanda uyumaz, sert demode bir kanepeyi tercih ederdi. Bu Ispartavari meziyetlerini uygun anlarda, orijinalliği sayesinde hanımları büyüleyip kandırabileceğini sandığı anlarda da belirtmeden geçmezdi. Her öğleden sonra, tepeden turnağa saygıdeğer profesör bey kesilir, şık döşeli muayenehanesine geçerdi. Üstün yetenekli bir insanla dürrüst olmayan, patırtılı bir egoistin bahtsız bir karmaşasıydı Jan Jesensky. Her akşam kulübüne gider, tüm bir gecesini geçirdiği kumar masalarında onluk değil, yüzlük banknotlar kaybederdi.

* * *

Ravensbrück'te mektup yazma iznimiz vardı. Kampın kantininden satın alabildiğimiz "Ravensbrück Toplama Kampı" antetli kağıtların üstünde dış dünya ile mektuplaşmanın kuralları yazılı olurdu. Savaştan önce tutuklanmış, ayda iki defa onaltışar satır yazma hakkına sahip olan "eski" siyasilere mahsus özel kırmızı damgalı kağıtlar, sonra İncil araştırmacılarına mahsus yeşil yazılılar: "Ben hâlâ Jehova'nın Şahitlerindenim." Onlar sadece beş satırlık bir mektup kaleme alabiliyorlardı. Savaş sırasında tutuklananların mektup kağıtları siyah antetliydi, ayda bir defa 16 satır yazı yazma hakları vardı. Akrabalar da cevaplarını 16 satıra sığdırmak zorundaydılar.

Bir keresinde, 1942 yılındaydı, bir mektup dağıtımı son-

rasında üzücü bir olay meydana geldi: 1940'dan itibaren Ravensbrück tutukluları arasında yüzlerce çingene bulunuyordu. "Toplumdışı" ve "aşağılık ırk" oldukları gerekçesiyle kampa getirillirlerdi. 1941 yılında Auschwitz'deki imha kampının yanında çingeneler için sözümona bir aile kampı kuruldu. Orada kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu bütün bir klan, gerçi hareket etme özgürlükleri ellerinden alınmış, ama gene de yumuşak bir tutukluluk hayatı sürdürüyorlardı. Sonra aile fertlerini birbirlerinden koparıp erkekleri ayrı, kadınlarla çocukları ayrı kamplara doldurdular. Çingenelerin imhasına ise 1942 yılının sonlarında başlanmış olmalı. Bizim Ravensbrück'e bu haber şöyle geldi: Mektupların dağıtımından kısa bir süre sonra bütün çingene barakalarından kadınlar ve kızlar ellerinde biraz evvel almış oldukları, içerikleri hemen hemen aynı mektuplarla, avaz avaz bağırarak kampın yoluna üşüştiler; kocanın, oğlun ya da kardeşin veya yeğenin "hastanede ölmüş olduğu" bildiriliyordu bu mektuplarda. Kadınlar acılarını ağlayarak dışarı vurdular, elbiselerini parçalayıp yüzlerini tokatladılar. Bütün kamp disiplinini alt üst eden, Doğululara yaraşır bir ağıt! O günden sonra mektupların sansürü daha da keskinleşti.

Gene de tutuklular Cumartesilerini -SS'ler yalnızca o gün postayı dağıtırdı- gergin bir huzursuzluk içinde bekleme-ye devam ettiler. Kampın ilk yıllarında yazılmasına müsaade edilen ayda 150 kelime, özgürlükteki akrabalar ile tek ilişkiydi. O tanıdık el yazısını seyretmek bile bir teselliydi, aynı zamanda da çaresizliğin kanıtı. Bu mektuplar yüzünden ne çok gözyaşı dökülmüştür!

Milena aylık mektuplaşmayı babasıyla yapıyordu. On-
dan gelen her mektup yeni bir buhrana yol açıyordu daha doğ-
rusu unutulmuş pek çok şeyi yeniden su yüzüne çıkarıyordu.
Gene de Milena babasına haksızlık etmemeye çalışıyordu.

1941 Noelinde kamp yönetimi biraz olsun insan gibi dav-

ranmaya karar verdi. İlk kez akrabalara içeriği ve ağırlığı SS'ler tarafından belirlenmiş bir paket yollama izni çıktı. Ama daha da şaşırtıcısı, tutuklulara yün hırka gönderilebilecekti.

Elimde paketim –paketim açılmış, altın sarısı bir hırkayı gözler önüne sermişti– Milena'ya koştum. Sevinçten çılgına dönmüştüm ve onun hediyesini bana göstermekte neden tereddüt ettiğini bir türlü anlayamıyordum. Bir folklor ceketini yollamış olan babasının zevksizliğinden utanmıştı. Onu teselli etmek amacıyla özgürlüğünde ne biçim kıyafetler giydiğini sordum, ama gene baltayı taşa vurmuştum. Ağır bir hastalık sonucu çok şişmanladığından bütün giyinme keyfi kaçmıştı. Şimdi ise gençliğindeki kadar zayıf olduğu için her şeyin çok farklı olabileceğini söyledi. Milena gülünç folklor ceketini unuttu, ilerdeki zerafetimizin hayallerini kurmaya başladık; kendine her zaman yakışmış olan bir spor kostüm içinde görmeye başlamıştı bile Milena kendini.

* * *

Milena'nın bir gençlik resmi vardır. Uzun, pilili eteğiyle çizgili bir tayyör giymiş, başında bir bere, ayaklarında yüksek konçlu çizmeler, eldivenli ellerinde de zarif bir şemsiye, Moldau kıyısında duruyor. Her şeyiyle o zamanın adetlerine uymuş hanım hanımcık bir insan. Açık renk fon henüz çocuksu yumuşak profilini, Bohemyalı kalkık burnuyla alınının üstündeki kıvrık saçlarını ortaya çıkarmış. Fotoğraf çekildiğinde onüç yaşlarında olmalı. O sıralar annesi henüz hayatta ve Milena'nın elbiseseleri bir terziye diktiriliyor. Milena o günlerle ilgili bir anısını anlatmıştı bana.

"Ondört yaşlarındaydım ilk buketimi aldığımda. Çiçekçi Dittrich'ten gerçek bir buket, üstünde de 'Küçük Hanım' yazan bir kartvizit. Evet, bu yazı bütün dünyanın gözleri önüne serilmişti! Bu buketi hayatımın ilk kavalyesine verdiğim ilk

öpücüğümün karşılığı olarak almıştım. İlk kavalıyemin kim olduğunu öğrenmek ister misiniz? Aslında eğlenceli olmaktan ziyade biraz hüzünlü bir hikaye olsa da bugün hâlâ hafif bir mahcubiyetle hatırlarım. Babamın bir arkadaşı, büyük kayacı ve sporcu M., gözlerine perde indiğinden aylarca görme yeteneğini kaybetme tehlikesi içinde yaşamıştı. 'Eski ekol'den, hiç evlenmemiş birisiydi, ünlü bir valsçi, dürüst ve mağrur bir insan, ne aşta ne de para konusunda küçük hesaplar peşinde koşan, cesur biri. Kısacası, bugün artık nesli tükenmiş gerçek bir centilmen. Onu ziyaret etmek niyetiyle hastahane-ye gitmiş, çocukça bir düşüncesizlikle de bir menekşe demeti götürmüştüm. Ama hastanın yanına çıkarılıp da onu orada her iki gözü de sargılı, bir daha görüp göremeyeceğinin belirsizliği içinde bütün bir gün boyu karanlık bir odada hareketsiz yatar bulunca, hiç göremeyeceği bir menekşe buketini getirmiş olmaktan korkunç bir şekilde utandım. Bir insana onu sevindireceğine üzecek, zavallı durumunu hatırlatacak bir hediye vermiş olmak düşüncesi beni çok huzursuz etmişti. Ve hatamı düzelterip ona hemencecik, hasta gözlerle de algılayabileceği bir hediye verebilmek niyetiyle boynuna sarılıp öptüm. Bu hayatımın ilk öpücüğüydü ve hiç zevk vermemişti. Traşlıydı ve benim o heyecanım içinde öpücük önce burna kondu, sonra da çeneye kaydı. Nihayet işimi bitirdiğimde herhangi bir biçimde davranışımı açıklayabilecek durumda değildim ve duyulur duyulmaz bir sesle şu açıklamayı mırıldandım: '... Öyle kastetmemiştim...' Halbuki onun ne düşünmüş olabileceğini ya da nasıl bir kasıt olabileceğini bilmiyordum bile. Şaşkınlıktan yanaklarımdan gerçek genç kız gözyaşları süzül-meye başladı. Ama evde beni, muhteşem bir buket leylak beklemekteydi ve 'Küçük Hanım' yazılı bir kartvizit. Kartvizitte ayrıca 'Bir hasta için verilebilecek en güzel hediye' gibi birkaç kelime daha yazılmıştı; 'ne kastedilmiş' olduğunu pek iyi an-

ladığının bir ispatı olarak. Babam o sıralar: 'Görüyor musun,' demişti, 'gerçek bir beyefendi'."5

Şıklığına çok önem veren, her zaman yaşımdan çok daha genç gösteren Jan Jesensky bir keresinde bu "kavalye" Matuş ile beraber birkaç gün geçirmek üzere Prag'ın dışındaki yazlığına gitmişti. O zamanlar her ikisi de 50 yaşlarındaydılar. Matuş çevreyi hüzünlü gözlerle süzüp üzüntüyle içini çekmişti: "Tam elli yıldır buradaki ağaçları seyrediyorum," demişti. "Her yıl birbirinin eşi, hiçbir şey bizim gibi yaşlanmıyor. Her zaman aynı yeşillenme, aynı çiçek açma ve aynı solma..." Böylesine bir yılgınlığı Jesensky anlayışla karşılayamazdı: "Şu ağaçlar mı! Ben bunları *ancak* 50 yıldır görüyorum; her yıl ilk defa görüyor gibi oluyorum ve hep de öyle olacak!" diye cevap vermişti.

* * *

Milena'nın annesi uzun yıllar hasta yattı. Perniziöz annemi'ye yakalanmıştı. Baba -eğitici amaçlarla- kızının ağır hastanın bakımında yardımcı olmasını istiyordu. Milena on yaşında olmasına rağmen babası nöbeti devralana kadar hastanın yanında kalmaktaydı. Bu da çoğunlukla gece yarılara kadar sürerdi. Annesi arkasındaki yastıklardan destek alarak yatakta dimdik oturur, Milena da sandalyesinin üzerinde uyanık kalabilmek için uğraşır dururdu. Annesinin öne doğru kaykıldığı her sefer ufak kız suçluluk duyguları içinde havaya sıçrardı, çünkü uyuklamış olurdu. Yatağa doğru fırlar, hastanın yastıklarını düzeltirdi. Ama kısa bir süre sonra aynı şey tekrarlanırdı. Sonunda baba kumardan ya da kız arkadaşlarının yanından keyif içinde döner gelirdi. O sıralarda Milena'nın kafası annesiyle babası konusunda karmakarışık. Esenliği ve şakalarıyla karısını canlandırmaya çalışıyor gibi görünen babasının aslında bu tavırlarıyla annesini kırdığı, beden-

sel çöküşünü daha da ıstıraplı bir hale soktuğu duygusundan kendini kurtaramazdı. Milena annesini her zaman şefkatle sevmiştir ama artık körpe beden isyan halindeydi, sinirleri bozulmuştu. Bir keresinde durumu ağırlaşmış olan hastanın gönlünü hiçbir şekilde hoş edemediğine sinirlenip yemeklerle dolu koca bir tepsiyi hastanın odasında yere fırlatmıştı. Yavaştan çürümekte olan kadının acıları öylesine ıstırap vericiydi ki, Milena annesinin ölümünü bir kurtuluş olarak görmüştü.

* * *

Annesi öldüğünde Milena onüç yaşındaydı ve bir günden ötekine zamanının tek efendisi olmuştu, artık bağımsızdı, kendi başına bırakılmış. O zamanlardaki halini, hem aşırı duygusal hem de isyankâr bir genç kız olarak tanımliyordu. Bir keresinde akşam eve gelmedi. Prag'ın üçüncü sınıf otellerinden birinde bir oda tutmuş, geceyi orada yapayalnız geçirmişti. Heyecanlı bir maceraydı ve yalnızca kibirlilikle artık büyümüş olma duygusunun sefasını çıkartmakla kalmamış, aynı zamanda çok sözü edilen o dış mahallelerin esrarını bu otel odasında çözebileceğini de ummuştu. Geceyi hayali erotik duyguların karmaşası içinde geçirdiyse de hiçbir şey olmadı o gece.

Ama bu gece gezintileri tek seferle kalmadı. Mezarlık garip bir biçimde onu cezbediyordu. Geceleri mezarlık duvarına oturur, mezar taşlarını seyrederek gözyaşları içinde kendini ahiret acılarının içine bırakırdı.

Babası onun bu sivriliklerini öğrendiği zamanlar vahşi sahneler yaşanırdı, ama o öfkелendiği oranda Milena da sivriliklerini abartırdı. Yeterince olanağa sahipti nasılsa. Akşamları evde kalıp kalmadığını kimse kontrol etmediğinden gönlünce maceralarını yaşar, babasının denetiminden ustalıkla kaçardı. Ressam Scheiner'in ona bir masal dergisinin illüstrasyonları için modellik yapmasını teklif etmesi üzerine henüz

çocuk denecek bir yaşta son derece tutucu bir sanat çevresi olan "Jednota" grubunun içinde buldu kendini. Atelyede başından geçenler onu derin bir şoka sürükledi; o zamanları tiksinti ile hatırladı hep. Bir keresinde babasına, daha doğrusu bütün ana babalara ve kendine yönelik suçlamalarını şu sözlerle toparlamıştı: "Sorumsuzca çocuk dünyaya getiriyor, onu tanımak için neredeyse hiç çaba sarfetmiyor ve hayatın içine atıveriyoruz. Eh, şimdi kendi başının çaresine bak bakalım!"

Ama daha onbeş yaşında etrafı Milena'ya erişkin bir insan gözüyle bakmaya başladı. Yeniyetme bir kızın bütün özelliklerini terketmiş, hem bedensel hem de ruhsal açıdan bir kız çocuğundan çok genç bir kadının bütün kişilik özelliklerini taşımaya başlamıştı. Daha onbeş yaşında, şaşırtıcı bir beceriyle büyüklerin düzeyine çıkabiliyordu. Erken olgunlaşmasında babasıyla sürekli çakışmasının ve var gücüyle ondan kendini kurtarma çabalarının bir rolü olmuştur.

O yaşlarda Milena büyük bir kitap kurduydu. Özellikle Hamsun, Dostoyevski ve Meredith'in romanlarını sever ama Tolstoy, Jakobson ve Thomas Mann da okurdu. Daha o yaşlarda, insan yaşamı için anlamlı ve önemli olanı kavrayıp bilgi edinebilme yeteneğini nereden bulduğu bir bilmecedir. Bulunduğu ortamda, gelişmekte olan zekasından başka sırtını dayayabileceği hiçbir şey bulamıyordu. Seviyesiz, kirli her şeyi, özellikle de her türlü zevksizliği yadsıyordu. Ama yalnızca estetik açıdan değil, değersiz olan her şeye karşı çekirdekten bir isteksizlik, bir reddediş hissediyordu içinde.

En belirleyici gençlik yıllarını geçirdiği baba evi uzun bir süre üzerindeki etkisini sürdürdü. Babasıyla bitmez tükenmez çatışmaları, geleneksel her şeyi küçümseyen insanın, bağnaz göstermelik ahlaka karşı başkaldıracağı derken yaşamdaki "iyi ve kötü sınırı" nı kolayca karıştırıp ölçüyü kaçırdığı o kritik noktaya kadar götürdü onu. Milena, kendi kurallarına göre oynama hakkına ve gücüne sahip olduğunu sanarak

kafa tutmalarında sınırlarını fazlasıyla aştı. Örneğin gerçeği, keyfine göre karar verip kullanabileceği, tamamen kendi kişisel hakkı olarak görmeyi bir alışkanlık haline getirdi. O sıralarda ona "yalancı" damgasını vurmuşlardı. Ama eleştirmenleri Milena'nın o sıralarda kendi değer yargılarını aramakta olan isyankâr bir genç olduğunu gözardı etmekteydiler. Milena kendine güvensizliğini, ilerde şaşılacak bir şekilde düzeltmekle birlikte kendi ahlakını bile bir dönem için yıkan tehlikeli bir kibirlilik olarak dışa vuruyordu.

Minervistlerin Uyanışı

Milena Prag'da, klasik-hümanist kız lisesi "Minerva"da okudu. Geleneksel Avusturya eğitim ideallerini benimsemiş bir okuldu bu. Latince ve Yunanca zorunlu dersler arasındaydı. Avrupa'nın ilk kız liselerinden biri olan "Minerva" 1891 yılında Çek aydınları tarafından büyük maddi fedakarlıklarla hayata geçirilmişti. Bu okul pek çok ünlü Çek kadınının üniversitesi oldu, pek çok kadın öğretmen, sosyolog ve doktor buradan yetişti. Okulun ilk mezunları arasında Çekoslovak Cumhuriyetinin kurucusu ve ilerdeki başkanı Thomas G. Masaryk'in kızı Dr. Alice Masaryk de vardı.

Bu özgür ve bağımsız genç kızlara, yani Milena ve arkadaşlarına biraz hayranlıkla karışık bir iyiniyetle, biraz da alayla "Minervistler" adı takılmıştı. Milena lisede en çalışkanlar arasındaysa da pek örnek öğrenci sayılmazdı. Okulda kızlar arasında sıkı arkadaşlıklar kurulurdu ama genelde olduğu gibi aynı sınıftan aynı yaştaki öğrenciler arasında değil yalnızca. Bir anlamda "dikey" arkadaşlıklardı bunlar. Aynı ilgi alanları ve yetenekleri olan her yaştan kızlar birbirini bulurdu. Kimi kızlar Milena'ya hayranlıkları içinde onun hoşuna gidebilmek için ellerinden geleni ardlarına koymazlardı. Özellikle de Milena-Staşa-Jarmila arkadaş üçgeni içinde. Bu iki kız üzerinde Milena'nın etkisi tamamen farklıydı ama her ikisi için de onun anlamı tamamen farklıydı. Jarmila'nın Milena'ya olan hayranlığı o kadar büyüktü ki, onu neredeyse bir maymun gibi taklit ederdi. Aynı terziden aynı kıyafetleri diktiriyor, hesapları da bu işin farkına bile varmayan Jan Jesensky'e ödetiyordu. Konuşmasını Milena'nın vurgulamalarına göre değiştiriyor, aynı terimleri kullanmaya özen gösteriyor, Milena'nın uçar gibi yürüyüşünü aynen taklit etmeye ça-

lışıyordu. Bu kızın Milena'yı kopya etme arzusu pek fiziksel nedenlere dayanmıyordu herhalde, çünkü o da aynı selvi boy, aynı ince bel ve aynı güzel uzun bacaklara sahipti. İkisinin de gür saçları vardı. Ama Jarmila bütün bunlarla da yetinmedi. Milena'nın ilginç, çok özel el yazısını bile en ince kıvrımına kadar taklit etti. Bunların hepsini gerçi bilinçli ve isteyerek yapıyordu ama bunun tek nedeni kopyacılık tutkusunu değildi; arkadaşına saygısı sonsuzdu, özellikleri benimsenebilecek daha iyi bir örnek düşünemiyordu bile. Milena'nın o sırada adeta yutmakta olduğu kitapların aynısını okur, Milena'nın tercih ettiği müziği dinler ve Milena aşık olduğunda o da muhakkak aşık olacak birilerini aranırdı. Ama maalesef taptığı kişinin hep birkaç adım gerisinde kaldı. Başka türlü de olamazdı zaten çünkü Apollo asla onun yakınından bile geçmemişti, Dionysos hiçbir yanı yoktu, evet, hatta perivari bir şey bile yoktu onda.

İki yaş küçük Staşa'da ise durum tamamen farklıydı. Büyüklükler arasında bu arkadaşlık hakkında ne laflar söylenmedi ki! Milena ile Staşa'yı "Siyam ikizleri" diye anarlar, ikisinin lesbiyen olduklarını bile iddia ederlerdi. Halbuki ancak onaltı yaşındaki kızlarda görülebilecek bu sevgi, düşünsel ve duygusal bir coşkuydu, heyecandı, bedensel hiçbir dayanağı yoktu, asla erotizmle örülmüş bir aşk değildi, altında sarılmak, öpüşmek özlemi yatmıyordu. Kıskançlık duymadan birbirine yaslanmak, hiçbir hak talep etmeyen bir teslimiyet, hiç yaralamayan, her zaman hafif ve saydam kalan sıcak bir anlayış. Staşa tereddüt etmeden ve kendi rızasıyla arkadaşına gelebilecek her türlü eleştiriye karşı koyar ve kendinden daha üstün gördüğü Milena'nın bir dediğini iki etmezdi. Halbuki Jarmila'nın tersine Staşa asla kendi güçlü kişiliğini terkedip Milena'yı taklit etmeye çalışmamıştır. Hiçbir zaman Milena'nın kopyası olmadı.

Şimdi bu anlatılanlardan bu üç kızın yalnızca estetik kay-

gıllarla bezenmiş, narin, cansız kızlar olduğu sanılmasın sakın! Hayır hayır! Kanlı canlı, genç kızlardı onlar ve her genç insan gibi aburcubur delisi; muz, portakal, çikolata ve kremşantiyeye bayılırlardı. Özellikle de o zamanlar Avrupa'da ender rastlanan muza.

Ama dışa karşı kendilerini zaman zaman olabildiğince dekadın, kötü ve pişkin kimselermiş gibi gösterirlerdi. Örneğın Milena'nın babasının muyanehanesinden aldığı her türlü ilacı denerlerdi. Merak içinde hapların yapacağı etkiyi, onları nasıl bir sarhoşluğın içine sürükleyeceğini beklerlerdi. Sonunda kokaine de sıra geldi. Büyüklerin ikazlarına da, her insanın kendi bedeniyle deneyler yapma hakkına sahip olduğu cevabını verdiler.

Staşa'nın babası Dr. Prochaska, liberal olarak tanınmasına rağmen bu arkadaşlıktan öylesine dehşete kapılmıştı ki, durumu abartıp kızını, ıbanbaşı Milena'dan uzaklaştırmak için elinden geleni ardına koymadı. Ama kesin tedbirler alacağı tehdidini savurup türlü yöntemlere başvurduysa da arkadaşlığı bozmayı başaramadı. Ama böylesine çok dedikoduya ve dehşete malzeme olan bu arkadaşlık sonunda kendiğinden bitti.

* * *

Lise mezuniyetinden sonra babası Milena'dan, aile geleneğini sürdürüp tıp okumasını istedi. Birinci Dünya Savaşında yüzünden yaralı hastaların ameliyatında, bu işe hiç yatkın olmamasına rağmen, Milena'yı kendine asistanlık yapmaya zorladı. Milena yaralıların ıştırıplarını, sanki kendi yüzü binbir parçaya kesiliyormuşçasına paylaşırdı. Ayrıca önüne geçemediğı bir mide bulantısı çekerdi. Ama bu tür duyarlılıklara karşı babası sağırdı. Mesleğinin getirdiğı alışkanlıktan olacak, sakkatlar onun gözünde az ya da çok ilginç vakalardan başka bir

şey değillerdi. Prag-Zizkov geçici askeri hastanesinin çene cerrahisi ve yüz estetiği bölümü şefi Jan Jesensky deneyler yaparak bu talihsizlerin iyileştirilmesi için yeni yöntemler aramaktaydı. Bir keresinde, diye anlatıyor Milena, babası deneylerinden birinde çok başarılı olduğuna karar vermiş, çünkü bir patlama sonucu büyük bir kısmı yok olmuş bir alt çene-yi biraraya toplayabilmiş; yalnızca tükürük bezleri işlevlerini yerine getiremiyormuş. Sağlığına kavuşturulmuş hastanın boynuna asılı bir lastik torbanın içine akmaktaymış tükürükler. Milena, bu zavallıyı nasıl bir yaşamın beklediğini gözlerinin önüne getirmiş. Jesensky ise tıp şaheseriyle gurur duymaktaymış ve "iyileşmiş" hastayı memleketine göndermiş. Noelden kısa bir süre önceymiş. Bayramın ikinci günü askerin ailesinden bir telgraf gelmiş; oğullarının iki gün önce kendini astığını bildiriyorlarmış...

Milena birkaç sömestr sonra tıp tahsilini bıraktı. Müziği denedi, ama bayağı istidatlı olmasına rağmen icra etmekten ziyade kavramada daha başarılı olduğundan bu alanda da pek ilerleme kaydedemedi. Ayrıca o zamanlar Milena'nın çevresinde bir kadının meslek öğrenmesi hiç de olağan değildi. Onun gibi Praglı burjuva kızları evlenirlerdi, evlenene kadar da onlara babaları bakardı işte. Milena her ne kadar emansipe olmak için çok çabalamışsa da babasının parasıyla yaşamayı çok doğal karşılıyordu, daha doğrusu babasının parasını bol keseden harcıyordu. Ama kendisi hiçbir zaman lüks içinde yaşamazdı, müsriflikleri yoktu. Su gibi para akıttırdı, hediyeler alır, hiçbir alkış beklemeden gerekli olduğu ya da sevindirdiği her yerde parasını dağıttırdı. Herhalde parayla ilişkisi de bu toplumun ana kurallarının en önemlisi olan, mülkiyetin kutsallığına karşı gelmenin bir biçimiydi. Parayı para sahibi olmak için toplayan insanlar onun gözünde dikkate alınmaya bile değmeyecek insanlardı. Hatta insan bile değildi onlar, onlar yalnızca anlamsız birer yükütlüler.

Milena'ya o yıllarıyla ilgili sorular sorduğumda kendi hakkında hoş şeyler anlatmaktan çok eleştiri getirirdi. Bir keresinde genç kızken nasıl görüldüğünü sorduğumda: "Gerçi ben kendimden pek fazla hoşlanmazdım ama başkaları beni güzel bulurlardı. Fakat örneğin o parıldayan Stasa gibi klasik bir güzellik değildi benimki," dedi. Bir gençlik arkadaşı anılarında şöyle yazmış: "Milena çok güzeldi, incecikti ama kırılgan değil, oğlançocuk vari bir kekremsilikteydi. Özellikle yürüyüşü çok dikkat çekiciydi, bayalığa kaçmadan kalçalarını o oynatışı! Sanki yürüyüşündeki o hoş ritm en ufak bir çaba gerektirmiyor, farkına varılmadan oluveriyor gibi gelirdi insana. Bir yürümek değildi sanki, yaklaşmak ve uzaklaşmak gibi bir şeydi. Ama farkına varılan en önemli şey: Tüm olan biten tamamen tesadüf gibiydi, son derece doğal. Oysa tavırları hiç de 'işveli' sayılmazdı, akıcıydı, nesneldi. El hareketleri de çok anlamlıydı, neredeyse kemikli diyebileceğimiz kocaman ellerdi bunlar. O andaki ruh halini elleri neredeyse kelimelerden daha iyi yansıtırlardı. Hareketlerinin çekingenliği ve azlığı en minik jestini bile daha anlamlı kılardı. Milena'nın en büyük zaaflarından biri güzelliğe olan gereksinimiydi. Duncan stili uçuşan kıyafetlerde, saçları saçılmış, kolunda çiçeklerle, çevresini neredeyse azametli bir görmemezlikten gelme çabası içinde, heyecan uyandırıcı, köklü, hayat dolu bir güzellikteydi. Milena çiçekleri her şeyden fazla severdi ve adeta bir Japonun rahatlığı ve zerafetiyle vazo düzenlerdi. Çiçek için en son kuruşunu (hem yalnızca kendi cebindekileri de değil) harca-yabilirdi. Milena güzel giyinmesini severdi ama gösteriştense nefret ederdi. Modaya bağımlı olmayan, dişilik saçmadığı halde her zaman kadınsı olan, kıvrır kıvrır, yumuşak, plili, alışılmadık tok renklerde elbiseler icadetmesini çok iyi becerirdi. Sanki bedeninden çok ruhunu giydirdi. – Milena doğayı severdi, ağaçları, çayırıları, suyu ve güneşi, ama 'doğa aşığı' de-nemezdi ona. Doğa ile güzelliği *tanımak* gibi bir özlemi yoktu;

onlara olayları tadabilmek için gereksinimi vardı ve hatta hatta: Onun içinde yaşayabilmek için, onun bir parçası olmak için, onun üstüne hükümlanlık kurabilmek için."

Milena kendini çekinmeden harcayan insanlar grubundandı. Ama arzuları ve o çılgın yaşama güdüsü açısından asla tek tüfek sayılmazdı. Diğer Minervistler, özellikle de fazla entellektüel olmayanları, aynı şeyleri yaparlardı. Binbir türlü çılgınlıklarıyla aşırı Viktoryen tutuculuğunu henüz üzerinden atamamış, taşra ruhlu Prag'ın altını üstüne getirirlerdi. Bulaşıcı hastalık gibiydiler. Burjuva toplumunun alışılmış raylarından bu çıkışın hiç olmazsa bir bölümünü o dönemin kendine özgü havasıyla açıklayabiliriz. Bütün Çek halkı yaklaşmakta olan milli bağımsızlığın önseizileri içindeydi. Prag yaratıcı bir merkezdi. Gençlik, Fransız sembolistlerinin, Dekadanların ve Çek "Vitalist"lerinin şiirlerini adeta yutuyor, Hora'yı, Šramek'i ve Neumann'ı okuyor, büyük Rusların eserleriyle mest oluyorlardı. Şairlerin o sırada yarattıkları, az önce doğmuş olan, herkese açıldı, herkes tarafından kapışılıyordu. Onların eserlerinin içinde yaşanıyor adeta. Üstüne üstlük küçük de olsa Çek gençliğinin bir bölümü Prag'da yaşamakta olan Alman edebiyatçılar ve Yahudi kültürünün taşıyıcıları ile tanışmışlardı. Uçlar birbirleriyle temas ediyor, dar milliyetçi kalıplar parçalanıyordu; düşünsel verimliliği çok kısa sürmüş olsa da, beklentiler ve vaatlerle dolu harika bir dönemdi.

Yazar Josef Kodiček o yıllarda Milena'yla karşılaşmasını şöyle anıyor: "O pırıl pırıl sahneyi daha dünmüş gibi hatırlıyorum. Günlerden Pazar, Graben'deyiz, henüz öğlen olmamış. Prag henüz gerçek bir metropol olmaktan uzak, küçük bir taşra şehri. Ve taşralar alanlarıyla meşhurdur. Prag'da da Graben işte öyle bir alan. Şık giyimli Almanlara rastlıyorum, volta atan talebeler, Avusturyalı subaylar, selamlaşıyor, tebesüm ediliyor, randevular veriliyor. Pazar sabahı Graben san-

ki eskilerdeki bir Avusturya bölgesi. İnsan dalgalanmaları arasından Kont Thun beliriyor, iki metre boyundaki Prag valisi. Bir leylek kadar zayıf ve o sıralar yeryüzünün en şık kişisi. Bir umursamazlık içinde tüm ağırlığını bir bacağına vermiş duruyor, diğeriyle kendi dizine çelme takmış gibi bir pozda, siyah çerçeveli monoklünün altından insanların gidip gelişlerini gözlüyor. Şimdi kolkola girmiş iki kız geçiyor yanından. Her ikisi de etrafı telaşa boğan varlıklar! Prag'ın ilk *à la garçon* kızları. Üslupları kusursuz. Saçlarını İngiliz Prerafaelitleri gibi taramışlar, dal gibi incecikler; yüzlerinde, görünüşlerinde küçük burjuva tek bir özellik bile yok. Ferdinand Caddesindeki gezintilerini Graben'e kadar uzatarak yeni neslin genç Alman şairleriyle ilişkiye giren savaş öncesinin ilk Çek kızları belki de onlar. İkisi de gerçek birer Avrupalı. Tek kelime ile olay bunlar! Kont Thun tek ayağı üstünde onlara doğru dönüyor, arkalarından bakıyor; ve halk arasından bir merak ve hayranlık dalgası yükseliyor. Tam o sırada Willy Haas, Kornfeld ve Fuchs görünüyor Werfel'in çevresinden daha birkaç yazarla birlikte ve iki kızı bizlerle tanıştıyorlar: 'Milena ile Bayan Staşa!' Hiç şüphe yok: Burada söz sahibi olan Milena!

Onun hakkında en olmadık hikayeler anlatılıyor: Milena su gibi gibi para harcarmış; Milena randevusuna zamanında yetişebilmek için elbiseleriyle Moldau nehrini yüzerek geçmiş; Milena sabah saatin beşinde şehir parkında tutuklanmış çünkü arkadaşı çok sevdiği için 'şehrin' manolyalarından almış. Milena taleplerinde ve verdiği hediyelerde sınır tanımıyor. Milena'dan hayat fışkırıyor, her iki tarafı tutuşturulmuş bir mum gibi yanıyor.

Onları -nasıl anlatsam ki- biraz dikkatli gözlemleyen biri, her iki kızda da bir tür stilize edilmiş, biraz yapay çizgiler farkederek. Başka türlü nasıl olabilirdi ki zaten? Henüz resimde Klimmtci ve Preislerci dönemin son artıklarının tam sön-

mediği, şair Frana Şramek'in 'Gümüş Rüzgar'ının zamanın koridorlarında estiği dönemdeyiz. Ruzena Svobodova'nın Ar-nuvosu çok daha dünyevi ve keşif hastası yeni bir canlılığa yer açıyor. Gençlik artık yeniden gülebilecek. Werfel'in *Dün-ya Dostu*, varolmaktan zevk almayı ve insanlar arasında el sıkışılmasını emrediyor. Dekadans yaşama sevincine bırakıyor yerini. Werfel ikinci şiir kitabını yazmakla meşgul. Kısa bir süre içinde Milena, aralarında daha şimdiden bütün Avru-pa'da üne kavuşmuş şairlerin de yer aldığı Çek ve Alman ede-biyat neslinin çekici bir merkezi haline geldi."⁶

Milena'nın Alman ve Yahudi entellektüellerine yönelme-sinin nedeni yalnızca yeni ve bilinmeyene olan ilgisi değildi; içinde yetiştiği, küçük hesaplar peşinde koşan ve buram bu-ram taşra kokan kültürden tamamen farklı olması bir yana kendi kültürü, Çek kültürü henüz filizlenme, patlak verme müceddesini yaşadığı sıralarda çoktan olgunluğuna kavuş-muş, adeta tohuma kaçmış çok eski bir kültürle karşılaşması onu çok etkilemişti. Çek gelenekleri içinde yetişmiş ve her za-man ona kökten bağlı kalmış olan Milena için, ondan kopabi-lip kozmopolitlerin arasında yeralabilmek özlemi çok belirle-yicidir.

Praglı Alman edebiyatçıların gelişim çizgisi çok garipti; çünkü bir anlamda havası alınmış bir ortamda oluşmuştu. Al-man yazarlar ve şairler ne ülkeye kök salmışlardı ne de kendi-lerini çevreleyen Çek halkından bir tepki alabiliyorlardı. "... Hiçbir zaman Almanların arasında yaşamadım," diye yazı-yor bir keresinde Franz Kafka Milena'ya, "ama anadilim Al-manca, onun için de bu dili kullanıyorum; gelgelelim Çekçe daha cana yakın..."⁷ Bu olgu Yahudilere daha çok uysa da az sayıdaki Almanlar için de geçerliydi. Örneğin Rainer Maria Rilke için. O da Çek halkından herhangi bir tepki alamadı. Bu, onun sanatsal başarısını daha da hayret verici kılar. Bel-ki de asıl bu gerçek, ateşli Çek kızlarının ilerde hassas şairler

üzerinde uyandıracakı garip çekiciliği, karşılıklı etkiyi açıklamaya yardımcı olur. Bu karşılıklı etkilenme aynı eğilimlerin ve zıtlıkların aynı zamanda birarada bulunmasındandı. Praglı Almanlarla Çek kızlar arasındaki etkilenmeyi artıran, aynı çevrede gelişmiş olmalarıydı: gururla yükselen Hracin kalesinin eteklerinde kurulmuş, eski sokakları, eski köprüleri ve romantik meydanları birbirlerinin içine girmiş kırmızı, gri ve yeşil çatılı aynı şehirde, aynı Bohemya tarlalarında, aynı ağaçların altında ve yılan gibi kıvrılan nehrin, Moldau nehrinin sevgili kıyılarında. Oysa her biri bu ikiye bölünmüş, klasik Prag'ın tamamen değişik iki çevresinden geliyorlardı. Ama artık, ki buydu yeni olan, bu gençler derinlere yer etmiş, kalıplaşmış önyargılardan arınıp birbirlerine yakınlaşıyorlardı. Ancak tüm ilgisine, önüne çıkan yepyeni yollara karşın Milena gene de hep bağımsız kalmayı başarmış –asla bir şeyin taklidi olmadı– her zaman için sıcakkanlı, Bohemyalı kız olarak kaldı; Alman ya da Praglı Yahudilerin onun cazibesine kapılıp kendilerini ona çok yakın hissetmeleri bile bu durumu değiştiremedi.

Minerva lisesinin kızları arasında bazı çok güçlü şahsiyetler, tutuşturulmayı bekleyen pek çok kor vardı ama Milena bu grupta sivriliyordu; o parıldayan bir ateş parçasıydı. Birarada yaşadığı insanlara karşı gösterdiği gerçek duygu seliydi onu diğerlerinden farklı kılan. Çeşitli çevrelerden insanların gönüllerinde kolayca taht kurabiliyordu. Kadınlar ve kızlar kadar erkekler de kolayca tuzağına düşüyorlardı. Milena için toplumsal sınır diye bir şey yoktu, gerçek sevginin ve dostluğun var olduğu her yerde arkadaş bulunabilirdi. Ama bu, bütün farklılıkların silinip gitmesi anlamına gelmiyordu. Kurduğu arkadaşlıklarda, kendisi gibi açık, insani, dürüst ve gerçek duygular besleyen herkesi birarada tutan yeni bir bağ oluyordu.

Milena'nın son derece hassas, kendine özgü, keskin bir

zekası vardı. İnsanları değerlendiren onlara yapışıp kalmış yalanlarla ezberlenmiş alışkanlıkları bakışlarıyla delip geçebiliyor, karşısındakinin gerçek çekirdeğine ulaşarak cansız, sıradan normlarla örtbas edilmemiş, öğrenilmemiş gerçek kimliğini yakalayabiliyordu. "İnsan" gibi kavramlarla düşünüyor-du, "normalize edilmiş insan topluluğu" gibi ölü kategoriler içinde değil. Özellikle de kendini çevreleyen toplumun, insanı kişiliğinden eden, kendi özbenliğini geliştirmekten yoksun bırakan, daha doğrusu kendi özbenliğinin yanına kurulup o ben sanki başka bir insanınkiymiş gibi kararlar almaya zorlayan o dargörüslü burjuva toplumunun kavramlarıyla konuşmuyordu.

Minervalistleri kapalı, hatta örgütlenmiş bir topluluk olarak düşünmek çok yanlış olur. Hiçbir zaman ortak hareket etmediler, yaptıkları hiçbir şey, o dönemlerde Almanya'da varolan gençlik hareketleriyle bir benzerlik göstermiyordu. Hepsi öylesine bireyselciydiler ki, "grup" olmanın düşüncesi bile onlara son derece absürd gelirdi. 30'lu yıllarda Komünist Partisine girene kadar Milena, sayıları hayli kabarık olmasına rağmen Praglı entellektüel gruplarından hiçbirine dahil olmamıştır. Milena uçucu bir unsur gibi her türlü edebiyatçı ve sanatçı çevrelerinin içine girip çıkardı.

Bu kızların çoğunluğu daha çok kösnül arzuları aşırı derecede vurgularken ahlakdışı olmakla suçlanmasına ve kendisini mutluluklara pek kapamamasına karşın Milena entellektüel ahlaki değerlere hepsinden çok bağlı kalmıştır. Bu yüzden hiç gülünçlüğe kaçmadan öbürlerinin, yani "Bakkha"ların gözünde bir *Presiyöz** idi.

Bu kızların her biri kendi gereksinimleri çerçevesinde bambaşka deneyimlerden geçtiklerinden bambaşka sonuç-

* *Presiyöz*: (Précieuse) 17. yüzyıl Fransası'nda kaba saba davranışlar yerine inceliği ve nezaketi, dilde de özenli bir anlatımı benimseyen kadınlara verilen isim.

lara ulaşıyorlardı. Ama tek bir nokta hepsinde ortaktı: Birinci Dünya Savaşı öncesinde olsun savaş sürerken olsun tüm pencereleri sonuna kadar açmışlardı; temiz hava almak, karamsar, sönük, sıkıcı ortamlarında bir lokma özgürlük rüzgarı estirmek istiyorlardı. Sonra açtıkları pencerelerden kendilerini de tepetaklak aşağı yuvarlamışlar ve kanayan uzuvlar ve kalplerle öylece kalakalmışlardı. Hepsinin en cüretkârı ve anarşisti olan Milena, enerjisi ve canlılığı sayesinde yeniden ayağa kalkıp olağanüstü yeteneğine uygun beklentilere cevap verebilen yegane kişiydi. Böylesine derinliklere saplanıp –artık bunu ahlaksızlık, cesaret, deney yapma ya da bilme hırsına mı bağlarız, orasını bilemem– gene de ayağa kalkabilmesi, evet, hatta ulvi görevleri üstlenebilmesi, bu kadının, bizim için her zaman bir sır olarak kalacak büyüklüğünü göstermektedir.

O yıllarda edebiyatın yanı sıra kadın özgürlüğü hareketi de bu gençliği eğiten, biçimlendiren ve harekete geçiren bir öge olmuştur. Bohemya'nın daha romantik, özel bir altyapıya oturmuş olması bunda büyük bir rol oynamış olsa gerek. "Benim gözümde Milena bir öncünün canlı timsaliydi," diyor yakın bir arkadaşı onun hakkında. "Onu hep belinde tabancasıyla bir atın üstünde canlandırırdım..." Bu resim "Kızlar Savaşı" efsanesinden alınmış olabilirdi. Bohemya kadın hareketi tarafından her zaman canlı tutulmaya çalışılmış olan bu efsanede çok eskilerde, Bohemya'yı Kontes Libuša'nın yönettiği dönemlerde, kadınların ve kızların çok saygı ve itibar gördükleri anlatılır. Günlerden bir gün Kontes Libuša, hanedanını sürdürebilmek için kendine bir prens koca arar. Seçimini sade bir köylü olan Premysl lehine yapar. "Sabançeken Premysl" lakabıyla tanınan bu köylü, kontesin ölümünden sonra Bohemya üzerindeki tüm hakimiyeti ele geçirince kızların ve kadınların iktidarı ve saygınlıkları da ellerinden alınır. Ama onlar eski haklarından vazgeçmek istemeyip karşı koyar-

lar, yani konta ve erkeklere boyun eğmeye yanaşmazlar. Öfke içinde Vysehrad Premysliden kalesini terkedip Moldau kıyılarında kendi kaleleri "Devin"ni (Kızlar kalesi) kurarlar. O andan itibaren bu Amazonlar gerektiğinde kılıçlarına, gerektiğinde hileye başvurarak önlerine çıkan erkeklerle savaşmaya başlarlar. Sonra tayin edici bir muharebede önderleri Vlasta birkaç yüz kızla birlikte bu dünyadan göçer ve kızların savaşı efsanesi de böylece son bulur.

Bohemya kadınlarının ve kadın hareketi öncülerinin dik-kate değer isimlerinden biri de 1820-1862 yılları arasında yaşamış, bugün hâlâ zevkle okunan *Büyükanne* adlı o harika kitabın yazarı Bozena Nemcova'dır. Edebi faaliyetlerinin arasında Çekoslovak halk masallarını ve efsanelerini toplamak da vardı. Milena'yı sık sık Bozena Nemcova ile kıyaslamışlardır, hatta bir keresinde Franz Kafka Milena'nın yazı stiline söz ederken şöyle demiştir: "Çekçede bir tek uyum tanıyorum, Bozena Nemcova'ninkini, burada (Milena'da) ise başka bir müzik var. Kararlılıkta, ihtirasta ve sevimlilikte, özellikle de açık görüşlü bir akılcılıkta Nemcova'ninkinden hiç geri kalmıyor."⁸ İki kadının alın yazıları da birbirine benzer. Her ikisi de burjuva ahlak anlayışını yırtabilmişler, hayatları boyunca kalplerinin bütün gücüyle sevmişler ama sürekli hüsrana uğramışlar ve geçici bir süre için de olsa radikal solun yolunu tutmuşlardır.

Bozena Nemcova'nın dışında da Bohemya'da yazar olarak ya da sosyal faaliyetlerde sivrilmiş, kendi çizdikleri yolda ilerleyen harika kadınlar vardı. Milena'nın akrabalarından iki kadını burada anmadan geçemeyeceğim: Babasının kızkardeşleri Ruzena hala ve Marie hala. Küçük hala, Maria Jesenka özellikle Dickens ve George Eliot gibi İngiliz yazarlarından yaptığı çevirilerle ünlüydü. Büyük teyze Ruzena Jesenska'ya gelince, yazar olarak önemi büyüktü. Zamanın Bohemya kadın edebiyatında saygın bir yeri olmuş, ilk denemelerden son-

ra halk şarkılarını andırır neoromantik, duygusal ya da dekadans şiirler yaratmıştır. Daha sonra düz yazıya geçip daha başarılı olduğu aşk romanları kaleme almış, o zamanlar için hiç alışılmamış bir cesaretle açık açık erotik problemleri işlemiştir. Ruzena Jesenska ilk aşkının hüsrarla bitmesinin acısını bütün bir ömür boyu çekmiştir. Bütün eserleri bu konu ve aşkta gerçek mutluluk arayışıyla kaplıdır. Meşhur Çek edebiyat tarihçisi Arne Novak'ın Ruzena Jesenska hakkındaki sözleri, sanki yeğeni Milena'nın hayatının kehaneti gibidir: "Gittikçe daha da iyi olan yarattısı..., mutlu ya da mutsuz, ne olursa olsun her zaman kalplerinin sesini dinlemekte olan cesur kadınların büyük bir sempatiyle çizilmiş tasvirlerini içeren romanları" Arne Novak'ı çok etkilemiştir.

Milena'yla Ruzena hala arasındaki ilişki uzun yıllar her iki taraf için daha çok eleştirel bir reddetme diye nitelendirilebilecek bir antipatiye dayanıyordu. Katı bir burjuva olan teyze, yeğeninin vahşi yaşam tarzından dehşete düşmekle beraber ona her zaman anne yarısı olmaya çalışmaktan da geri durmamıştır. Milena ise onu her zaman horluyor, onun hiç evlenmemişliğini küçümsüyor ve aşırı duygusal kitaplarıyla dalga geçiyordu. Daha sonraları, Milena hayatında ağır darbeler alıp kendini hem bir yazar olarak hem de politikada cesaretle ispatladıktan sonra aralarında doğan karşılıklı saygı giderek sıcak bir sevgiye dönüştü. Çaresizlik içinde olduğu, yaslanmaya gereksinim duyduğu, teselli aradığı her an Milena Ruzena halanın kucağına koştu. Onda, koşulsuz sevgisiyle hep yanında olan, hatalarına rağmen seven, hatta belki de bu hataları yüzünden onu seven bir insan buldu. Ruzena hala 73 yaşına geldiğinde Milena'ya üzgün bir şekilde şöyle demişti: "Korkarım yaşılanıyorum artık; tam üç yıldır hiç aşık olamadım..."

* * *

Bohemya tarihinde gerek cesaretleri, gerek mücadelecî tavırlarıyla –çoğu zaman sadece entellektüel anlamda– sivrilen Çek kadınına her zaman rastlanır. Milena'yı ya da diğer Minervalistleri de saran hep aynı özlem, geleneklerin donuk kâlıplarından kurtulma özlemi ve yalnızca kendi benine itaat ederek akıntıya karşı yüzme cesareti kuşaktan kuşağa kadınların davranışına egemen olmuştur.

Düşünmedeki bağımsızlığı Milena'ya doğuştan miras kalmış da olabilir. Jan Jesensky'nin durmadan tekrarladığı gibi aile çok eski bir Çek ailesiydi. Bugün Prag'ın Eskişehirdeki belediye binasının kapısında hâlâ asılı duran bir anma levhasının üstüne kazılmış Çek halkının kahramanları listesinde 1621'de idam edilen Jan Jessenius'un, yani bir atalarının ismi de yer alır. Jessenius, 1566 yılında doğmuş, Breslau ve Wittenberg'de öğrenim gördükten sonra Padau'dan mezun olmuş. Arkasından Breslau'a dönüp bir yandan üniversitede doçentlik yaparken bir yandan da Saksonya prensinin özel doktorluğunu yapmış. 1600 yılında Jessenius'u Prag'a tayin etmişler. Orada astronom Tycho Brache'nin tavsiyesiyle önce İmparator II. Rudolf'un, sonra da İmparator Matthias'ın özel doktoru olmuş.

Jan Jessenius Prag'da kısa zamanda hem bilim çevrelerinde hem de halk arasında çok ün kazanmış, çünkü 1600 Haziranında Orta Avrupa'nın ilk otopsisini gerçekleştirmiş. 1617 yılında Prag Üniversitesinin rektörlüğüne getirilmesi sözkonusu olduğunda bazı tereddütler ortaya çıkmış. Macar-Slovak kökenli bir asilzade olduğundan hiç Çekçe bilmez, yalnızca Almanca ve Latince konuşurmuş, üniversitenin başına getirilmesi pek doğru bulunmuyor, resmi dili bilmeyen birinin rektörün olması tartışılıyormuş. Ama sonunda gene de seçilmiş. Protestanlığa olan bağlılığı, tayin edici bir öge olmuş.

Zamanının ileri düşünceler için mücadele edenlerinden

birisiymiş Jennesius, kilisenin gösterdiği dirence karşın korkusuzca bilimin özgürlüğünü ve vicdan özgürlüğünü savunmaktaymış. Prag Üniversitesini kendi hakimiyeti altına sokmaya çalışan İmparator II. Ferdinand'a karşı bütün gücüyle direnmiş.

1618 yılında imparatorluk temsilcilerinin "Prag Pencere Uçuşu"ndan sonra Bohemyalı Protestanların ayaklanması başlamış. Jan Jessenius da direnişçilerin arasındaymış. Beyaz Dağ muharebesinden sonra diğer yirmi liderle birlikte yakalanarak idama mahkum edilmiş. Söylenildiğine göre idam kararı açıklandığında şu sözleri söylemiş: "Bize utanç dolu, rezil bir muamele reva görüyorsunuz ama bilin ki, kirletip teşhir ettiğiniz kafalarımızı yerden kaldırıp şereflice gömecek kimseler çıkacaktır." İdamının çok vahşi bir biçimde gerçekleştirildiği söylenir: Kafasından önce dilini kesmişler.

Sevgili

*"Milena, ne kadar zengin, ne ağır bir adınız var? Ağırılığı taşımasını güçleştiriyor. Başlarda pek hoşuma gitmemişti, yolunu şaşıırıp Bohemya'ya sürüklenmiş bir Yunanlının ya da bir Romalının adına benzetmiştim; Çek dili zorlamış onu, vurgusunda yanıltmış, gene de biçiminin güzelliği, renklerinin parlaklığı ile bir kadını andırıyor; el üstünde taşınan bir kadını..."*⁹

Pazarların birinde nöbetçi odasındaki SS, iyi tarafından kalkmış olacak ki bize müzik ziyafeti çekti. Radyonun sesini kampa çevirdi. Oparlörlerden Schubert'in "Alabalık" beşlisinin ezgileri yükseldi. Binlerce çizgili kadın arasında, tamamen büyülenmiş, sanki hayaletlerle dolu büyük bir resmigeçit törenindeymişiz gibi ayaklarımızı müziğin seslerine uydurmuş, kampın sokağını bir aşağı bir yukarı yürüyorduk. – "Acaba bir daha bir konsere gidebilecek miyiz? Bir defa daha Mozart dinleyebilecek miyiz?" – Ama bu tür özlem dolu düşüncelere kapılmanın cezası büyüktür. Ravensbrück'te yapılan bir Pazar yürüyüşü de tehlikelerle doludur. Birdenbire nöbetçilerden biri tutukluların arasına dalıp birilerine acımasızca vurmaya başladı. Ne olmuştu? İki kadın yasak olduğu halde kol kola dolaşmaktaydı.

Her şey bitmişti işte, büyü bozulmuş, müzikten ve güneşten alınan keyif uçup gitmişti. Sanki bu yetmezmiş gibi oparlörlerden de artık Schubert değil, nefretlik Nazi marşları yükseliyordu. Sinirimiz bozuldu. Ben barakaya dönmek için acele ederken Milena yasak ama daha iyi bir teklifte bulundu. Gizlice revire girip muayene odasının anahtarını alacaktı. Oraya sığınacaktık, Pazar günü bizi orada aramak

kimsenin aklına gelmezdi. Dediği gibi yaptık ve kapıyı arkamızdan kilitledik.

Odanın saydam olmayan, parmaklıklı pencereleri, güneş ışığına boğulmuş bir gölün yüzeyi gibi parıldıyorlardı. Masanın üstünde yanyana oturmuş, ayaklarımızı sallıyorduk. Bütün öfkemiz uçup gitmişti. Sürekli bir insan yığınının içinde yaşamaya mahkum edildi mi bir odada yalnız kalabilmek bile insanı mutlu etmeye yetiyor. Canım şarkı söylemek istedi ve "Bütün dereler..." şarkısını mırıldanmaya başladım.

O Pazar Milena bana ilk defa "Çelovyek boşi" diye hitap etti. Rusçam bu sözlerin anlamını çıkartmaya yetiyordu. Bu yüzden de memnun olmaktan çok mahcup oldum. "Tanrı insanı" şeklinde çevirebileceğimiz bu terim Dostoyevski'nin romanlarından alınmadır. Çok utandım, çünkü bir insan nasıl olur da benden hoşlanır, hele bana hayran kalır, bunu hayatım boyunca hiçbir zaman anlayamamışımdır. Benim neredemi sevimli bulduğunu sorduğumda Milena son derece ciddi cevap verdi: "Senin hayatı olduğu gibi sevme yeteneğin var. Verimli bir toprak gibi kuvvetli ve iyisin; küçük, mavi bir köy madonnası sen..."

Önceleri Milena'da beni bu kadar çekenin, onun zihinsel üstünlüğü olduğunu sanıyordum. Ama kısa bir süre sonra tüm bedenselliğine özgü varlığındaki o esrarın büyüüne kapıldığımı farkettim. Milena bu dünyada sağlam, emin adımlarla yürümemekteydi. Kayarcasına yürüyordu adeta. Uzaktan onu kamp yolunda yürür gördüğümde sanki tam o an orada bitivermiş gibi, bilinmeyen bir yerden gelip ortaya çıkıvermiş gibi gelirdi bana. Bakışları, gözleri en sevinçli olduğu anlarda bile tarif edilemez, açıklanamaz bir hüznü içindeydi, ama her gün başımıza gelenlerden kaynaklanan alışılmış bir hüznü değildi bu, Milena'nın gözlerinde kurtulamamışların, kendilerini bu dünyaya yabancı hissedenlerin acısı

vardı. Bu ulaşılmazlık, Melusin'varilik, beni tamamen ona bağımlı kılıyordu, çünkü ona asla erişemiyordum. – Milena'yla ilgili bütün rüyalarımda bu umutsuzluk ortaya çıkar:

İki tarafında küçücük evler sıralanmış, dümdüz bayır yukarı çıkan bir yolun tam ortasındaki bir tepenin üstünde duruyorum. Bütün evler birbirinin aynı. Aşağıda, tepenin altındaki yol tam bir dik açı çizerek başka bir yolla kesişiyor, bu yolda da sıra sıra barakalar dizilmiş. Görünürde tek bir insan yok. Birden Milena gözüme ilişiyor. Uzun mahkum elbisesi içinde aşağı yolda ilerliyor. Bütün sinirlerim gerilmiş, kaybolabileceği korkusu içinde ona doğru koşma cesareti gösteremiyorum. Yavaş yavaş bana doğru geliyor ama gözleri beni görmüyor, bakışlarıyla beni delip geçiyor. Kalbim deli gibi çarpıyor. Ona doğru birkaç tereddütlü adım atmama kalmıyor yolun sol tarafındaki evlerden birinin içine dalıveriyor. "Milena!" diye bağıyorum. Boğazımdan ses çıkmıyor. Bayır aşağı koşmaya başlıyorum. – Sırta kadem basmış; kapılardan biri onu yutmuş. Ama hangi kapı? Hepsi birbirine benziyor. Evden eve, kapıdan kapıya koşuyorum, vuruyor, sarsıyor, bağıyor ve sonunda vazgeçiyorum. Bütün kapılar yüzüme kapalı...

Özgürlüğün elden alınmasıyla sevgi ihtiyacı ortadan kalkmıyor. Şefkat ihtiyacı hapiste üstelik daha da şiddetleniyor, sevilen bir insanın teselli eden sıcaklığı daha çok arzulanıyor. Ravensbrück'de bu gereksinimi bazıları kadın kadına gideriyorlardı, bazıları sürekli aşk üzerine konuşuyor, gene başkaları da siyasi, evet, hatta dini fanatizmlerini erotizme kadar vardiıyorlardı.

İhtirash arkadaşlıklar siyasilerde de en az toplum dışılar ve adi suçlularda olduğu kadar sıkı. Yalnız siyasilerin aşk ilişkileri çoğunlukla daha farklıydı, daha platonik düzeydeydi, oysa diğerlerinininki çok açık lesbiyen boyutlara ulaşıyordu. Kamp yönetimi bu tür aşk ilişkilerine karşı özel bir vah-

šet uyguluyordu. Sevginin cezası kesin sopaydı. Çok vahşi bir sahne hiç aklımdan çıkmıyor. "Yatak siyasisi" denilen genç, sarışın bir kız ihbar edilmişti. Baş gardiyan Mandel herkese göz dağı vermek istedi ve zavallıya kamp sokağında herkesin gözü önünde soyunmasını emretti. Öpücük izleriyle doluydu bütün göğsü. Çok zavallı bir görüntüydü.

Toplum dışı çiftlerde genellikle eşlerden biri erkek, diğeri aşırı dişi rollerine girerlerdi. Erkek rolünde olanın adı toplumdışılardan argosunda "İşveli Baba"ydı; geniş omuzlara, dar kalçalara önem verir ve mümkün mertebe kısa keserdi saçlarını. Sesini kalınlaştırır, bir erkeğin hareketlerini taklit etmeye özen gösterirdi.

Ravensbrück'ün adeta bir cehenneme döndüğü kampın son yıllarında kulağıma bir lesbiyen pezevenklik örneği çaldı. Adı Gerda olmasına rağmen kendine "Gert" dedirten bir adam, daha doğrusu kadın, birkaç kadını birden idare ediyordu. Bunu ne sevdiğinden yapıyordu ne de bedavaya. Para alıyordu karşılığında. Her Cumartesi ve Pazar, aşıklar, yalnızca hafta sonlarında bize verilen margarin ve salamdan kendilerine düşen payı büyük bir vazifesinashlıkla Gert'e teslim ediyorlardı.

Kadın mahkumların Ravensbrück erkek toplama kampındaki erkeklerle karşılaşmaları çok enderdi. Dış görevlere çıkmış bir tabur tesadüfen bir erkek taburuyla karşılaştığında taburun başındaki SS'lerden birisi derhal "Dur!" ve "Dön!" emirlerini verirdi. Bütün tabur arkasından dönüp "tahrik" unsuru uzaklaşana kadar beklemek zorunda kalırdı.

Binlerce genç kadın ve kızın bu kadar dar bir alanda birarada yaşaması, kampın bütün korkunçluğuna rağmen erotik bir hava yaratmaktaydı. SS terzihanesinin gece nöbetinde örneğin, makinelerinin önünde oturan genç çingenelerin gürültüye, sıcaga, yorgunluğa ve toz içindeki havaya rağmen açık saçık aşk şarkıları söylediklerine çok tanık olmuş-

tum. Bazıları erotik arzularını dans ederek gidermek zorundaydılar. Leş kokan tuvaletlerin en dip köşelerinde dönüp salınarak step dansı yaparlarken arkadaşları da kapıda SS kontrolünden korunmak için nöbet tutarlardı.

SS erkekleriyle mahkum kadınlar arasında aşk ilişkisi çok enderdi. Kampın dış bölümlerinden birinde bir Alman siyasinin böyle bir ilişkiden hamile kalınca revirden temin ettiği uyku ilaçlarıyla intihar ettiğini duymuştum.

Birbuçuk yıl çalıştığım 1 No'lu terzihanede SS'lerden Jürgeleit adında bir adamla bir tutuklu arasında duygusal bir ilişki vardı. Aralarında çok aşk mektubu gidip geldi ancak, başka hiçbir şey geçmedi.

Ama başka bir SS'in aşkı, büyük olaylara neden olacaktı. Milena'nın arkadaşı Aniçka Kvapilova'nın Çekoslovakyalı beş kızla birlikte çalıştığı dikiş makineleri tamir atelyesinde görevli onsekiz yaşındaki SS Max Hessler, bir Çek kızına aşık olmuştu. Birbirlerini her gün görüyorlardı ve aşkları ateşli olduğu oranda umutsuzdu da. Sonunda adam ihtirasını Bohemya'dan gelen bütün tutuklularla paylaşmaya başladı; evet, bütün Çek halkını sevmeye başladı. O gözüpek kararı vermeden önce herhalde pek çok fiskos yapılmıştır. Sevgilisine, onun için Prag'a gideceğini bildirdi. SS yüksek kademelerine söyleyeceği bir bahane de bulmuştu; onlara, dikiş makineleri için gereken bazı parçaların yalnızca Prag'da bulunabileceğini söylemişti. Gidip gereken parçaları Prag'dan alması emredildi. Elinde tutukluların akrabalarına yazdığı bir sürü mektupla Prag'ın yolunu tuttu. Baştan sona tehlikeli bir macera! Bütün istekleri gerçekleştirdi, akraba akraba dolaşp mektupları dağıttığı gibi akrabaların yazdığı cevapları, verdikleri yiyecek maddelerini, hatta değerli eşyaları aldı. Genç SS, kocaman bir bavulun içinde bunların hepsini Ravensbrück'e kadar getirip üstelik usta bir dolapla içeri sokmayı da başardı. Sonra da mektuplarla diğer eşyaların

dağıtımına başladı. Bu genç adama duyulan teşekkür ve minnet sonsuzdu. Ama ne yazık ki, bu başarılmış üçkağıdı gereğinden fazla kişi biliyordu, SS üst kademelerinin de ku- lağına gitti. Zavallıyı tutukladılar, bazı Çek kadınlar da kam- pın hapishanesini boyladı.

Sonradan öğrendiğime göre bu genç SS, ceza olarak cep- heye gönderilmiş, bir süre sonra da Fransızlara esir düş- müş. 1945'de iki eski tutuklu Çek, Fransa'ya gidip esir kam- pı esir kampı dolaşıp bu cesur aşığı bulmuş ve kısa bir süre sonra da serbest kalmasını sağlamışlar.

* * *

Gri bir ilkbahar günü iş saatinde ıssız kamp yolunda yürü- yordum. Uzaktan silahı omzunda bir nöbetçi gözüme ilişti. Yaklaştığımda kanalizasyon deliğinden dışarı taşan bir adam kafası gördüm. Eski bir caninin klasik yüzü: Dikkafalı bir sertlik ve riya; kafatasını boydan boya yarmış traş çizgi- si. Kadın barakalarına doğru bakmaktaydı. Orada toplumdı- şılardan bir kadın duruyordu. Hayır, aslında durmuyordu, sağa sola salınıyor, davetkâr bir şekilde kırıtıyordu. Becerili bir hareketle mahkum elbisesini, o çizgili çuvalı, karın ve kalça kısmından daraltmış ve baldırlarını dizlerine kadar açıkta bırakacak şekilde yukarı kaldırmıştı. Ama, aman Tan- rım, o ne baldırlardı öyle! Çıbanlarla kaplı iki sırk! Ama ka- dın o an bunu tamamen unutmuşa benziyordu. Duruşu, te- bessümü dişilik saçıyordu. Tüm cazibesi çoktan açlığa kur- ban gitmiş olabilirdi, o bunun o an farkında bile değildi. Ve kanalizasyon deliğinden bakan tas kafalı hayranı, aşkından gözleri dönmüş bir şekilde kafasını hafif yana eğmiş, onu gü- zel ve arzulanmaya değer buluyordu...

Bu sahneyi Milena'ya anlattım. Çok etkilendi ama hiç komik bulmadı. Derin derin iç geçirip mutlu bir şekilde

"Tanrıya şükürler olsun," dedi. "Sevgi öldürülemiyor. Sevgi bütün barbarlıklardan daha güçlü!"

* * *

"Milena" adının Almanca anlamı "seven" ya da "sevilen"dir. Ve sanki kehanette bulunulmuş gibi sevgi ve arkadaşlık Milena'nın bütün yaşamına hakim olmuş, onun kaderi olmuştur. İlk aşkı onaltı yaşında tattı. Bu erken sevgide belli bir kitap büyük rol oynamıştı. Fanatik bir kitap kurdu olan Milena, roman kahramanı kadınla kendini özdeşleştirip onun gibi bir şarkıcıya, Hilbert Vavra'ya aşık oldu. İhtirasla ve bütün şartlara göğüs gererek sevdiyse de bu ilk deneyimi hüsrarla sonuçlandı. Çok gençti henüz. İnsan olarak pek bir değer taşımayan bu erkeğin ona sevme yeteneğini bütünüyle yaşayabilme fırsatı tanımamış olması muhtemelen etkenlerden biriydi. Milena büyük aşkla ancak birkaç yıl sonra tanışacaktı.

Bir gün Milena kendini tümüyle elindeki partitura vermiş, bir konser salonunun ilk sırasındaki merdivenlerde oturuyordu. Üzerinde mor bir gece elbisesi vardı, sanki kraliçe tarafından kabul edilmeyi bekliyormuşçasına şıktı. Biri, arkadan başım uzatıp onunla beraber okumaya başladı. Ernst Polak'la tanışmaları böyle oldu. Müziğe olan sevgilerinde birbirlerini buldular. Milena, Ernst Polak'ta kendine gerçekten eşit bir eş buldu. Polak, kendinden on yaş büyüktü, aşırı derecede incelmış bir zekaya ve ancak Yahudi ırkının en mükemmel temsilcilerine özgü, insanla ilgili her şeye belli bir mesafeden bakabilme yeteneğine sahipti. Bu aşkla Milena'ya, en yüksek mutluluktan en derin acıya kadar yeteneği dahilinde her şeyi yaşama olanağı verildi. Franz Kafka, Max Brod'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "... O (Milena) şimdiye kadar hiç karşılaşmadığım kadar canlı bir ateştir, üstelik

her şeye rağmen sadece onun (Ernst Polak) için yanan bir ateş. Gene de öylesine narin, cesur, akıllı ki; ve her şeyini büyük özverilerde bulunarak yapıyor ya da her şeyini özverisi sayesinde kazanıyor. Doğruyu söylemek gerekirse bu ateşi tutuşturabilmiş erkek de müthiş olmalı."

Ravensbrück'te Milena bana, Ernst Polak'la geçirdiği ilk aşk gecesinin sabahını eğlenceli bir şekilde anlatmıştı. Yaşadıklarını daha da yüceltmek için birlikte güneşin doğuşunu seyretmelerini teklif etmiş. Kahvelerde pineklemesiyle ünlü Ernst Polak kendi deyimiyle bu kaçık fikirden pek memnun kalmamış ama "İnsan aşkı uğruna nelere katlanmaz ki..." diyerek uymuş teklife. Şafak vakti Prag yakınlarındaki tepelerden birini tırmanmaya başladıklarında Polak bu alışılmamış spor faaliyetini inlemelerle geçiştirmeye çalışıyormuş. Sabah ayazında üşüyerek her iki dakikada bir güneşin doğmasına ne zaman sıra geleceğini sorup bu tür deliliklerin zararları hakkında durmadan müstehzi hatırlatmalar da bulunuyormuş.

Jan Jesensky kızının Ernst Polak'la olan ilişkisinden haberdar olduğunda kızgınlığından hop oturup hop kalkıp bu Yahudiyle derhal her türlü ilişkisini yasakladı. Ama Milena babasının bu yasağına aldırmadı.

* * *

Ernst Polak, Prag'da bir bankanın yurtdışı yazışma servisinde çalışıyordu. Ama asıl faaliyet alanı başkaydı. Polak hem Prag'da hem de daha sonra Viyana'da yazarların teşvikçisi ve kılavuzuydu. Son derece eleştirel bir düşünce yapısına sahip, çok iyi bir eğitim almış, çok okumuş, stil bilinci son derece gelişmiş ama kendisinde yaratıcılık yeteneği olmayan bir insandı. Onun sayesinde Milena insanlık kültürü hakkında etraflı bir bilgi sahibi oldu. Franz Werfel, Franz Kafka gi-

bi birçok önemli kişiliklerle tanıştı. Onunla birlikteyken Urzidil, Willy Haas, Max Brod, Rudolf Fuchs, Egon Erwin Kisch ve daha birçok kişiyle karşılaştı. Neredeyse hepsi içinde bulundukları anda içinde bulundukları an için yazan, dönemin siyasi hayatıyla çok az ya da hiç ilgilenmeyen insanlardı. Bu çevrenin Prag'da biraraya geldiği kahvenin adı "Arco" idi. Karl Kraus bu yüzden onlardan alaylı bir şekilde "Arconotlar" diye söz etmiş, hatta *Fackel* dergisi için alaycı bir şiir de kaleme almıştı: "Her ler Werfelleşip ve Brodellesiyor/ Ve Kafkalaşip Kişleşiyor..." – Ernst Polak'la özellikle uğraşan Kraus, yazdığı bir tiyatro oyununda (*Edebiyat – Ya Da Görelim Bakalım*, sihirli bir operet, Viyana 1922) onu komik bir figür olarak ölümsüzleştirdi.

* * *

Birinci Dünya Savaşında Milena Wilma Lövenbach'la tanıştı. Yirmi yıl sürecek olan bir arkadaşlık başladı. Aşağıdaki satırlarda Wilma Lövenbach, Spitzbergen'de geçirdikleri bir tatilde ilk kez karşılaşmalarını anlatır: "1916'da yaz ortalarında bir gün küçük kahverengi bir atın çektiği bir araba içinde Spiçak'daki Prokop Otelinin önünden geçiyordum. Güneş az önce batmıştı. Muhteşem ağaçları ve çayırkıllarıyla tüm Bohemya ormanlarının gözalabildiğine uzandığı geçidin en tepesine kurulmuş sade otelin önünde, otele çıkan merdivenlerin sağında ve solunda, birbirinin tıpatıp eşi elbiseler giymiş iki canlı Botticelli figürü ile karşılaştım: Milena ve Jarmila. İkisini de uzaktan tanırdım; Prag sokaklarında ya da konserlerde sık sık karşıma çıkarlardı, giydikleri kıyafetler, malzeme ve kup seçiminde göze çarpan özel stili ve olağanüstü sadelikleriyle, ayrıca renkleriyle bakışları hemen üzerlerine çekerlerdi. Milena'nın üzerinde kırılmamış renkte bir elbise göremezdiniz. En severek kullandığı renkler ma-

vinin açık griye kadar giden tonları ile eflatundan mora giden tonlardı. Arkadaş olduğum Minervalistlerden onlar hakkında çok şey duymuştum. Ama aslında tek bir kişiden, Milena'dan bahsedilirdi hep. Zaman zaman sıradışı yaşam biçimi karalanır, zaman zaman kıskanılırdı; ama gene de aslında herkes ona hayrandı." Profesör Jesensky'nin yaz ve kış tatillerini geçirmeyi alışkanlık haline getirdiği Špičák'taki Prokop Otelinde Wilma ve Milena kısa zamanda birbirlerini buldular. Şiire olan ortak sevgileri, arkadaşlıklarının temeli ni oluşturdu. 1916 yılı mucizevi bir yıldır; ortalığı altüst eden Çekoslovak şiir kitaplarının çoğu o yıl basıldı. Çek şiir dünyasındaki bu şaşırtıcı patlama iki nedenden kaynaklanmaktaydı: Bohemya'nın özgürlüğe kavuşacağı günlerin giderek yaklaşmasının yarattığı ortam ve bu ülkenin siyasi tarihi. Yüzyıllardan beri Çekçe her türlü sanatsal ifade ya tamamen bastırılmış ya da doğal gelişimi sekteye uğratılmıştı. Bohemya'da yalnızca bir tek sanat dalı engellenmeden gelişebilmişti: Çek halk türküleri. Ve işte bu da şairlerin verimliliklerinin kaynağı oldu, işe bu noktadan başladılar. 20. yüzyıl Çek şiirinin anayurdu, halk türküleri oldu.

Alman gazeteci Franz Pfemfert, Praglı yazar Otto Pick'i, *Aktion* adlı dergisinde yayınlanacak II. Şiir Derlemesi için modern Çek şiirlerini Almancaya çevirmekle görevlendirdi. Otto Pick o sırada Avusturya ordusunda göreve çağırılmış olduğundan yazar Jan Löwenbach ve Max Brod redaksiyonu, Rudolf Fuchs, Paul Eisner ile Emil Saudek de malzeme seçimini üstlenmişlerdi. Bu yüzden Wilma da tatilinde bu çalışmalara yardımcı olmak amacıyla Špičák'a, yanına bir yığın Çek şiiri alarak gelmişti. Pek tabii ki, Milena da bu işe hemen ortak oldu ve günlerden bir gün Ernst Polak komşu otel "Rixi"de ortaya çıktığında o da derhal gruba alındı. Çayır yamaçlarında ya da gölgelik orman kenarında, olgunlaşmaya yüz tutmuş çileklerin arasında, tümüyle ortak işle-

rine dalmış, otururlardı. Bir yığın şiir arasından kendilerince uygun olanı seçerler, Stanislav K. Neumann'dan, Otakar Fischer'den, Krička'dan, Šramek'den, Brezina'dan birbirlerine şiirler okur, tartışır, eleştirir ve reddederlerdi. Doyurucu olmayan bir çeviri yeni bir çevirmeni gündeme getirirdi. Her zaman yalnızca teorik olarak eleştiri yapan Ernst Polak bile birdenbire şiir çevirmenin tutkusuna kapıldı. Birkaç saat içinde çayıra diğerlerinin yanına Otakar Fischer'in "Akşam ve Ruh" adlı şiirinin Almanca çevirisiyle döndü ve kulak kesilmiş eleştirmenlerine yüksek sesle okudu.

Günlerden bir gün Wilma oda kapısından gelen gürültülerle uyandı. İçeri, üzerinde helotrop renkli elbisesi, kucağında koca bir demet karanfil, Milena girdi. Çıplak ayakları, Wilma'ya hediye edeceği çiçekleri toplamış olduğu çayırların sabah çiğiyle ıslanmıştı. Milena kendini yatağa atıp Wilma'yı kucakladıktan sonra kulağına şöyle fısıldadı: "Bu gece Ernst benimleydi!" Yüzü mutluluktan pırıl pırıldı, tatlı yorgunluğu içinde çarpıcı bir güzellikteydi.

Ufak, ama esaslı bir skandal koptu. "Prokop"ta Ernst Polak'ın, Almanlar evi olarak Çekler tarafından küçümsenen, rakip komşu otel "Rixi"de kalmakta olduğu ve utanmadan çekinmeden Milena'yı her gece odasında ziyaret ettiği duyulmuştu. Kırk yaşlarındaki Bay Prokop, Milena'yı çocukluğundan beri tanımakta olduğundan ona şöyle bir ricada bulundu: Gerçi bu tür şeyleri anlayışla karşılardı ama kendi evinde yapılmamamlıydı, hele "Rixi"den olan biriyle asla! Neyse ki eski dostluklarının hatrına Bay Prokop sustu. Şayet babası durumdan haberdar edilmiş olsaydı, çok daha kötü olaylar olabilirdi. Çünkü Milena'nın babası tarafından Şpiçak'a sürülme nedeni, "şu Yahudi" Polak'tan uzak kalmasıydı.

Kızının bir Alman Yahudisiyle ilişkisinin olması, kendisi gibi bir vatanperver Çek için aşağılanmanın dikalası de-

mek olan Jan Jesensky bu skandala bir son vermek amacıyla bir yıl sonra korkunç bir yöntemle başvurdu. Kızını Veleslavin'e, bir sinir kliniğine yatırdı. Bu aşırı sert tedbiri uygulamaya geçirirken en büyük desteği Staşa'nın babası belediye doktoru Dr. Prochaska'dan aldı. Genellikle çok iyiyürekli biri olarak tanınan doktor, anlaşılan kızını Milena'nın etkisinden kurtarabilmek için her yöntemi kullanmayı, hatta onu kilit altına sokmayı bile mübah saymıştı.

Babasının, özgürlüğünü kısıtlama niyetlerinden Milena'nın hiç haberi yoktu. Onu zorla götürmeye geldiklerinde Moldau adasındaki plajda buluşmak üzere kız arkadaşlarıyla sözleşmişti. Orada onu boşuna beklediler, sonra Milena'nın yakın arkadaşlarından Alice Gerstl nefes nefese koşarak geldi ve onlara olup bitenleri anlattı.

Tahmin edilebileceği gibi Milena, Veleslavin'de tecrit edilmesine bütün gücüyle karşı koydu. Sık sık hastahane kurallarına aykırı davranışlarda bulundu. Acısı tarif edilemez boyutlardaydı. Bir tarihte Max Brod'a yazdığı bir mektupta, şüphesiz yüreğini kaplayan hıncın da etkisiyle Veleslavin hakkında çok karamsar bir tablo çizerek şöyle der: "Sayın doktor! Veleslavin'de Bay N.N.'ye haksızlık yapıldığı konusunda benden bazı kanıtlar istediniz. Bunu yapmayı her şeyden fazla istememe rağmen ne yazık ki size, resmi kurumların işine yarayabilecek nitelikte çok az şey söyleyebilirim. Veleslavin'de bulunduğum Haziran 1917 ile Mart 1918 tarihleri arasında onunla aynı villada kaldık ve onun için yapabildiğim tek şey, her seferinde hapsedilmek pahasına ona birkaç kere ödünç kitap vermek oldu. Konuşması yasaklanmıştı. Herhangi bir kişiyle havadan südan, üstelik de bakıcıların önünde konuştuğu görüldüğü anda yanındakiler hapsediliyor, bakıcı da kovuluyor." Max Brod şunları ekliyor: "Mektubun devamında tutuklunun içinde bulunduğu çaresizlik ayrıntılı bir biçimde betimleniyor. Galiba kendi deneyimleri-

ni de yansıtan tipik bir cümle: 'Kötüye kullanıldığında psikiyatri korkunç bir şey. Her şey anormal olarak değerlendiriliyor ve kullandığın her kelime işkencecinin elinde yeni bir silaha dönüşebiliyor. Bay N.N.'nin bu dünyada daha başka türlü de varolabileceğine yemin edebilirim. Ama kanıtlayamam'."10

Milena Veleslavin'deki günlerine asla sabır ve tevekkülle katlanmadı. Kaçmak için çareler aradı ve buldu da. Ricalarına dayanamayan bir hemşire sonunda klinik bahçesinin kapı anahtarını temin etti ve Milena istediği anda özgürlüğe kaçıp Ernst Polak'la buluşmaya başladı.

Daha bir yıl bitmeden Jan Jesensky de aldığı bu tedbirin anlamsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Milena taburcu oldu, evlendi, Polak'la evliliğini hiçbir şekilde onaylamayan babasıyla her türlü ilişkisini koparıp uzun yıllar ondan herhangi bir maddi destek almayı reddetti.

En Derin Derinlikler

"... ben, Milena, ben, senin haklı olduğunu biliyorum, ne yaparsan, nasıl davranırsan davran, haklısın... Sana inanmasaydım, ilgil nir miydim seninle? Denizin derinliklerinde ağır baskıyla kar ıla ılmayan tek bir nokta yoktur. Senin yanında olmak da öyle, ama bütün başka yaşam biçimleri bir yüz karas  olurdu..."¹¹

1918'de Milena, Ernst Polak'la beraber Viyana'ya gitti. Prag'ı terketme kararını verirken oldukça zorlanmış olmalı, çünkü dar sokakları, huzur dolu meydanları, kahveleri Eski Kentteki küçük meyhaneleriyle Prag'ı bütün kalbiyle seviyordu. Hava kadar, su kadar gerekliydi Milena'ya bu kent, kalbinin her zerresiyle memleketi Bohemya'ya ba lydı.

Viyana'daki dönemlerinde Polak'la birlikte ilk önce Nussdorf Caddesinde fakir d seli bir odada, sonra da Lerchenfeld Caddesinde kasvetli bir dairede oturdular. Milena hiçbir zaman bu  ehirle uyum sa layamadı, kabuğuna çekildi.  st ne  stelik aile kavgalarının da sonu gelmiyordu. Bu gerginliklerde Milena'nın katkısı ne kadardır, bilemiyorum. Bir evliliği tehlikeye sokabilecek birkaç karakter özellikle sahipti: Isırcı bir alaycılı a sahipti, insanı bam telinden vurabiliyordu. Polak'ın da olumsuz özellikleri vardı; kibirli ve d   ncesizdi, kendini be enmi ti, hükmetme meraklısıydı. Ama evliliklerinin yıkılmasının en önemli nedeni, zamanın bohemlerinin benimsediği, "a ta yeni yollar" arama akımına Polak'ın da kapılıp her türlü cinsel özgürlük peşinde ko ması olmuştur. Daha Prag'da Milena'dan başka birçok kadınla ilgilenmi ti. Ho una giden biri olduğunda derhal ona kur yapıyordu; Milena da, tabii ki, ho   r l  olmayı görev addediyor,

Polak'ın taleplerinde haklı olduğuna kendi kendini inandırmaya çalışıyordu. Üstün insan rolüne girmişti gerçi ama bu maskenin ardında derin bir çaresizlik gizlenmişti. Başka türlü de olamazdı. Gençti, ihtirashydı, Polak'a aşıkty; fiziksel olanla psikolojik olanı birbirinden nasıl ayırabilirdi ki? Yavaş yavaş kendine olan güvenini yitiren Milena, Polak'ın onu artık sevmediğı, ondan sıkıldığı kaygısı içindeydi. Delicesine bir kıskançlığa kapıldı ve uğruna onca fedakarlıklarda bulunmuş olduğu Polak'ın sevgisini yeniden kazanabilmek için her yön-teme başvurdu. Bu arada aptalcı fedakarlıklarda bulunmaya devam etti.

Ernst Polak Viyana'da, felsefede neopositivist akımın savunucularından Profesör Schlick'in özel seminerine katılmakta, doktora tezini hazırlamaktaydı. Neopositivizmin müridleri aşırı derecede dinsizdiler ve bir tür politik felsefe ya da felsefi politika geliştiriyorlardı. Filozof Dr. Otto Neurath'ın denetimi altındaki bu özel seminer, "Viyana Çevresi" adı ile de anılan, kendine tam bağlı talebelerden oluşan akademik bir akım haline dönüştü. Prag döneminden eski bir arkadaşları, yazar Felix Weltsch, Ernst Polak'la Viyana'da buluştuğunda Polak ona öğrenimi ve üzerinde çalıştığı doktora tezi hakkında bilgi verdi. Seminer hakkındaki konuşma tarzı Weltsch'e hayretle şu soruyu sordurdu: "Aman Tanrım! Siz üniversitenizde bir tarikat mı kurdunuz?"

"Herrenhof" kahvesinde Ernst Polak'ın kendine ait bir masası vardı ve orada neredeyse her gün, gecenin geç saatlerine kadar arkadaşlarıyla vakit geçirirdi. Bu, o zamanlar Viyana'da da Prag'da da olağandı. Tüm fikirler kahvelerde gelişir, yazarlar, şairler, filozoflar ve ressamlar günlerinin büyük bir bölümünü, hatta bazen tamamını tek bir koyu kahve başında geçirir, sokağın ve yan masanın uğultusuna karışan arka odadaki bilardo salonunun gürültüsünden ilham kapmaya çalışırlardı. Polak, dolayısıyla Milena'nın o zamanlardaki çevresin-

de, Prag'dan tanıdıkları Franz Werfel'in dışında Franz Blei, Gina ve Otto Kraus, psikanalist Dr. Otto Gross, Friedrich Eckstein, Hermann Broch, Willy Haas ve daha birçok kişi bulunmaktaydı.

Dost edebiyatçılar arasında birbirlerini evlerine bırakmak bir alışkanlık haline gelmişti, çünkü tartışmaların sonu bir türlü gelmez, uzatılırdı da uzatılırdı. Gecenin ilerlemiş saatlerinde vasıta bulmak mümkün olmadığı için de yaya gidilirdi. Viyana gibi geniş bir alana yayılmış bir kentte de bu yürüyüşler genellikle sabah şafak sökene kadar sürerdi, çünkü genellikle şehrin bir ucundan öteki ucuna gidilirdi. Bir keresinde Milena, Werfel ve Eckstein birbirlerini evlerine bıraktıklarında şiddetli bir yağmur başladı. Tam Werfel'in evinin önündeydiler ki, Werfel önce şakadan, sonra gittikçe ciddileşerek Milena'nın onun yanında gecelemesi için ısrar etmeye başladı. Üstüne üstelik bu inatçı kadını evin içine sokabilmek için kolunu da yakalayınca o ana kadar huzursuz bir şekilde kapıda durmakta olan Eckstein, Werfel'in bu ani ihtirası karşısında afallayıp kaldı. Neyse ki, her şey gülüşmelerle tatlıya bağlandı ve herkes kendi evinin yolunu tuttu.

Gariptir ki, Milena yazar olarak Franz Werfel'i pek tutmuyordu. Gerçi Prag'dayken ilk şiir kitapları *Dünya Dostu*, *Biz Varız* ve *Birbirimize*'den çok etkilenmişti, ama sonraları başka yeteneklere ve başarılarla kıyasla Werfel'in yıldızının bu denli parlamasını haksız bulmaya başlamıştı. Ayrıca Werfel'in Yahudi kökenine yama gibi yapışıp kalmış Katolikliğini gülünç buluyordu. Werfel hakkında olumsuz düşünmesinde Werfel'e çok yakın olan Ernst Polak'la arasının giderek bozulması, bu yüzden Werfel'e karşı pek nesnel tutum takınamaması mutlaka rol oynamıştır. Franz Kafka, Milena'ya yazdığı mektuplarından birinde bu haksız değer yargısını yumuşatmaya çalışır. Der ki: "İnsanları, tanıma yeteneğiniz nice, Milena? Kuşkulaniyorum kimi zaman, örneğin Werfel için

yazdıklarınız! Yazdıklarınızda sevgi de var, belki yalnız sevgi-ye dayanıyor sözleriniz... Gene de onu iyi anlamadığınız çıkıyor ortaya. Werfel nasıl bir adamdır? Onu bırakalım şimdi; 'şişko'luğu için kızmanızı ele alalım... (Kaldı ki, yersiz bu çıkışınız... Onu pek sık göremiyorum ama bence, günden güne daha sevimli, daha yakışıklı oluyor Werfel.) – Yalnızca şişmanlara güvenildiğini duymadınız mı?"¹²

Polak çoğu geceler kahveyi eve taşırdı. Her seferinde uykudan kalkan Milena sabahlığına bürünüp misafirlerinin en alışılmamış felsefi konuları tartışmalarını yorgunluk içinde dinlerdi. Misafirlerin bazıları hazır gelmişken yatıya da kalırlardı. Hatta bir tanesinin uyurken kendini halıya sarmak gibi de bir alışkanlığı vardı. Prag'dan alışık olduğu, ait olduğundan daha değişik bir bohem tarzıydı bu. Belki de mutsuzluğundan, her zaman üzgün ve kendinden geçmiş bir görünüşü olduğundan böylesine yalnız kalmıştı. Bir keresinde "Herrenhof" kahvesinde diğerlerinin yanına oturacağı sırada Franz Blei şakayla karışık bağırmıştı: "Şu Milena'ya bir bakın hele! Bugün gene Dostoyevski'nin altı cildini andırmıyor mu?"

Viyanalı kadınlara ve kızlara özgü şeylerin hiçbiri Milena'da yoktu: Havailik, şirinlik, koketlik. Milena güzeldi, ama mesafe gerektiren bir güzellikti bu. Onda yuvarlak, toparlak hiçbir yan yoktu. Görünüşü eski Mısır heykellerini andırıyordu. Narin yüzü sevimli değildi, penibe yanakları, kahın dudakları yoktu. Duru cildi her zaman biraz solgundu. Hatları hayranlıktan ziyade hayret uyandırırdu. Israrla bakan, rengini kirpiklerinin ve kaşlarının koyuluğundan değil, içten gelen bir ışıltıdan alan, güçlü, etkileyici mavi gözleri insanı esir ederdi. Duygusal ağzı güzel kavisli çenesine bir tezat oluşturmuyordu. Kendi başına buyruk, herkesten üstün bir havası vardı, kimsede koruma ve şımartma içgüdüünü harekete geçirmiyordu, oysa en çok istediği şey buydu: Korunmak ve şımartılmak.

Yazar Willy Haas o günleri hatırlayıp onun hakkında şunları söylüyor: Herhangi bir arkadaşı Milena'dan bir şey istemişse ve o bu isteğin, arkadaşının bütün benliğini kapladığını hissetmişse onun için tereddüt etme sözkonusu bile olmazdı: Hararetle arzulananın yerine getirilmesi şarttı. Milena'nın özellikleri arasında başkalarının duygularını benimseme yeteneği de vardı; bu konuda öyle duyarlıydı ki, karşısındakinin şiddetli istekleri onu hemen harekete geçirirdi. – Bir kereşinde Willy Haas'ın acele bir odaya gereksinimi oldu çünkü aşıktı. Milena derhal bir çözüm yolu buldu. Yakın bir tanıdığının odasını bu ilk aşk gecesi için ayarladı. Ama bununla yetinmedi. Dostunu mümkün olduğunca mutlu edebilmek için odayı bir sürü çiçekle süsleyip neredeyse egzotik, balta girmemiş bir orman haline getirdi. Bu olayın geçtiği sıralarda gerekli yiyeceğini sağlamak için bile yeterli parası yoktu. Yani bu çiçek ihtişamı için gerekli yüklü miktarı bir yerlerden borç almış olması gerekiyor. Böyle bir şey Milena için dünyanın en doğal arkadaşlık göreviydi. Gerçi istediği sıklıkta karşılık bulamasa da dostlarından aynı yardımseverliği ve özveriye beklerdi. Milena'nın bir yardımı kabul edişi, hatta talepleri, vericiliği kadar sınırsızdı.

Willy Haas, Birinci Dünya Savaşından 800 Kron asker parasıyla dönmüş ve umulanın aksine hepsini bozdurabilmişti. Savaşın bitmek üzere olduğunu öğrenen askerlerin çoğu bu banknotları, hiçbir değeri kalmayan kağıt parçaları olduklarına inandıklarından rahatlıkla atmışlar, Haas ise ne olur ne olmaz düşüncesiyle cebinde muhafaza etmişti. Evine dönüşünde kendisini ziyarete gelen Milena'ya da ağzı kulaklarında, bu şansından söz etti. Bunun üzerine Milena acilen ihtiyacı olduğundan paranın yarısını kendisine vermesini istedi. Haas'ın bir iki dakika tereddüt ettiğini görünce de elinden parayı kapıverdi. Willy Haas'ın ilk tepkisi öfke oldu. Ama biraz düşündükten sonra öfkenin yerini derin bir utanç aldı. Nasıl

olur da bu kadar egoist davranıp bir saniye olsun Milena'nın arzusunu yerine getirmekle tereddüt gösterebilmişti! Kendini aşağılanmış hissediyordu. Milena ona iyi bir ders vermişti.

Franz Kafka'nın *Sevgili Milena** adlı mektup derlemesinin sonsözünde Haas şöyle der: "... Kendisi (Milena) bazen onaltıncı ya da onyedinci yüzyıldan kalma bir aristokrata benzerdi; Stendhal'in eski İtalyan kroniklerinden alıp romanlarına aktardığı, tiplere Sanseverina Düşesi ya da Mathilde de la Mole'a benzerdi. Tutkuluydu, gözü pek, akıllı ve kararlarında çok soğukkanlıydı – Gençliğinde neredeyse hep böyleydi. Arkadaş olarak bulunmaz bir kadındı, yardımı seven, kendini yüzdeyüz vermesini bilen, ama öylesine de alinasını isteyen bir kadın! Tutkuları için her şeyi göze alır, düşüncesiz davranırdı. Esrarengiz yardımlar bulmada üstüne yoktu, ama dostlarına taleplerinde de ölçüsüzdü. Fakat bu kendine de dostlarına da çok doğal gelirdi... 1918'den sonraki çılgın yıllarda bir Viyana edebiyatçılar kahvesinin erotik ve entellektüel karmaşasına zar zor uyum sağlıyordu ve bu yüzden de acı çekmekteydi..."¹³

* * *

O kötü Viyana yıllarında Milena kendi ayakları üzerinde durabilmek için her yolu denedi. Ama elinde mesleği yoktu, hiçbir eğitimini tamamlamamıştı. İlk gelir kaynağı Çekçe dersleri vermek oldu. Öğrencilerini özellikle fabrikaları ve mülkleri Avusturya'nın bölünmesinden sonra Çekoslovakya'da kaldığından yeni ülkelerinin dillerine öğrenmeye özen gösteren sanayiciler teşkil ediyordu. Aralarında yazar Herman Broch da vardı. Bu dersler ilk başlarda onun yegane gelir kaynağı oldu; Ernst Polak ona mutfak masrafları için hiç para vermediği

* Franz Kafka, "*Sevgili Milena*", *Mektuplar*; çeviren: Adalet Cimcöz, 5. Basım, Aralık 1989.

için o kadar sıkıntıya düşerdi ki, zor durumda kaldığında Viyana garına gidip yolcuların bavullarını taşımaktan bile çekinmedi. İş, hangi türden olursa olsun, onun kendine güvenini sarsmazdı; onu yıldırان ruhsal ıstıraplardı. Babasının onu reddetmiş olmasını ve Ernst Polak'ın gün geçtikçe artan aşağılamalarını kaldıramıyordu. Derinden yaralanmış, çaresizlik içinde kendi eksenini etrafında dönüyor, bir çıkış yolu bulamıyor ve ayaklarının altındaki zemini kaybediyordu. İlerde Kafka ona "Sen ki hayatının derinliklerini gerçekten de bilinçli olarak yaşamaktasın..." dediğinde bu "derinlikler"i kelimesi kelimesine anlamak gerekir.

Milena, Polak'ın kendisini sevmekten vazgeçmesinin nedenini, onun şık giyimli hayranlarıyla rekabet edemeyecek kadar kötü giyiniyor olmasına bağlamaktaydı. Ama parası yiyeceğe bile yetmezken elbise için nasıl para harcayabilirdi ki! Varlıklı bir ailenin çocuğu olan gençten bir kız arkadaşı Milena'nın bu derdinden haberdardı. Ona yardım amacıyla son derece tehlikeli bir çözüm yolu buldu. Ailesinin kıymetli bir mücevherini çalıp satarak parayı Milena'ya verdi. Milena paranın büyük bir kısmıyla Polak'ın başka kadınlarla utanmadan harcayarak yaptığı, üstüne üstelik daha da utanmadan Milena'nın ödemesini beklediğı borçları kapattı. Ama paranın geri kalan kısmını kendi için kullandı. Tek bir düşünce fikri sabit halinde bütün benliğini kaplamıştı: İşte şimdi Polak'ı sinama olanağı eline geçmişti. Artık onun kendisini gerçekten sevmediğı mi yoksa sürekli aynı zavallı elbise içinde olduğundan kendisinden sadece usanmış mı olduğuna ortaya çıkacaktı. Polak'ın sevebilme yeteneğine sahip olup olmadığını bilmesi gerekiyordu. Dükkan dükkan dolaşıp şimdiye kadar hiç kullanmadığı bir kıyafet içine büründü; en güzel ayakkabıları aldı, en zarif elbiseyi, en göze batan şapkayı. Bu değişiklikler içinde çılgıncasına çarpan bir yürekle Ernst Polak'ın, her günkü gibi kız ve erkek arkadaşlarıyla oturduğu "Herrenhof" kah-

vesindeki masasına koştı. Her şey bir tek şeye bağlıydı: Polak onu farkedecek miydi yoksa her zaman yaptığı gibi görmezlikten mi gelecekti? Masaya yaklaştığında Polak ona döndü, dikkatle süzdü ve şaşkınlıkla: "Ama Milena, bugün ne kadar da şıksın!" dedi. Milena ona doğru bir adım atıp her tarafta yankılanan bir tokat attı. "Bu şıklığın nereden kaynaklandığını öğrendiğinde çok şaşıracaksın!" dedi.

Hırsızlık olayı güç bela örtbas edilebildi ama bütün sorumluluk Milena'nın üstünde kaldı, zira genç kız onun için çalmıştı. Artık yalnızlığına bir de küçümsenme eklenmişti. Onu anlayacak ve mazur görebilecek tek bir insan bile yoktu etrafında. Bu çözümsüzlükten kurtulmak istemekteydi ama başını omzuna yaslayıp doya doya ağlayabileceği kimsesi yoktu. Geçirdiği ruhi bunalım onu uyuşturuculara yöneltti. Kokaini kocasının bir dostu, hani kendini haliya sararak uyuyan o misafir buluyordu.

Franz Kafka ona yazdığı mektupların birinde bu konuya değinir. Viyana'dan gelip onu Prag'da ziyaret eden Stein adında bir dostuyla yaptığı sohbeti aktarır ve şöyle der: "Dün gece Stein'la buluştum. Haksızlığa uğramışlardan biri de o. Niye alay ederler bu adamla anlamam. Tanımadığı yok, hemen herkesin özel yaşamını biliyor da gene de böbürlenmiyor... Yargılarında çok titiz davranıyor, usunu kullanarak, saygıyla anlatıyor bildiklerini. Ayrıntılara çokça önem vermesi, elinde olmadan yüksekte bakması, anlattığı şeyin değerini daha da artırır belki, özellikle başdöndürücü, korkunç kendini beğenmiş insanları tanımışsan eğer. Durup dururken Haas'dan söz açtım, hemen Jarmila'ya geçtim, biraz sonra kocanı sordum, dönüp dolaşıp sana geldim. İyi yapmıyorum, biliyorum, ama elimde değil, adını duymak istiyorum, sabahtan akşama dek. Doğrudan doğruya sorsaydım, kim bilir neler anlatırdı, sormadığım için yalnız bildiklerini anlattı! Yaşıyor denemezmiş sana, kokain yemiş bitirmiş seni! (O an senin hayatta ol-

duğuna ne kadar da şükrettim.) Her zamanki gibi alçakgönüllü, temkinli bir sesle hemen ekledi: 'Görmedim' dedi, 'duydum, öyle söylüyorlar'." ¹⁴

Milena kadar ihtirasla seven ve kendi hakkında söylediği gibi "bir duygu yumağı"ndan başka bir şey olmayan bir insan için vahşi güdülerini ehlileştirip disipline yönelmek çok zor bir iştir. İşte bunu başarabilmiş olması, onun büyüklüğünü bir kere daha gösterir. Yeteneklerine uygun bir faaliyete girerek Çekçeye çeviriler yapmaya başlayıp ilk makalelerini yazdı. Başlarda büyük olasılıkla maddi güçlükleri yenme çabası içindeydi yalnızca. Ama sonradan kendini işine kaptırdı ve kendine giden yolu bulup yaratıcı olmaya başladı. Küçük fıkralarını Prag'a, bu arada *Tribuna* gazetesinin bir elemanı olmuş kız arkadaşı Staşa'ya gönderiyordu. Cevapları heyecan içinde beklemekteydi, zira ilk gazetecilik ürünleri kendince çok kötü ve akıl almaz duygusallıktaydı. Ama kabul edildiler. Yazılarını basılmış olarak görmekten gurur duyuyordu ve artık ev masraflarına katkıda bulunabileceği için de çok mutluydu. Polak bunu çok doğal karşılıyordu halbuki. Ama bir kere sinde, kavga ederlerken çok büyük bir akılsızlık yaptı. Kendini kocasına ispatlamak amacıyla gazetecilikteki başarılarından söz edip makalelerini ona gösterdi. Polak onları okuduktan sonra kahkadan kırıldı. Milena kalbinden vurulmuştu.

O sıralarda kendini nasıl hissettiğini ve mutsuzluğunu yenmek için ne büyük bir cesaretle mücadele ettiğini anlayabilmenin bir yolu da o günlerin genelde otobiyografik makalelerinden birini okumaktır. Şöyle yazar Milena: "Ey, siz, şehrin arkasında göz alabildiğine uzanan, aydınlık köy yolları ve siz, patikalardan yankılanan akşam çanlarının sesleri! İnsanın mutlu olması için başka ne gerekir ki! İnanın bana, bu dünyada hiçbir acı yoktur ki, tanımadık bir köy yolunda sağlam adım yürüyerek uyuşturulamasın! Köy yolu tüm acıları katlanılır kılar. Bir-ki, bir-ki; ve acı normal, düzenli bir salı-

nıma girmiştir bile. Bir-ki, bir-ki; henüz ayaklar diremiyor, henüz kalp mütereddit, kalp acı çekiyor ama ayaklar 'Dünya işte burası,' diyor. 'Dünya işte burası!' Ve kalp yavaş yavaş gevşiyor, alabildiğine atmaya başlıyor, akıyor, sonra sakinleşip kucaklanır hale geliyor, gülüyor işte yeniden. Acıyı sürüye sürüye ölüme götüren ayaklar; acı yok artık, dünya işte burada, tam burada. Aman şimdi durma, henüz değil! Yoksa çaresizlik yeniden sarıverir seni! İlerle, durmadan ilerle, saatlerce, helak olana kadar ilerle! Durup da ayakların sustuğunda etrafına bak, seni saran sessizlik içinde belki -garanti veremem ama- iki üç damla gözyaşı bulursun..."¹⁵

Franz Kafka ve Milena

"Ya bu dünya minicik ya da biz dev gibiyiz, her neyse, bizim onu tümüyle doldurduğumuz kesin..."¹⁶

Milena daha bana Kafka ile olan ilişkisini anlatmaya başlamadan önce bir akşam, alacakaranlığın loş ışığında kampın gri barakalarının arasında gidip gelirken gezgin satıcı Gregor Samsa'yı, *Değişim*'i anlatmaya başladı. Milena bana o zamanlar –bunu daha sonra farkedecektim– Franz Kafka'nın kitabını tamamiyle kendi yorumuyla aktarmıştı. O, Milena'ydı, gezgin satıcı, kararsız, yanlış anlaşılan Samsa, koca bir hamamböceğine dönüştüğünde kendisinden utanan ailesi tarafından saklı tutulan Samsa. Anlatırken özellikle de böceğin hastalığına geniş yer vermiş, sırtındaki pislik ve kurt dolu yarasıyla tek başına ölüp gitmesine nasıl göz yumulduğunu anlatmıştı.

Kafka'nın öykülerini Milena ilk kez 1920 yılında, Viyana'da okudu. Bütün hayatı boyunca derin bir saygıyla anacağı şairin büyüklüğünü daha o zaman farketmişti. Ona göre Kafka'nın düzyazısı emsallerinin en mükemmeliydi. Viyana yıllarındaki mutsuzluğu içinde Kafka'nın eserlerine özellikle derinden bağlanmış olmalı. Belki de bu yüzden onları çevirme planı ortaya çıktı. Almanca bilgisinin kıtlığına rağmen buna cesaret etti. Böylece Kafka'nın *Ateşçi*, *Hüküm*, *Değişim* ve *Gözlem* adlı eserlerini Çekçeye çeviren ilk çevirmen oldu.

Ravensbrück'te Milena, Kafka'ya olan aşkının nasıl başladığına da değindi. Çevirilerinden birini yayınevine yolladığında yazardan kişisel bir cevap almış. Kafka'nın Milena'ya yazdığı ilk mektuplardan birinde¹⁷ bu konudan söz edilerek onu belki "notlarıyla yaralamış olabileceğinden" bahsedilir, yani anlaşılan Kafka çeviriyi eleştirmişti; ve bu eleştiri Mile-

na'yı onunla buluşma isteğine götürmüş olmalı. Prag'da her ikisi de aynı edebiyat çevresinde olduklarından birbirlerini bu tayin edici buluşmadan önce de tanımaktaydılar. Bunu da ilk mektuplarından birinden çıkarmak mümkün: "Ne tuhaf... yüzünüzü bütün ayrıntılarıyla getiremiyorum da gözümün önüne, kahvede, masaların arasından geçip gidişinizi çok iyi anımsıyorum. Biçiminizi, giysinizi görür gibiyim."¹⁸

Doktorların ciğerlerinde hastalık tespit ettikleri Kafka o sırada Meran'da kürdeydi. Milena onu orada ziyaret etti. 1926'da yayınlanan *Sadeliğe Giden Yol* adlı kitapçığında Kafka adını anmadan bu karşılaşmadan bahseder Milena. Kafka'dan bahsedilen bölüm, "Nitelikli Özelliklere Kaçış" başlığını taşır. Burada mükemmeliyete erişmiş "düzgün" insanların çoğunlukla sempatik insanlar değil, aksine çoğunlukla tehlikeli ve kötü oldukları; diğer taraftan özellikle hoşgörü ve tolerans sözkonusu olduğunda hata üstüne hata yapan insanların çoğunlukla iyiler olduğu tezini savunur. Babasını, örneğin, "düzgün insanlar" sınıfına koyar, bu arada ilginç bir şekilde kendisinden "erkek evlat" olarak bahsederek şöyle yazar: "Baba, hayatında asla yalan söylemedi ve bu da gerçekten mükemmel bir şey. Ondaki en değerli taraf. Ama oğul bir kerecik hile yaptığında tutup da onu hemen sahtekâr diye azarlamak gerekmez ki! Ama gerçeğe olan aşkından böylesine gururlanan ve kendini beğenmekten başı dönmüş baba öylesine acımasız ki, belki de eğiticiliği açısından hayatında bir kerecik olsun yalan söylemek zorunda kalsaydı daha iyi olacaktı. O zaman oğluna bugün böylesine acımasız davranmayacaktı."¹⁹

Yazısında Milena, "nitelikli özellikler"e sahip insanla gerçekten iyi insanı kıyaslıyor; bu da onun gözünde Franz Kafka. Diyor ki: "Yanılmıyorsam şimdiye kadar tanıdığım en iyi insan, bir toplulukta sık sık rastladığım bir yabancıydı." "Yabancı" kelimesiyle hem Alman hem de Yahudi olan Kafka'yı

kastetmiş olduğu bölümün devamında daha da kesinlik kazanıyor, çünkü sona Kafka'nın ona yazdığı mektupların birinde anlattığı bir hikayeyi eklemiş: "Kimse onun hakkında fazla bir şey bilmez, onu olağanüstü bir insan olarak görmezdi. Günün birinde ama, birisi herhangi bir meseleden dolayı suçladığında o kendini savunmadı. Çok dürüst ve erkeksi bir yüzü olduğundan ve o suçlamanın önemsizliğinden suça inanasım gelmedi. Böylesine aydınlık yüzlü ve insana dümdüz bakan sakin gözlü bu delikanlının böylesine çirkin bir şey yapmış olabileceğı düşüncesi bana çok acı verdi. Gerçekte neler olup bittiğini öğrenmek için araştırma yaptım. Ve kendini savunmama nedeninin, başkalarının böyle bir bahaneyi bile beklemeden böbürlenebilecekleri sonsuz güzel ve asil bir yanını ortaya çıkartmak istememesi olduğunu gördüm. Daha önce asla böyle bir şeyle karşılaşmamıştım. Sonraları, o güne dek kadar karşılaştığım en garip insanın o olduğunu farkettim ve hayatta hiçbir şey beni, onun kalbinin içini azıcık görmek kadar etkilemedi. Sonsuz bir asalet içindeydi ama bunu gizlerdi, bu, galiba, başkalarından daha üstün yeteneklere sahip bir insanın bundan utanması gibi bir şeydi. Gerçekte kim olduğunu ortaya çıkarabilecek herhangi bir şey yapmaya muktedir değildi ve en büyük güzellikleri sessizce, ürkerek ve çekinerek, gizli ve saklı yapardı, ama gerçekten gizli, gizliymiş gibi değil. Öldüğünde -bu dünya için fazlasıyla iyiydi ve burada ben böyle bir cümle kurmuş olmaktan hiç korkmuyorum çünkü haklıyım- günlüklerinin birinde gençliğiyle ilgili bir anısını okudum; şimdiye kadar duymuş olduğum en güzel şey olduğunu sandığımdan hemen aktarmak istiyorum: Çocukken -çok fakirlermiş- annesi ona bir altılık (20 heller) vermiş. Daha önce hiçbir gün bir defada bu kadar çok paraya sahip olmadığından bu onun için büyük bir olaymış. Parayı haketmiş olduğundan bu olay onun için daha da önem kazanmış. Kendine bir şeyler almak için sokağa çıktığında korkunç derecede

fakir görünüşlü bir dilenci kadınla karşılaşmış, kadının hali onu o kadar ürkütmüş ki, parayı hemen onun eline tutuştur-
ma isteği duymuş içinde. Ama zaman, elindeki miktarın bir
çocuk için değil bir dilenci için bile servet sayılabileceği za-
manmış. Övülmekten ve dilencinin onu minnet konuşmaları-
na boğmasından korkmuş, gitmiş parasını bozdurmuş. Sonra
dilenciye bir kreuzer verip sokağın diğer yönünden yeniden
gelerek ikinciyi, üçüncüyü, vermeye başlamış. Bunu on kere
tekrarlayıp kendisine bir teklik bile ayırmaksızın bütün para-
yı kadına vermiş ve sonunda yaptığı işin yol açtığı ruhsal geri-
lime daha fazla dayanamamış, hıçkırıklar içinde yere yığılıp
kalmış.

Zannedersem bu, şimdiye kadar duyduğum en güzel ma-
sal. Ve bunu okuduğumda ömrüm boyunca unutmayacağıma
kendime söz vermiştim."²⁰

Kafka ile Milena arasındaki aşk, 1920 yılında Meran'da
başladı. Bu ilişkideki ihtirası ve trajik bir biçimde bastırılma-
sını Kafka'nın elde kalan mektuplarından öğrenebiliyoruz.
Onları titreyen ellerle okuduğumda Milena'nın yüzü gözü-
mün önünden gitmemiştir. Mektuplarda bu yetenekli şairin
Milena hakkında yazdığı her kelime eşsiz. Milena, aynen Kaf-
ka'nın gördüğü gibi bir insandı, seven bir insan. Milena için
sevgi, yaşanmaya değer, yegane hayatı. Duygularının şiddeti
onu ruhsal, bedensel ve zihinsel özverilerin en büyüğünü yap-
ma yeteneğiyle donatmıştı. Derinden hissedebilmekten çekin-
miyor, bunu bir utanç vesilesi saymıyordu. Sevgi onun gözün-
de apaçık, doğal bir şeydi. Asla herhangi kadınsal hilelerden
birine başvurmadı; oyun ve cilve onun bilmediği sözcüklerdi.
Seven kişi olarak o, karşısındakinin duygularını tahmin et-
mek gibi ender rastlanan bir yeteneğe sahipti ve aradan gün-
ler de geçse, yaşanan duyguları ve insanı nerelere götürdüğü-
nü rahatlıkla tanımlayabilirdi. "Sevmeden insan hakkında
hiçbir şey bilemezsin," demişti bir gün bana.

Milena'nın, Franz Kafka hakkında elimizde kalmış az sayıda makalesi, Franz Kafka'nın dehasını ve hayata karşı olan zaafının trajedisini ne kadar derinden kavramış olduğunu kanıttır.

Milena 24 yaşında –gerçi hayatın acılarını yakından tanıdığı için yaşından daha olgun– genç, güçlü bir kadın ve ilerde bir gün yazacağı gibi "toprağa çok bağlı". Kafka'ya aşık, onun "dürüst, erkeksi yüzünü" seviyor, o "insana dümdüz bakan sakin gözlerini". 1920'de Viyana'ya gelen arkadaşı Wilma Löwenbach'a şöyle bir soru yöneltiyor: "Franz Kafka'yı tanıyor musun? Ne güzel bir insan, değil mi?"

Aşığını mektuba, telgrafa boğuyor ve o çekimser davranışla onun yakınlığını daha fazla arıyor ve yanına gelmesini istiyor. Aşıklara dört mutlu gün nasip oluyor. "O zamanlar Viyana'da kestaneler çiçek açıyordu," diye anlatmıştı bana. Ama galiba daha o karşılaşmada sevgilerinin üstüne gölge düşmeye başlamış. Max Brod'a yazdığı ilerdeki mektuplarından birinde söylediği gibi yalnızca bir "kadın" olabilseydi muhtemelen Viyana macerası sevgilerine nokta koyardı.

Ama "hayat veren sevgisiyle" güçlü, genç Milena yalnızca bedensel sevgide değil, başka konularda da derinden bağlı ve yakındı Kafka'ya. "Mektuplarının içinde en güzelleri," diye yazar Kafka, "(çok önemli bu, çünkü mektupların bir bütün olarak –hemen her tümcesi– güzel, yaşamımda bana verilen en güzel şey bu mektuplar) 'korkumu' haklı gördüklerin, haklı görüp savunmaya çalıştıkların, korkmamam gerektiğine beni inandırdıkların. Korkuyu savunurken 'rüşvet' almış bir avukatın durumuna düşünüyorum kimi zaman, ama için için de hak veriyorum anlaşılan, evet korku demek, ben demek, belki de en iyi yanımda bu, kim bilir? En iyi yanımda bu olunca, sen de ister istemez bu yanıma seviyorsun! Yoksa bende sevilmeğe değer başka ne olabilir? Ama bu yanımda sevimlidir, bilirim.

İçimdeki o korku ile Cumartesi'yi nasıl olur da 'iyi' geçire-

bileceğimi sorarsan, anlatması güç olmaz. Seni sevdiğime göre *(evet, seviyorum seni, anlayışı kıt kız, için rahat etti mi? Koca deniz, dibindeki küçücük taşı nasıl severse, benim de sevdim öylesine yığılıyor üstüne. Tanrı isterse, o küçük taş ben olurum bir gün),* yeryüzünü de seviyorum demektir, sol omzunu da, hayır sağ omzundu önce, canım isteyince operim de onu (aç biraz omzunu, n'olur?), sol omzun sonra gelir; sonra ormanda üstümdeki yüzün, gene ormanda altımdaki yüzün ve çıplak göğsünde dinlenen başım. 'Biz tek insan olduk bile' demekte haklısın, korkmuyorum da bundan ötürü, tersine, bu benim tek mutluluğum, tek böbürlendiğim şey, yalnız olmana da yüklemiyorum bunu.

Gün ışığında kavuşulan yaşam ile 'yatakta geçen o yarım saat' arasında bir uçurum var, biliyorum, 'erkek işi' diye adlandırmıştın bir kez, hem de tiksinersek... Ben de kurtulmuş değilim bundan, ama kurtulmak istemiyorum belki de. Olanlar gece olmuştu orada, geceyle ilintisi olan bir şeydi, oysa ben gün ışığında kavuştuğum yaşamı tutuyorum elimde, baştan kavuşmak için geceyi mi aşmam gerekiyor? Elde edilmiş bir şey baştan elde edilebilir mi? Yitirmek olmaz mı bu? Dünyam bu benim. Şimdi tılsımlı bir nesneyi elde etmek için, el çabukluğu ile, Binbir Gece Masallarını yaşayacağım diye geceyle ilintisi olan yöne mi döneyim? Hayır olmaz. Bundan korkarım işte.

Her gün açık gözle düşlediğim şeyi, çabucak, soluk soluğa, baş dönmeleri için de, umutsuz, acınacak bir durumda ve bir anda elde etmek, güzel mi? ('Belki' çocuklar başka türlü doğmaz, 'belki' çocuk dediğimiz de bir çeşit tılsımdır, kim bilir? Geçelim şimdi bunu.) Sana borçluyum bunu Milena, onun için yanında çok rahat ve çok rahatsızım, onun için yanında çok çekingen ve çok özgürüm; bunu anladıktan sonradır ki, bütün öteki yaşamıma boş verdim. Gözlerime bak!"²¹

Milena hep vicdan azabı içinde yaşar, hiçbir hatasını af-

fetmezdi. Babasıyla bağlarının kopmasının üstesinden hiçbir zaman gelemedi. Kafka'yla ilişkisi sırasında hayatı boyunca iyileşmeyecek olan bu yara, henüz ıstırap veren açık bir yara gibiydi. Bütün bir ömrü boyunca babası yüzünden acı çeken Kafka'dan daha iyi kim anlayabilirdi bu acıyı? Derin anlayışının belirtisi olarak Milena'ya *Babaya Mektup*'unu okuttu. Ama gene de babalarıyla ilişkilerinin kopukluğunda büyük farklılıklar vardı. Milena'nın babasına bağlılığı duygusal bir bağlılıktı ve Kafka'ninkinden daha fazla acı veriyordu; bunu anlayamayan Kafka, Milena'nın ikilemini de anlayamamış, bir mektubunda şöyle yazmıştı: "Babanın yazdıklarına üzülmeni şöyle yorumluyorum ancak: Uzun zamandır sürüp gelen bu üzücü ilişki, her yeni açıklamada seni yeniden üzecek. Yoksa mektupta yeni bir şey yok. Ben ki, babanın başka mektubunu görmüş değilim, bana bile yeni bir şey söylemiyor. Candan yazılmış, zorbaca biraz da, zorba olması gerektiğine inanıldığı için öyle yazılmış, belki de yüreğe başka türlü seslenilmez. Attığı imzaya hiç önem verme, zorbanın bir göstergesi o; 'yazık' ve 'çok üzülüyorum' gibi sözler var ki bir yerinde, her şeyi hoş gösteriyor.

Seni anlamamış olması üzmüştür seni belki, ona ne yazdığını bilmiyorum; ama unutma ki, aranızda bir anlaşmazlık var zaten, o sana yardıma koşmayı 'doğal' buluyor, sense 'hiç doğal olmayan' bir direnme tuturmuşsun.

Şimdi de ona ne yazacağını bilmiyorsun. Daha doğrusu, ne karşılık vereceğini bilmiyordun, bulmuşsun vereceğin karşılığı, öyle yazıyorsun bana. Tuhaf biraz. Babana yazdıktan sonra bana sorsaydın; 'Bil bakalım' deseydin, 'ne yazdım?' Gözümü kırpmadan bilirdim verdiğin karşılığı.

Kocanla benim aramda bir ayırım göremez baban elbet. Bir Avrupalının gözünde ikimiz de zenciyiz; bu konuda kesin bir şey söyleyemeyeceğine göre, neden sözünü ettin öyleyse? Sonra neden yalana başvurulsun? Gözü senden başka şey gör-

meyen biri, merakla, yürek çarpıntıları içinde yaşamayı göz-
lerken, babanın dediklerini duysa, şu karşılığı verirdi, sen de
bunu yazmalısın ona yanılmıyorsam: 'Bütün "salık" verdiğin-
iz, bütün "belirli koşullar" gereksizdir. Milena kendi yaşamı-
nı yaşıyor, başka türlü yaşamak elinde değildir. Sevinç dolu
bir yaşam değil belki, ama "dingin ve esenli". Sanatoryumda
daha iyisi olamaz. Milena'nın tek dileği bunu anlamanız, baş-
ka dileği yok sizden, düzen sağlamaktan da vazgeçin; yalnız,
kaçmayın ondan, açın yüreğinizi, iki eş değerde insan gibi ko-
nuşun karşılıklı, tartışın. Göreceksiniz ki hafifleyecek "üzün-
tüsü", "acımanız" da gerekmeyecek artık'."22

* * *

Milena çelişki dolu bir insandı. Kadınsı şefkatinin yanı sıra er-
keksi bir karar verme yeteneğine sahipti. Aynı zamanda hem
saf hem de atılgandı. Kafka'ya olan aşkının bir geleceği olma-
dığını kuşkusuz kısa sürede anlamıştı. Ama hangi seven kişi
her gün yeniden umuda kapılmaz, her gün yeniden mücadele-
ye atılmaz? Kafka mektuplarından birinde: "İki saat yaşama-
nın, iki sayfa yazı yazmadan daha fazla olduğunu sakın söyle-
meyin..."23 der. Milena öyle söylemiş ve öyle de kastetmişti
demek ki! Bir başka mektupta: "... ve şimdi Milena seni öyle
bir sesle çağırıyor ki, aynı güçle hem mantığına hem de kalbi-
ne sızıyor... O (Milena) tıpkı bir deniz gibi; güçlü bir su kitlesi-
ne sahip ama ölü ay, özellikle de uzaktaki ay istediğinde, yan-
lış anlamaya kendini bütün gücüyle veriveriyor. Seni tanıımı-
yor; ve belki de senin gelmeni istemesi gerçeği sezmesin-
den."24 – Kafka uzaktaki ayın kadınlar üstündeki sihirli etki-
sinden hep çekinirdi.

Kafka, bir ikinci kere daha Prag'dan geldi. Sevgililer Çe-
koslovak-Avusturya sınırındaki Gmünd'de buluştular. (Po-
lak'la evliliği dolayısıyla Avusturya vatandaşlığına geçmiş

olan Milena memleketi Çekoslovakya'ya giriş vizesi alamamıştı muhtemelen. Karışık günlerdi o zamanlar.) Ama Gmünd onlara yetmeyecekti. Sevgilerine bedensel doyum eklenemedi. Kafka bir mektubunda buna bir açıklama arıyor: "... İnadına Gmünd'den de söz açmayacağım işte... Oysa çok söylenecek şey var orası için, neye yarar? Viyana'da ilk gece hemen ayrılıydım senden, bu seferkinden daha mı iyi olacaktı? Sanmam... Hem Viyana Gmünd'den önceydi. Benim oraya korkudan yarı baygın, yorgunluktan bitmiş bir durumda geldiğime göre bir üstünlüğü de var... Ama Gmünd'e gelirken, alıkça bir güvenim vardı –hiç farkına varmadan üstelik–sanki artık bir terslik olmazmış gibi... sahip olmanın güveni içinde geldim Gmünd'e. Tuhaftır, ama durmadan beni ezen o tedirginliğim, o elde etmenin bitikliği de tek kusurum... Bu böyle, bu işte ve bütün işlerde bu böyle..."²⁵ Ve çok daha sonra, 18 Ocak 1922'de Kafka günlüğüne şöyle yazar: "Cinsiyetinin hediyesine ne yaptın? En nihayet başaramadın, diyecekler.... Ama kolayca başarabilirdim... M. haklı: Korku felakettir..."²⁶

Uzak görüşlülüğünün mükemmel bir örneği olan, Max Brod'a yazdığı bir mektubunda Milena sevgilisini açık ve net bir biçimde değerlendiren Kafka'nın sevgiden neden korktuğunu açıklamaya çalışır:

"Sabahtan akşama, akşamdan sabaha durmadan karşılık verebilirim yazdıklarınıza! 'Frank sevgiden korkuyor, ama yaşamdan korkmuyor, öyle mi, nasıl olur?' diyorsunuz Frank, yaşamı herkes gibi almıyor ki! Para, borsa, döviz işleri... Bir yazı makinesi bile akıl sır erdiremediği nesneler onun için (aslında da öyle ya bu saydıklarım, ama bizler o gözle bakmıyoruz); bütün bu saydıklarım, gizlemci, çözümü güç bilmececeler gibi gelir Frank'a. Çalıştığı yerdeki işi ne denli büyüttüğünü unutuyor musunuz? Bir iş adamının karşısında kendinden geçer, tıpkı bir çocuğun bir lokomotif karşısında duyduğu hay-

ranlık gibi. En kolay şeylere akıl erdiremez. Onunla Posta'ya gittiniz mi hiç? Diyelim ki, bir telgraf çekecek, önce en beğendiği gişeye gönderdiklerinde anlayamaz nedenini, başını sallar, şaşar. Telgrafı verip kızıdan paranın üstünü alınca da titizlenir, sayar parayı, bakar ki, kızcağın bir kron fazla vermiş, geri verir hemen. Gişeden ayrılıp ağır ağır merdivenlerden inerken bir daha sayar aldığı parayı, tam sokağa çıkmıştır, bir de ne görsün? Meğer kızcağz tam vermiş paranın üstünü; Frank yanlış sayıp geri vermiş kronu! Ne yapacağını şaşırmıştır; elinde para, sokağın ortasında durur... Dönüp yukarı çıkmayı alamaz göze, üşenir; hem yukarısı çok kalabalıktır... Bu durumda yardım da edilemez ona. Başıma geldi de yazıyorum bunları; bir seferinde 'Bırak canım n'olur' diyecek oldum, anlamamış gibi yüzüme baktıydı, 'Nasıl bırakılır?' demişti. Ters anlaşılmasın sakın, cimrilik değil bu, ama ona göre davranmak doğru değildir, sorumluluğu yüklenmek istemezmiş. Uzun uzun anlatmıştı, daha doğrusu anlatmaya çalışmıştı bunun nedenini, ama ben anlayamıyorum bu direnmeyi. Girdiğimiz her dükkanda, yemek yediğimiz yerlerde, bir dilenciye para verirken hep buna benzer olaylarla karşılaştım. Bir seferinde de iki kron vermişti bir dilenci kadına, ama bir kronu geri istedi; kadın bozuk param yok deyince düşünmeye balşladıydı Frank. Durduk bir çıkar yol aradık, bu durumda ne yapılabilirdi? Birden buldu: 'İki kronu da bırakırım kadına,' dedi. Tam on on beş adım uzaklaşmıştık ki, pişman oldu! Sonra bu adam, hiç gözünü kırpmadan, üstelik vermenin mutluluğu içinde bana yirmi bin kronu şıp diye verebilir, istesem. Ama yirmi bin bir kron istesem, şaşırır; hele bu parayı bir yerde bozdurmamız gerekirse büsbütün allak bullar olur. Öyle ya, bu bir kronu nereye koysun, hak etmediğim bu bir kronun hesabını nasıl verebilir kendine? Paraya karşı duyduğu bu sıkıntıyı, kadınlara karşı da duyar; işine karşı duyduğu korkusu da öyle değil mi? Çok kötü günlerimdeydi, telgraf

çekmiş, telefon etmiş, mektuplarımda yalvarmıştım: Kalk gel, demiştim, Tanrı hakkı için, hiç değilse bir günlüğüne gel, demiştim... Ne denli yalvarmıştım anlatamam. Gelseydi ne iyi olacaktı benim için, ama gelmedi. Aklıma gelen bütün kötülükleri yağıdırıştımdı başına. Uykuları kaçtıydı, günlerce gözüne uyku girmemişti, üzüldü, kıvrandı, sayfalar dolusu mektuplar yazdı, ama gelmedi, gelmedi, gelmedi... Neden mi? Çalıştığı yerden izin isteyemezmiş de ondan! Müdürün karşısına çıkıp bana geleceğini söyleyemezmiş! Çabuk makine yazabiliyor diye hayran olduğu –gerçekten hayrandır– müdürüne söyleyemezmiş bu dileğini! Yalan da söyleyemezmiş müdürüne, öyle bir adama nasıl yalan söylenir? İlk nişanlısını niçin sevdiğini, o kıza niçin bağlandığını sorarsanız şu karşılığı verir: ‘Çok çalışkandı, tuttuğunu koparan bir kızdı da ondan!’

Hayır, hayır anlayamaz dünyayı, yabancıdır yaşamın. Gizemci, sır dolu bir şeydir yaşam dediğimiz. Hiçbir zaman başaramayacağını sandığı bu ‘tuttuğunu koparan’ olayına akli durur, hayrandır, hem de insanın gözünü yaşartacak, çocuksu bir bilgisizlikle hayrandır. Kocamın beni yılda yüz kez aldattığını, beni ve başka kadınları avcunun içinde tuttuğunu anlattığımda, kendinden geçmiş, hayranlıkla yüzü aydınlanıvermişti. Müdürünün çabuk makine yazmasına hayran olduğu gibi, onu bu yüzden kusursuz bulduğu gibi, kocama da bu bakımdan hayran olmuştu! Yazı makinesini iyi kullanan bir müdürle, dört sevgiliyi elinde tutan bir kocaya nasıl akıl erdiremiyorsa, Posta’da eksik aldığı bir krona, dilenciye verdiği fazla paraya da öylesine akıl erdiremez; anlayamaz bu türlü davranışları, canlı, elle tutulur nesneler olduklarından kavrayamaz. Frank yaşayamaz, yaşama gücü olmadığından yaşayamaz. Esenliğe kavuşamayacaktır Frank, çok sürmez ölür, bak görürsünüz. Hepimizde bir yaşama gücü vardır, görünüşe kapılırsınız, yalana sığınırız bizler, olaylara göz yumabiliriz, iyimser ya da kötümserliğe başvurabiliriz zaman zaman, bir

kanyı savunabiliriz hiç değilse. Ama o sığınmaz bu türlü ko-
ruyucu nesnelere. Yalan söylemek elinden gelmez ilkin, bece-
remez ki... Sarhoş olmayı da beceremez. Sığınacak, başvura-
cak hiçbir aracı yok elinde. Bizim korunabileceğimiz şeyler
onda olmadığından hırpalanıyor ya böylesine. Giyinik insan-
ların arasında çırılçıplak dolaşan biridir o. İster iyilik, ister kö-
tülük olsun, yaşamına yardımcı olacak nesnelerden yoksun
olunca, kendi başını bir varoluşçuluk oluyor onunkisi. Kahra-
manlıktan uzak bir yalnızlık içindedir Frank. Ne var ki, daha
yüceliyor, daha erişilmez oluyor böyle olunca. Kahramanlık,
yalan, korkaklık! Bir ereğe ulaşmak için hiçbir insan yalnızlı-
ğını öne süremez, kullanamaz. Fakat korkunç bir ileriye gör-
me sezgisi içinde, tertemizdir; kimseye leke sürmek istemedi-
ği için zorlanmıştı bu yalnızlığa. Akıllı kişiler de başkalarını
kirletmekten çekinirler, ama onlar her şeyi pembe gösteren,
büyülü gözlükler takar... Onlar için başkalarını kirletmek di-
ye bir şey yoktur, incitmek diye bir şey bilmez onlar! Onlar ça-
buk makine yazar, durmadan kadın değiştirirler... Frank ba-
yılır böylelerine, kendinden geçermişçesine bakar onlara...
Anlayamaz ama, hayrandır işte! Frank'ın yazdığı kitaplar şa-
şırtıcıdır, ama kendi daha çok şaşırtıyor insanı."²⁷

* * *

Uzun bir süre yalnızca mektup arkadaşlığında kalan aşkları,
sonunda Kafka'nın arzusu üzerine biter. Kendisinde büyük
bir rahatsızlığa yol açan bedensel sevgi de dahil bütün sevgile-
rini talep eden, yaşama gücüyle dopdolu Milena'dan ürkmüş
ağır hasta biridir o. Kafka'nın ilişkiyi bitirme talebinden son-
ra Milena'nın Max Brod'a yazdığı, çaresizlik içindeki iki mek-
tupta tutkunun büyüklüğünü ve çözümsüzlüğünü görmek
mümkündür. Birinci mektup: "Sayın Doktor! Almanca yaz-
madığım için bağışlamanızı dilerim, sizi rahatsız ettiğim için

de bağışlayın beni, ama ne yapacağımı şaşırdım; kafam, beynim durmuş gibi... Hiçbir şey etkilemiyor beni artık, duygularım köreleşmiş sanki. Anlayamıyorum söylenenleri, hiçbir şey anlayamıyorum. Bu son günlerde korkunç şeyler oldu, gene de anımsayamıyorum. Olanları anımsayabilsem, öldürmem gerekecek kendimi, tek bildiğim bu. Niçin, neden, nasıl oldu bütün bunlar? Kendimden, yaşamımdan söz etmek istiyorum, ama neye yarar? Mektubu duruyor önümde, öldürücü bir şey istiyor benden: 'Yazma bana' diyor, 'buluşmamıza da ne yap yap engel ol.... Bu dileğimi olsun getir yerine, belki o zaman yaşama gücü bulurum kendimde, yoksa her şey, her şey biter.' Ne yapabilirim? Tek sözcük yazmayı, bir şey sormayı göze alamıyorum; hoş, ne soracağımı da bilmiyorum ya! Bilmiyorum. Bilmek istediğim ne ki? Onu da bilmiyorum. Lanet Olsun!.. Şakaklarımı beynime sokuncaya dek bastırmak istiyorum. Yanındaydınız onun, bilirsiniz belki. Suç bende mi? Bunu söyleyin yeter, suçlu muyum, değil miyim? Bilmek istiyorum. Yalvarırım size, Tanrı hakkı için gönlümü almaya kalkışıp 'Kimse suçlu değil bu konuda' demeyin; ruh çözümlemelerine de kalkışmayın sakın. Bütün bu türlü karşılıkları, bütün bunları biliyorum.

... N'olur siz de bana güvenin, anlayın ne istediğimi. Frank'ın ne biçim bir insan olduğunu bilmiyor değilim; neler geçtiğini biliyorum -gene de hiçbir şey bilmiyorum- çıldırmak üzereyim Max, gereğince davranmak için elimden geleni yaptım, yaşamımı ona göre düzenlemiştim, düşüncelerimde, duygularımda ters bir şey yoktu, ama bir yerde, birinde var suç, *var, var*, biliyorum. Nerde, kimde olduğunu bilmek, onu öğrenmek istiyorum... Öteki kadınların üzdüğü gibi mi üzdüm onu? Bu üzüntü yüzünden mi ağırlaştı, onun için mi kaçıyor benden şimdi? Onun için mi sığınyor korkusuna, onun için mi yok olmalıyım, çıkmalıyım yaşamından? Suç yalnız bende mi? Yaradılışının gerektirdiği şeyler mi yoksa bunlar?

İşte bunları öğrenmeliyim, bunları *bilmek* istiyorum Max! Bilen tek insan sizsiniz belki. N'olur yazın bana, rica ederim yazın, her şeyi olduğu gibi – apaçık, çırlıçıplak, ağır da olsa, acı da olsa gerçeği yazın bana; bu konudaki düşüncenizi –ne olursa, nasıl olursa olsun– bilmek istiyorum... "28

Max Brod'a yazdığı diğer mektubunun sonunda insanı sarsan şu cümle yer alır: "... Her gün postaneye uğruyorum, alışamadım daha..." İki yıl süreyle bunu yapmıştı. Postane gişesi aşkıyla özdeşleşmişti. Milena'ya yazdığı bütün mektupları Kafka Viyana'ya "post restant" olarak yollar, Ernst Polak'tan korkusundan onları eve göndermeye cesaret edemezdi. 1922 kışında Wilma bir gün Milena'yı yolda hızla yürürken gördü. Otomobille onun yanından geçti, seslendi ama Milena başını bile çevirmedi. Dalgın bakışları, acıdan solmuş yüzüyle çevresini hiç algılamaz bir haldeydi. "üzüntü, özlemi yaşama olan bağlılığımla nasıl çıldırmıyorum daha?" diyor Max Brod'a bir cevabında ve suçunun nerde yattığını, "... niçin, neden, nasıl bütün bunların olduğunu" açıklamaya çalışıyor. Mektubu şöyle başlıyor: "Mektubunuza teşekkür ederim; bu arada ben de biraz toparlayabildim kendimi... Bir işe yaramıyor ama, gene düşünebiliyorum hiç değilse. Telaşlanmayın, yazacak değilim ona. Nasıl yazabilirim? İnsanların yeryüzüne bir görevle geldikleri gerçekse, ben başaramadım onun yanındaki görevimi. Ona yardım edemediğime göre, kendimi beğenmişlik edip ona zararım dokunsun ister miyim?

Onun korkusunu çok iyi biliyorum; Frank benimle tanışmadan önce de bu korkunun tutsağı idi, ben Frank'ı tanımadan korkusunu tanımıştım. Onun korkularını daha önceden bildiğim, neler olduğunu anladığım için hazırlıklıydım; kısa bir süre de olsa üstesinden gelebilmişim korkusunun. Yanımda kaldığı o dört gün içinde Frank da kurtulmuştu, alay bile etmiştik korkusuyla. Ama biliyorum, onu hiçbir sanatoryum iyi edemeyecek; korkusundan kurtulmazsa hiçbir za-

man esenliğe kavuşamaz. Kilo alamaz, çünkü ona da korkusu engel. Bu korku yalnız bana karşı değil, her şeye karşı, utanmadan yaşayabilen her şeye karşıdır. Eti sevmez örneğin, etin arsızca, çırılçıplak oluşu tiksindirir onu, bakamaz bile. Hiç değilse bu korkusundan kurtarmıştım onu o günlerde... Tiksintiyle karışık korkuyu duymaya başladığında, hiç ses çıkarmadan bir süre göz göze bakışırdık, soluk almaya bile gücümüz yoktu, beklerdik öylece, uzun sürmez geçerdi, bulurdu kendini gene. Böyle olması için bir çaba da göstermemiştim, onu dağ tepe yürütmüştüm; bana ayak uyduramazdı, ben daha hızlı yürür, önden giderdim... O ardımdan gelirdi düşe kalka. Şimdi gözlerimi kapayınca görüyorum onu, beyaz gömleğinin içinden çıkan güneşten yanmış yüzüyle nasıl uğraşiyor yetismeye! Güneş demedik, sıcak demedik, bütün gün yürüdük, bir kez bile olsun öksürmemişti, oburlar gibi yemek yedi, çocuklar gibi mışıl mışıl uyudu; hasta filan değildi o günlerde, geçirdiği küçük bir soğuk algınlığıydı belki, sezmemiştik bile.

O Prag'a dönerken ben de onunla gitseydim çok şey değişirdi Max ama gidemedim, gidemezdim, buraya bağlıydım, ayrılamazdım kocamdan; kadınlığım engel oluyordu belki de, ölünceye değin bir rahibe gibi yaşamayı göze alamıyordum. Dindiremediğim bir özlemim vardır, her kadın gibi, ben de anne olmak isterim. Sürdüğüm yaşamla hiçbir ilintisi olmayan bir özlemdir bu: Bana kadınlığımı duyuracak, bana yaşadığımı anlatacak bir özlem. Bu istek, bu itki ağır basmış olabilir. Ona olan sevgimden, hayranlığımdan, buralardan kaçmak isteğinden daha güçlüydü bu özlemim. Bu konuda ne söylersem söyleyeyim, yalan olabilir, ama şu saydığım nedenler gerçeğe en yakın olanları.

Derken iş işten geçti, içimdeki çatışmalar elle tutulur gibi oldu ki, bu da korkuttu onu. Oysa, Frank bugüne değin buna karşı savunmuştu kendini ama ters yönden. Bir süre ya-

nımda rahat etmiş, dinlenebilmişti; elimde olmadan ben de onu tedirgin etmeye başlayınca, benim yanımda da rahatsız olmaya başlamıştı. Biliyordum, düzelemezdi artık. Ona nasıl yardım edilebileceğini bildiğim halde, uzatamıyordum elimi, güçsüzdüm Max. Benim suçum bu işte. Bunu yapamadığım için suçluyum, bunu siz de biliyorsunuz. Frank'ın anormal yanlarına yüklenen davranışları onun en güzel silahı değil midir? Yaşamına giren kadınlar, yalnızca kadındılar, kadınca yaşamak istediler. Bana öyle geliyor ki, biz hepimiz, bütün dünyadaki insanlar hasta, ama o, gerçeği gören, duyan, yaşanması gerektiği gibi arı, pırıl pırıl yaşayabilen tek insan Frank'tır. Yaşama karşı çıkamaz biliyorum, ama bu türlü yaşama karşı koymasını çok iyi başarır. Onunla gitmeyi göze alabilseydim mutlu olurdu benimle, bunu bugün anladım, çok geç olduktan sonra. O günlerde ben de bütün öteki kadınlar gibi, kadınlığımı öne sürdüm, kadınca yaşamak istedim, hayvandan farksızdım. Korkmakta haklıydı. Frank bir şeyler sezsün de yersiz olsun, olacak şey mi bu? Bütün insanların bildiklerinden on bin kat çoğunu bilir yaşamdan. Evet, korkmakta haklıydı, yersiz değildir bu korkusu. Yanılıyorsunuz Max, Frank yazmayacaktır artık bana. Yazacak bir şey yok ki. Korkusu üstüne yazacak tek sözcüğü kalmadı. Beni sevdiğini biliyorum. Bıkamaz benden, iyiliği ve utangaçlığı engeldir buna. Bir suç gibi gelir ona. Kendisini suçlu bulur her işte, güçsüz görür. Oysa, doğruluğa, arınmışlığa erişilmezliğe yönelmek gerektiğini onun kadar kimse duymamış, bu yolda onun kadar çalamamıştır. Bu böyle, bunun böyle olduğunu, kanımın son damlasına değin biliyorum, gene de inanmak istemiyorum. Nasıl dayanırım? Onsuz yaşamaya nasıl dayanacağım? Aklım almıyor. Sabahtan akşama değin sokaklarda dolaşıyor, sabahlara değin penceremin önünde oturuyorum, bin bir şey geçiyor kafamdan, incecik bir oltaya takılmış gibi sızlıyor yüreğim... Dayanılır gibi değil."²⁹

Düzenli mektuplaşma Kafka'nın arzusuyla son buldu. Ama Milena'ya karşı olan duyguları hakkında, sonradan Max Brod'a yazdığı mektuplar ışık tutmakta: "Sen M. ile konuşabileceksin, ben ise bu mutluluğa asla sahip olamayacağım. Onunla benim hakkımda konuşacak olursan, bir ölüden bahseder gibi an beni, yani benim 'dışından', 'cismani olmayan' yanımdan bahsederken demek istiyorum. Ehrenstein geçenlerde bana geldiğinde, M. aracılığıyla hayatın bana elini uzattığını, ölümle yaşam arasında bir seçim yapma şansına sahip olduğumu söyledi. Biraz büyük bir laf (Milena açısından değil, benim açımdan) olmakla birlikte özünde doğru bir düşünce, yalnızca seçme olanağım olduğuna inanması biraz aptalca. Delfi kahin var olsaydı da ben ona sorsaydım bana şöyle cevap verirdi: 'Ölümle hayat arasındaki seçim mi? Nasıl tereddüt edebelirsin?'. "³⁰

* * *

Milena zaman zaman yazdığı mektuplar ve kartlarla selamlar yollamayı sürdürdü, onu birkaç kere de Prag'daki ailesinin evinde ziyaret etti. Kafka 19 Ocak 1922'de günlüğüne şöyle bir not düşer: "... son ziyaretleri gerçi her zamanki gibi sevimli ve gururlu, gene de biraz yorgun, biraz zorakiydiler sanki, hasta ziyareti gibi yani. Bu izlenim doğru mu? Günlüklerde bana karşı olan önemli bir şey buldun mu?"³¹ Kafka'nın notlarına göre Milena son defa 1922 Mayıs'ında onu ziyarete gelmiş, ama iddialara göre Kafka'nın hastalığı ağırlaştıktan sonra Milena onu bir kere daha ziyaret etmiş. Hangisi doğru, bilemiyorum. – Milena onu sonuna kadar sevdi. Kafka'nın ölümünden sonra kaleme aldığı o sarsıcı ağıt bunun en iyi kanıtıdır:

FRANZ KAFKA

Viyana banliyösü Klosterneuburg yakınındaki Kierling Sanatoryumunda önceki gün, Prag'da yaşamakta olan Alman yazar Dr. Franz Kafka öldü. Kimseye benzemeyen biri olduğundan burada onu çok az kişi tanırdı, son derece bilge ve yaşamdan ürken bir insandı; yıllardan beri ciğerlerinden hastaydı, hastalığı tedavi ettiriyordu, ama bir yandan da onu bilerek besliyor ve düşünsel olarak destekliyordu. "Ruh ve yürek, yükü taşıyamaz olunca hiç değilse eşit bölünmesi için ağırlığın yarısını ciğer üstlenir," diye yazmıştı bir mektubunda, işte onun hastalığı aynen böyle gelişmişti. Ve ona neredeyse olağanüstü bir incelik, ürkütücü biçimde ödün vermeyen düşünsel bir titizlik vermişti; insan olarak yaşam karşısında duyduğu entellektüel korkuyu hastalığın sırtına yüklemişti. Çekingen, ürkek, yumuşak ve iyi idi, ama acımasız ve acıtan kitaplar yazdı. Dünyayı, korumasız insanı yok eden ve parçalayan, gözle görünmez bir yığın kötü ruhla dolu olarak görüyordu. Yaşamı sürdürebilmek için fazla önsezili, fazla bilgeydi, soylu ve güzel insanların zaaflarıyla savaşılabilmek için fazla zayıftı; anlaşılmamaktan, sevgisizlikten ve düşünsel yalanlardan ürkükleri için değil, başından beri güçsüz olduklarını, yenik düşüklerinde kazanan kişiyi utandıracaklarını bildikleri için kavgadan kaçınanlardandı. İnsanları ancak büyük duyarlığa sahip birinin tanıyabileceği biçimde tanıyordu, yalnızdı ve karşısındakini, yüzünde gördüğü tek bir belirtiden, nerdeyse bir insan sarrafı gibi kavıyordu. Dünyayı alışılmamış ve derin bir biçimde tanıyordu, kendisi de alışılmamış ve derin bir dünya idi. Genç Alman yazınının en önemli yapıtlarından sayılacak kitaplar yazdı; bu kitaplar hiç de büyük laflara başvurmada bugünkü kuşağın kavgasını anlatır. Öylesine gerçek, çıplak ve acı vericidirler ki, simge olarak kullanıldıklarında bi-

le doğal bir etki yaparlar. Dünyayı tüm çıplaklığı ile görmüş, bu yüzden de ona dayanamamış ve ölmek zorunda kalmış bir insanın kuru alayları ve hassas şaşkırmalarıyla doludur, geriye çekilmek istememiş ve başkaları gibi, öznel olarak namuslu da olsa, bilinçaltı düşünsel hatalarla kendisini kurtarmaya kalkmamıştır. Dr. Franz Kafka *Ateşçi* fragmanını (Çekçesi Neumann'ın *Çerven*'inde basıldı), bir kuşak çatışmasını ifade eden *Hüküm*'ü, çağdaş Alman edebiyatının en güçlü yapıtı olan *Değişim*'i, *Ceza Sömürgesi*'ni, *Bir Taşra Doktoru*'nu ve *Gözlem* adlı öyküleri yazmıştır. Son romanı *Mahkemede** manüskri halindedir, uzun yıllardan bu yana yayına hazırlanmıştı. Okunduğunda, tamamen kavranılmış bir dünyanın izlerini veren kitaplardandır, insan artık ona ekleyecek bir tek sözcüğe bile gereksinme duymaz. Kitaplarının hepsi insanlar arasındaki gizli yanlış anlaşılmanın dehşetini ve işlenmemiş suçları anlatır. Olağanüstü ince bir ruh yapısına sahip olan bir insan ve sanatçı idi, öyle ki, onun kadar hassas olmayan başkalarının, kendilerini sağlam hissettikleri yerde bile o, bir şeyler hissediyordu.³²

* Milena Jesenska, yazarın ölümünden sonra yayınlanan *Dava* adlı romanının yalnız "Mahkemede" adlı parabolünü tanıyordu.

Sadeliğe Giden Yol

1924 baharında dostu Wilma, gene bir Viyana ziyaretinde Lerchenfelder Caddesine uğrar. Milena genellikle duygularını ve düşüncelerini belli etmekten hiç hoşlanmadığından özel hayatı hakkında çok az şey anlatırdı. "Mesafeler korunmalı," diye yazmıştır bir keresinde. "Kendin hakkında hiçbir şey ifşa etmeden de her gün aynı insanlarla beraber yaşamayı becerebilmek gerekiyor. Belki bazen birisinin özel hayatımızın içine girmesini engelleyemeyiz ama ona bir de yardımcı olmamıza gerek yok. Samimiyetin sınırlarını aştığımız takdirde kendimizi eleştirinin, acımanın ve kıskançlığın kucağına atmış oluruz ve bu noktada insan ilişkileri sorunlar yaratır, istemeden yanlış anlamalara kapı açılmış olur çünkü. Ondan sonra da başka insanlarla ilişkinin dizginlerini elimizden geçirir, onlara biz biçim vereceğimize onlar bize hükmeder. Hem ayrıca aşırı samimiyet gerçek dostlara sadakatsızlık, kendi kendine karşı bir zevksizlik örneğidir."³³

Wilma içten gelen bir sıcaklıkla karşılanıp içeri alındı. Daha ilk bakışta Milena'nın değişmiş olduğu göze çarpmaktaydı; daha sakin, sıhhatli, dengeli bir hali vardı. Kısa bir müddet önce evini bir tür pansiyona dönüştürdüğünü, iki odasını kiraladığını, öğle yemeği hazırladığını, hatta bir hizmetçi bile tuttuğunu anlattı böbürlene böbürlene. Şimdi hayatın gerçekten de üstesinden gelmeye başlamışa benziyordu. Pratik yetenekler geliştirmiş, mutfak ve ev işlerinde yeni deneyimler kazanmıştı – ilerde Prag'da birçok fakir misafiri-ne faydası olacak ve herkes tarafından takdir edilecek yeni tecrübeler.

Bu değişime çok şaşırان Wilma, Milena'nın bu gücü nereden bulduğunu uzun uzadıya araştırmadan keşfedebildi: Milena sonunda Ernst Polak'la bağını koparıp çoktan sarsıl-

miş olan evliliğini bitirme gücünü bulmuştu ve birlikte çok mutlu olduğu yeni bir sevgilisi vardı.

"Sana 'kiracım' Dük Schaffgotsch Xaver'i tanıştırebilir miyim?" diye soran Milena bu ismi çekinerek söylerken ün-vandan dolayı neredeyse özür dilemekteydi. Genç, sempatik bir adam odaya girdiğinde burjuva Wilma rahatlayarak onun köklü bir aile terbiyesi almış, iyi eğitilmiş biri olduğunu hemen saptadı. "Bu adam, Milena'yı sarmış olan bütün o entellektüel serserilerden sonra neredeyse bir kurtuluştur. Sonunda Milena da bütün kadınların hakkı olan ve bütün kadınların hoşuna giden ilgiye kavuşmuştu..."

İlerdeki bir sohbetlerinde Milena, Xaver'in aslında tipik bir aristokrattan çok aristokratik bir *outsider* olduğuna yemin etti. Schaffgotsch eski bir Avusturya subayıydı, Rusya'yı devrim ve iç savaş sırasında tanımış ve komünist olmuştu. Onun aracılığıyla Milena komünist çevrelerle tanıştı. Viyana'ya kesinlikle sırtını çevirdiği 1925 yılında, Otto Rühle ile evlenip Dresden'e, Buchholz-Friedenwald'e yerleşen, Prag dönemindeki yakın arkadaşı Alice Gerstl'i birlikte ziyaret ettiler. Rühle karısıyla beraber Hellerau'daki "Beyaz Geyik"e fazla uzak olmayan bir tepenin üstündeki şirin bir evde oturuyordu. Faal olduğu kadar da neşeli bir hayat sürmekteydiler.

Karısından yirmi yaş büyük olan Otto Rühle, Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Sosyal Demokrat Partisinin sol kanat üyesiydi ve 1914'de Reichstag üyesi olarak delege Karl Liebknecht'le birlikte savaş kredilerinin onaylanmasına karşı oy kullanmıştı. 1916'da Spartakus Birliğinin oluşmasına, iki yıl sonra da, 1918 Aralık ayında Alman Komünist Partisinin kurulmasına katkıda bulunmuştu. Otorite karşıtı bir solcu olarak daha bir yıl geçmeden KPD muhalifliğine geçmiş ve bundan sonra asla hiçbir partinin kucağına oturmamıştı. Daha o zamanlar Rühle ve kafadarı muhalifler, "Devrim zafere ulaşınca sınıf diktatoryasının yerini parti ve yöneticilerinin

diktatoryasının alabileceği" tehlikesini farketmişlerdi. Gene de Otto Rühle bütün ömrü boyunca Marksist olarak kalmış ve Marx'ın, yapıtları üzerinde yıllarca çalışmıştır. Son kitabı *Living Thoughts of Marxism*'i Meksiko'da sürgün hayatı yaşamakta oldukları Lev D. Troçki ile birlikte yazmıştı. Mesleği öğretmenlik olan Rühle ayrıca pedagojik problemlere Marksist açıdan eğildiği pek çok eser üzerinde çalışmıştır. *Proletarya Çocuğu, Çocuklara Nasıl Davranmalı?, Kendi Haline Terkedilmiş Çocuk*, geniş kapsamlı eserinden yalnızda birkaç tanesidir.

Bireysel psikolojinin kurucusu Alfred Adler'in bir talebesi olan karısı Alice'le başka bir bilim dalında buluşurlar. Alice ve kocası, birlikte bir kitap yazmanın dışında kalema aldıkları sayısız makaleyle modern psikoloji bulguları üzerinde çalışmışlardır.

1925 yılında Milena, Xaver Schaffgotsch'la birlikte Buchholz'a geldiklerinde Rühle'nin Dresden'de "Öteki Kıyı" adlı bir yayınevi vardı ve eserlerinin birçoğu burada basılıyordu. Rühle'lerdeki ortamı, Milena ile aynı kuşaktan ve onun gibi kültürlü bir Avrupalı olan Praglı Alice belirlemekteydi. Alice'in yaşaması için müziğe, edebiyata ve sanata gereksinimi vardı. Derin mimari anlayışı içinde misafirlerine Barok Dresden'in güzelliklerini gösterdi, onlarla tiyatrolara ve sergilere gitti ve Alice'le çok müşterek tarafları olan Milena Rühle'lerde kendini neredeyse evindeymiş gibi hissetti. Schaffgotsch'la beraber yaklaşık on ay Buchholz'da kaldı.

Milena o sıralarda gazeteciliğinin yanı sıra Prag'daki çocuk kitabevi Aktiva Tiskarna için İngiliz çocuk kitabı *Peter Pan*'ın 1925 Noelinde yayınlanması düşünülen Çekçe baskısını yayına hazırlamaktaydı. Prag'daki bir tanıdığı, Jirka Mala, kitabı Çekçeye çevirmişti. Çalışma bittiğinde Milena onu Buchholz'a davet etti. Genç kız beklentilerle gerilmiş bir durumda trenden indiğinde Milena ve Schaffgotsch tarafından

karşılandı. Bu çok tutucu Praglı, daha trenden iner inmez ilk şaşkınlığına uğradı. Aristokrat genç adam elinden bavulunu kapıp bir el arabasına yükledikten sonra bir hamal gibi onu taşımaya başlamıştı. Misafirperverliğin bu şekilde abartılmasına şiddetle karşı çıktı, onun gözünde bu "aşırı proleterleşme"ydi –ama bunu sadece içinden düşünüp ses çıkarmadı. Milena durumu gülerek geçiştirdi ve ona, Xaver'le kendisinin bavul taşımada eski uzmanlar olduklarını, hatta birbirleriyle Viyana Franz Joseph istasyonunda bavul taşıyarak para kazandıkları günlerde tanışmış olduklarını söyleyerek ekledi: "Xaver'in üstelik deneyimi benden çok, Rusya'da açlık dönemlerinde Odessa'da gemilerden çuvallar taşıyarak benden çok daha fazla proleterlik yapmış..."

Saf Jirka misafirliği boyunca Milena'nın içinde yaşadığı yeni ortama, geçirdiği değişikliklere daha birçok kereler şaşıracaktı. Rühle'lerde Marksist tartışma her zaman gündemdeydi ve o zamana kadar tamamen apolitik olan Milena bu durumdan çok hoşlanıyorsa benzemekten öte, genç Jirka için "Bohemya Ormanları" kadar yabancı alanlarda bile çok bilgi sahibi gibiydi. Jirka, topluluk içinde aşağılık duygularıyla dopdolu ve bilgisizliğiyle Milena'yı fazlasıyla hüsrana uğrattığından emin, sessizce oturdu.

Sonra konunun değişmesi onu çok rahatlattı ve hep birlikte *Peter Pan*'ın çevirisine yöneldiler. Jirka'nın bildiği alanlarda geziyorlardı sonunda. Milena'nın İngilizce bilmediği halde en doğru Çekçe terimleri akıl almaz dil kavrayışı ile hemencecik bulabilmesi onu fazlasıyla etkiledi. Çalışmadan hız kapan üç Praglı kadın sevdikleri şiirleri hatırlayıp onları ezbere okuma yarışına girdiler. Xaver Schaffgotsch Alman şiirinden büyük bir repertuvarla yarışmaya katıldı. Bu vesileyle misafir, Schaffgotsch'un yalnızca masal yazmakla kalmayıp ileride Malik Yayınevinde yayınlanacak bir tiyatro eseri üzerinde çalışmakta olduğunu da öğrendi. Yani insanların "şu Mark-

sizm ve komünizm"den başka uğraşları da olduğunu farkettilerde Jirka derin bir nefes aldı. Hele akşam iyice şaşırdı: Bu evde müzik de yapılıyordu. Jirka keman çalarken Alice ya da Milena ona piyanoda eşlik ettiler ve Xaver de daha sonraki sohbette hatırı sayılır müzik bilgisiyle kendini gösterdi.

* * *

Çek günlük gazetelerinden *Tribuna*'da Milena "Viyana moda muhabiri" olarak yıllarca çalışmış olduğundan isim yapmıştı. Ama Xaver Schaffgotsch'la Dresden'e gitmeden kısa bir süre önce, geçici bir süre için kızıyla barışmış olan Jan Jesensky'nin tavsiyesi üzerine milliyetçi-tutucu Prag *Narodni Listy* gazetesinin muhabirliğine terfi etti. Milena'nın gazetecilik yeteneklerinin genel kabul görmesi babası kadar Ruzena teyzesine de gurur vermekteydi, *Narodni Listy*'deki yeni işi ise onlar için neredeyse bir zaferdi. Ama Milena gazetecilik kariyerini kesinlikle babasının desteğine değil, sadece ve sadece kendi çalışkanlığına, enerjisine ve yeteneklerine borçludur. Ne var ki, kendisi yazınsal ürünleri hakkında pek olumlu düşünmüyordu. Kendini küçümseyerek şöyle yargıladı: "Yazabildiğim yegane şey aşk mektuplarıdır, son tahlilde de bütün makalelerim bundan başka bir şey değildirler..."

Bundan sonraki yıllarda Milena hem kişiliğini hem de yazarlığını geliştirdi. Gelişmesinin yönünü 1926 yılında yayınlanan makale derlemesine verdiği isim belirler: *Sadeliğe Giden Yol*. Bu kitapçığın bir başka işlevi daha vardı; "sevgili babasına" ithaf edilmiş bir tür "babaya mektuplar"dı bunlar. İthaf, babasıyla barışma özlemini dile getirmekteydi. Bu kitapla babasından, her şeye rağmen ve ne olmuşsa olsun kendini anlamasını ve Kafka'nın babasının yaptığı gibi bu mektubu okumadan "gece masasının üstünde" bırakmamasını rica ediyordu.

Dresden'den Prag'a dönüşte, 1925 yılında, Milena'ya,

hiç beklemediği halde bir zafer karşılaşması düzenlendi. 1918'de ülkeyi terkettiğinde "toplum"un onun hakkındaki fikirleri çok çelişkiliydi. Staşa hikayesi, Veleslavin skandalı, garip kıyafetleri, (bazen fıkır fıkır, sonra gene özensiz pasaklı etek blüzler) ve üstüne üstlük şu "Alman Yahudisiyle" evliliği. Bu da fazla aşırıydı. Ama şimdi başka bir Milena gelmişti. Güzelliği çiçek açmış, tanınmış moda yazarı olarak en iyi terzilerin çevresinde fır döndüğü, gene de kendine mahsus sadeliğini koruyan zarif kıyafetler içinde, üstüne üstlük Prag'ın önemli tutucu-milliyetçi gazetesinin tanınmış muhabiri. Her taraf onun gözüne girmek isteyenlerle doluydu. Peşpeşe davetler veriliyordu. Ama Milena kendini ağırdan satıp bu tür toplumsal yükümlülöklere girmekten kaçındı. Yalnızca eski entellektüel çevresini varlığıyla şereflendirdi. Bu topluluklarda kendini gene evinde hissediyordu. Yazarları, gazetecileri, Alman, Çekoslovak ve Yahudi aydınlarla her zamanki kahveleri "Metro"da, "Narodni Kavarna"da ya da "Slavia"da oturur, bazen de "Unionka"ya bir kaçamak yapardı. Bütün gücüyle çalışıyor ve var olmanın mutluluğunu yaşıyordu. Kuru, fakirleşmiş Viyana'dan kalkıp 300 yıldır kaçırdığı gelişmeyi telafi etmek istercesine genç bir dinamizm içindeki bir kente gelmiş olması gözönüne alınırsa onun o zamanki taşkınlığını daha iyi kavrayabiliriz. Prag bohemlerinin neşeli bir yaşantıları vardı. Zaman caz zamanıydı. Ve dansı çok seven Milena cazı her şeyden fazla sevmekteydi. Gündüzleri kahvelerde, akşamları barlarda ya da evlerde buluşuluyordu. Ne var ki, Viyana'nın tersine, çok küçük bir şehir olan Prag'da bohemler arasında herkes birbirini tanıdığından her zaman hep beraber olunuyordu. Milena'nın çok dostu olmasına rağmen onunla görüşmek istemeyen düşman kişiler de vardı.

Onun kaderi ya tanrılaştırılmak ya da nefret edilmektir. Ona karşı kayıtsızlık ya da soğuk bir tahammül sözkonusu olamıyordu. Bir yerde o zamanlar herkesin hayran olduğu,

Romain Rollands'ın *L'âme enchantée* romanının kahramanı Atjka ile kıyaslanırken öbür yerde zehirli diller geçmişiyile ilgili dedikodular yaymaktaydı.

Milena'nın karakterini, kendini disipline ve çalışmaya vermiş olmasına rağmen o zorlu Viyana yıllarından sonra asla dengeli olarak tanımlamak olanaksız. Namus ve şövalyelik anlayışıyla dışı bir Don Kişot'a benziyordu. Kendinden ve başkalarından yüksek ahlaki taleplerde bulunur ve taviz veremeye yanaşmazdı. Böyle bir insan sürekli olarak çelişkiler içinde yaşar. Ve bu onu daha kolay kırılır ve aşırı sabırsız kılmıştı. Çabuk parlama ve alaycılık eğilimine her türlü haksızlığa karşı bütün gücüyle karşı koyma huyu da eklenince... Düşmanlıkların doğması kaçınılmazdı.

Milena'nın düşmanlarından üstünlüğüne aşağıdaki hikaye iyi bir örnektir: Komünizme bağlı, üstün yetenekleri olan ama karakter zayıflıkları gösteren Çek şair Nezval da Milena'yı hiç sevmeyenlerin arasındaydı ve Milena da ona karşı aşırı bir antipati beslerdi. Bir keresinde Nezval bir topluluk içinde anlamsız bir şekilde sarhoş olmuş, şamataya başlayıp misafirler arasında kavga çıkartmış, sonunda kapı dışarı edilmiş, baygın bir şekilde sokağa yığılıp kalmıştı. Kimse onunla ilgilenmezken Milena sokakta görüldü. Derhal onunla ilgilenmekle kalmadı, etrafında toplanmış olan sokaktaki insanların öfkesinden de koruyup onu savundu. Bir ambulans gelip onu götürene kadar da yerinden kıpırdamadı. Bu davranış Milena için çok doğaldı; burada sempatinin ya da antipatinin yeri yoktu.

* * *

Milena Narodni Listy'nin kadın sayfasını yönetiyordu ve birçok başka sorunun yanı sıra iç mimari ve moda ile ilgili yazılar da yazıyordu. O sıralarda Topiç Yayınevinde *Giysileri İnsanlar Yapar* adlı bir broşür yayınlamıştı. Moda hakkındaki

makaleleri hiç alışıldık türden değildi. Mektuplarından birinde Kafka bu yazılarla alay edip şöyle yazar: "... Yazılarında kendimi bir dev gibi görüyorum, kollarımı açmış duruyorum, sokmuyorum okuyucularını içeri -güç iş, hem okuyucularını oyalamak hem de tek sözcüğünü kaçırmamak, bakışını yitirmemek- bu çok bilmiş, doğuştan alık okuyucularının çoğu da kadının üstelik, değil mi? Durmadan çıkışıyorlar: 'Moda'dan tek söz yok! Biz modayı bilmek istiyoruz... Şimdiye dek "yalnız" Milena'nın kendisini okuduk, yeter'."34

Size Milena'nın moda üzerine makalelerinden bir örnek:

"İnsanın en büyük güzelliği uyumdur. Bununla herhangi bir dış görünüşü kastetmiyorum. İçerden dışa vuran uyum, belli bir dengelilik, olumlu ve olumsuz yanların kendine özgü belirgin bir bütünü oluşturması. Örneğin bir kediye seyredersek, bu, mutlak mükemmelliğe ulaşmış bir şeydir ama kedi kesinlikle 'mükemmel' değildir. Ne uçabilir ne de havlayabilir, konuşamaz, hesap yapamaz, zannedersem yapmadığı daha birçok şey vardır. Ama yapabildiği şeyleri mükemmel bir şekilde yapar ve mesela dans etmek gibi, yapamayacağını bildiği hiçbir şeyi denemek de aklının ucundan bile geçmez. Her şeyleri mükemmel ve mutlak bir denge içinde olan insanlar da vardır; öylesine çok kendine hakimiyet, özelleştire ve temel doğallık sahibi oldukları için de yapamayacakları bir şeyi asla denemezler bile. Ve bu yüzden de asla çirkinleşemezler, çünkü çirkinlik yalnızca ve yalnızca kibrin beceriksizliği, gülünçlüğü ve anlamsızlığıdır. Böyle dengeli kimse-ler kendilerine özgü bir şekilde yuvarlaktırlar ve harika bir duruşları vardır. Bazen bu duruş bilinçle ve mücadeleyle öğrenilmiştir, ama diğerlerinde doğa vergisidir. Bu insanlar, her şeyi doğru yaptıklarından emin olan insanların kendine güveni içinde hareket ederler. Doğru konuşur, doğru davranır, doğru giyinirler. Belki da hayatlarında hiçbir moda dergisini ellerine almamışlardır, belki ne yeterli zamanları ne de

yeterli paraları vardır böyle bir şeyle ilgilenmek için. Ama içleri bilinçli bir düzen içindedir ve bu yüzden de ne istediklerini bildikleri gibi istemeye değer olan şeylerin neler olduklarını da bilirler...

İnsanların yaptıkları, ruhsal ve zihinsel gelişmelerinin aynasıdır. Nasıl görüldüğü, nasıl giyindiği, nasıl hareket ettiği, ayak ayak üstüne atışı, gülmesini bilip bilmemesi, birisinin elini sıkışı: Bütün bunlar tek bir kaynaktan fışkırırlar, iç dünyanın zenginliğinden ve asaletinden. İnsanı insan yapan kıyafeti değildir; savaş sonrasında ne çok insan kıyafetlerinin kendilerini adam etmesini beklediler! Bunda başarılı olabildiler mi? Elbiselerin insanları örtmekten çok soyduğunu bile söyleyebiliriz. Bir şey kesindir ama: Gerçekten değerli bir insan kıyafetlerini beceriksizce seçmiş ve elbise 'olması gerektiği gibi' üstüne oturma bile değerinden bir şey kaybetmez. Kişiliğinin vurgulaması öylesine güçlü olur ki, bilinçli bir titizlikle, 'olması gerektiği gibi' giyinen birinden çok daha güzeldir. Dış görünüşün hiçbir önemi olmadığını söylemek istemiyorum kesinlikle. Ben sadece dış görünüşün dış görünüş olmadığını, insanın içinin bir aynası olduğunu söylemek istiyorum. İç alemi zengin ve güzel bir kişinin dış görünüşü sorununu çok doğal bir şekilde çözümleyeceği (ve bu da neredeyse iyi çözüm demektir) ortadadır, kendine yakışmayan komik paçavralar içine asla girmez, sadeliğe nefes almak için havaya olan gereksinimi gibi gereksinim duyar. Yalana şerbetli, boş insanlara ise dünyanın en pahalı elbiseleri bile güzellik ve asalet getiremez. Terzileri açısından kusursuz olsa bile kollarda veya kupunda, değerli insanlarda kendini belli eden o albeni eksik kalır..."³⁵

* * *

Milena, Prag'a döndükten sonra Küçük Taraf kesimindeki Büyük Prior Meydanında, eski kocaman bir eve pansiyoner

rünce de Milena'nın neden utanma duygusuna sahip olmadığını anladı. Böylesine kusursuz bir güzellik ve orantı, böylesine bir denge, zayıflığına rağmen kusursuz yuvarlaklıklar, saklanmayı ya da utanmayı gereksiz kılardı elbette.

* * *

Milena yedi yıl yurtdışında kalmıştı. Bu uzun süre içinde Prag oldukça büyümüş ve taşra rahvanlığından büyük şehir yaşamına geçmişti. Sokakları insan kaynıyordu. Sadece iş günlerinde değil, Pazarları da güruh halinde seyahat acentalarının düzenlediği organize gezilerle dağlara ya da başka mesire yerlerine gidiyorlardı. Pazar sabahları tren garlarına üşüşen bu insan yığınının bakarken Milena'nın tüyleri ürperiyordu: "Bu güruhun aşağılayan bir yanı var. Çok büyük, çok geniş, çok güçlü, gereğinden fazla yer kaplıyor ama hiçbir derinliği yok...."

Kendi hakkında da şöyle yazıyor: "Garip insanlar vardır bu dünyada, bir nehri, bir ormanı, bir orman evini ya da palmiyeli bir yolu ancak yalnız başlarına seyrettiklerinde severler. Bu tip insanlar hiçbir yere ulaşmak istemeden gezerler. Hedefsiz bir şekilde ormanlarda, çayırlarda dolaşırlar, sessizlik, kokular ve bulutlar ve de yalnızlık onları mutlu eder. Bu insanların doğayla özel bir bağları bile yoktur, çünkü yağmur yağıp da ışıkların ıslak asfaltta yansıdığı büyük şehrin caddelerinde de aynı coşku içinde dolanırlar ya da geceleri sokağın ışıklarının ilginç desenler çizdiği oda duvarlarını seyrederler. Bu tip insanları Stendhal'in bir kitabı da karlı bir akşamın gri mavisine kadar mutlu eder.

Ben hayatı seviyorum. Bütününü, sihirli, mucizevi ışıltıyan hayatın bütün görüntülerini, bütün biçimlerini, bütün güncelliğini, bütün eğlencelerini, yüzeyselliklerini ve derinliklerini..."³⁷

* * *

Ravensbrück'te bir sohbetimiz sırasında Milena çok özel bir nedenle konuyu, Çek yazar Karel Çapek'in bir eserine getirmişti. *Sütrungenlerle Savaş* adlı eser, tüyler ürpertici bir kara utopyaydı. Milena bana içeriğini anlattı. İhtiyar bir gemici bir gün Pasifik Denizinde insanlara şaşılacak kadar benzeyen birkaç akıllı semender buluyor. Uluslararası kapitalistler bu hayvanların iş gücünü sömürerek onları ilkel işlere koşuyorlar. Semenderler, aşırı karmaşıklışıp teknikleştirilmiş insanların faaliyetlerine gün geçtikçe daha fazla ilgi göstererek kocaman patlak gözleriyle onların eserlerini süzüp hayret edilecek kadar kısa bir süre içinde teknik yeteneklerini geliştiriyorlar. Bu olgu, semender beyinlerinin az gelişmişliği ile açıklanıyor, semenderler hiçbir düşünceye sahip değiller, dikkatleri de kolay kolay dağılmıyor. Böylece hızla insan medeniyetini taklit etmeyi başarıyorlar. İnsana oranla daha çabuk ürediklerinden de yaşama alanları onlara dar gelmeye başlıyor. İnsanlığa savaş ilan ediyorlar!

Ve sanki bu tehlikenin büyüklüğüne tipik bir örnek de toplama kampına ısmarlanmışçasına birisiyle karşılaştık Ravensbrück'te. Bu genç, ilkel görünümlü Rus kıızı, SS terzihanesinde düğme dikme makinesi önünde harikalar yaratmaktaydı. Elleriyle aynı anda iki ayrı iş yapabildiğinden SS'lerin iş kapasitelerini yüzde yüz arttırmıştı. "Tanrım! Bir Çapek semenderi Batıya gelmiş! Dua edelim de sayıları milyona çıksın!" demişti Milena bu kız için.

* * *

Bir yıla yakın bir süre kaldıkları Buchholz'da Milena ile Schaffgotsch bir adada yaşar gibi yaşamışlardı. Her ikisi de Rühle ailesin en yakın dostları olmuş, Milena'nın arkadaşları doğal olarak Schaffgotsch'u bağırırlarına basmışlardı. Yeni insanlarla tanışıyorlardı. İlgi alanları aynıydı ve Schaffgotsch kendiliğinden Milena'nın gazetecilik işleriyle de ilgilenmeye

başlamıştı. Hayatları dopdoluydu, tam anlamıyla birbirlerine aittiler.

Birlikte Prag'a geldiklerinde bu durum bir günden öbürüne değişiverdi. Milena kendi vatanına, eski arkadaşlarının yanına dönmüştü, Schaffgotsch ise kendine yabancı insanların bulunduğu yabancı bir şehire gelmişti. Yeni çevresinde kendini ispatlamak ve kendi ayakları üzerinde durmak için gerekli güce de beceriye de sahip değildi, kısa zamanda Milena'nın peşine takılıp bir gölge gibi onu izler oldu. İkide birde kahvelerde boy gösterip Milena'yı sorduğundan alaycı edebiyatçılar ona "nerede Milena" lakabını taktılar.

Schaffgotsch'u seven Milena ona iş bulmada yardım etmek için bütün ilişkilerini seferber etti. Ama hiçbir şey elde edemedi. Onun gösterdiği ilgi nisbetinde Schaffgotsch da başarısızlığının sorumluluğunu ona yüklüyordu. Birbirlerinden kaçmaya başladılar, sonunda Schaffgotsch ona sırtını çevirdi. Ravensbrück'te bir gün erkekler hakkında konuştuğumuzda Milena kendini sakınmadan, kırık bir yürekle şöyle dedi: "Her zaman zayıf erkekleri sevmiş olmam her halde benim kaderimdi. Hiçbiri benimle ilgilenmedi, beni korumadı. Bir kadının fazla girişken olması başına beladır. Erkekler bundan ancak bir süre hoşlanır, zayıfları bile. Onlar, dudaklarını sarkıtmış, elceğizleri kucağında, divanda oturup onlara aşağıdan yukarıya hayranlıkla bakan, kırılgan bir bebek ararlar. Benden sonraki eşlerini genelde bu tür insanlar arasından seçtiler. Bu sayede ben de benim o hiç pratik yetenekleri, yaşama becerileri olmayan, dünyevi sorunlardan hiç anlamayan erkeklerimin insanı hayretlere boğan değişmelerine şahit olabildim. Yeni kadınları için bir solukta merdivenleri inip çıkıverir, ev arar, resmi dairelere girer çıkar, pasaport temin eder, resmi mektuplar yazarlardı. Evet, hatta para kazanmaya bile başlarlardı."

Evlilik ve Hastalık

"Kendinize birtakım yasalar koymuşsunuz, olabilir. Bu yüzden acınmak istemeyişiniz de çok doğal çünkü çalışmadan, kurumdan ötürü konmuş bu yasalar (benim ama, ödeyen): Yasalar için verdiğiniz örneklere bir diyeceğim yok, eliniz öpülür yalnız. Dedim ya, inanıyorum yasalarınıza, ama onların bir yaşam boyunca böylesine eğilmez, böylesine düpedüz amansız olacağına, yaşayışınızı düzenleyeceğine inanmıyorum; evet bu da bir çeşit anlayış, yolunuz üzerinde ermişsiniz bu anlayışa, ama yol öylesine uzundur ki..." ³⁸

1926 yazında Manes Güzel Sanatlar Derneği'nin gençleri, Milena'yı da davet ettikleri bir gezi tertiplədiler Zbraslav'a. Buluşma yeri şehrin merkezindeki sanatçılar derneğinin yeni evi, Manes binasıydı. Bu buluşma yerine birçok sanatçı zaten her gün gelirdi. Sergi salonlarında, lokantasında ya da kocaman terasından harika bir manzaranın gözalabildiğine uzandığı nehrin üstündeki o çok sevilen kahvesinde buluşulurdu. Manes binasına Prag'ın kültür merkezi ve gelişmenin kalbi olarak bakılırdı.

O yaz günü küçük gezi teknesi "Primator Dittrich"e binip Moldau'dan yukarı neşeli gezilerine başladılar. Şehir yavaş yavaş gözden kayboluyor; henüz yüksekteki geniş yapı Hracin'in silueti ve karşı kıyıdaki alacalı yeşil Petrin, Laurenzi dağı henüz silinip gitmemiş. Hava yaz ılıkliğında, su çarşaf gibi, bir yanda yalçın kayalıklarının tepesinde efsanevi Vyşehrad, Kontes Libuša zamanından kalma Premysliden kalesi yükseliyor. Sonra kıyı biraz alçalıyor ve büyümekte olan şehrin yeni inşa edilmiş yerleşim alanları ile çirkin görünüşlü

fabrikalar beliriyor. Moldau nehrinin sağı solu yavaş yavaş yeşillenmeye başlıyor. Bir tepenin üstünde küçük Zlichover kilisesi selam duruyor ve derin bir vadi insanın önüne uçsuz bucaksız bir toprak yayıyor.

Gemicik takırdıyarak çatırdıyarak Prag işçilerinin ve küçük burjuva ailelerinin zorunlu mesire yeri Chuchle'deki eski lokantanın önünden geçiyor. Birinci Dünya Savaşından önceki yıllarını hatırlayarak böyle bir bahçeli lokantayı Milena sevgiyle şöyle tarif eder: "Bahçede kestane ağaçları yükselir, kağıt fenerler rüzgarda sallanır, bir piyade alayının bandosu çalar ve bowling salonundan gürültüler gelir... Tahta masalarda efendi zanaatkarlar eşleri ve kızlarıyla oturur, genç satıcılar rugan ayakkabıları, sert vatkalı omuzlarıyla sundurmanın altındaki tahta zeminde dans etmeye gelirler. Ne kadar iyi dans ettikleri akıl alır gibi değil! Kendilerini vererek, Tanrıya adanmış... Damlarının elbiselerini terli elleriyle kirletmemek için gerilmiş parmaklarını bellerden uygun uzaklıkta tutuyorlar. – Bardağın altındaki bira altlığında içilen biralara atılan çizgiler peşpeşe birbirini izler, ta ki güneş kestane ağaçlarının taç yaprakları arkasından batmaya başlayıp, fenerler yakılıp ağaç zirvelerinin üstünde yıldızlar parlayana dek..."³⁹

Nehir yatağı genişler, söğüt ve gürgen çalılıkları arasından Moldau'a erişmeye çabalayan yan nehircik Berounka'nın ağzına kadar her iki yanda çiçek açmış çayırlar görülür. Ormanlık bir tepe kümesi akıntıyı takip edip her yandan onu sarmalar.

Güverte rehavet ve kahkaha içinde. Boğuk sesli bir gramofonun eşliğinde dans ediliyor. Birbuçuk saatlik bir yolculuktan sonra Zbraslav sarayının muhteşem Barok fasadı görünüyor. Hedefe ulaşıldı. Daha sonraları Nasyonal Sosyalistler tarafından idam edilecek olan yetenekli yazar, Zbraslav'ın doktoru Vançura onları karşılamak için iskeleye çıkmış. – Herkes sarayı ve küçük kenti gezmektense basit bir salla kar-

şı taraftaki huzurdolu lokantaya, "Zavist"e gidiyor, güzel bahçesinde, çiçek açmış ihlamurların altında kahve, bira içip salamli sandviçler yiyerek keyiflerine bakıyorlar. Yalnızca küçük bir grup, Milena da aralarında, yürümekten yana; keşfe çıkıyorlar. Bir patika sık ağaçların arasından büyük gölgeli bir parka açılıyor ve dalları yerlere kadar sarkan dev bir kızıl kayının arkasından uzunlamasına zarif kıvrımları, olağanüstü orantılarıyla başpiskopos sarayının açık pembe cephesi beliriyor. Bir zamanlar pek çok politik entrikaya sahne olmuş bir manastırın yerine inşa edilen onyedinci yüzyıldan kalma binayı hayranlıkla seyrediyorlar. Yukarı tırmanıp ağaçlıklı masmavi tepelerle çevrelenmiş, çiçekler içindeki arazileriyle zengin köyleri, dalgalanan tarlaları, çayırları ve gölcükleriyle nefis bir manzaranın tadını çıkarıyorlar.

Sonunda lokantada oturan diğerlerinin yanına dönüyorlar. Milena'nın sanatçılar arasında iyi dostları var. Özellikle Staşa'nın erkek arkadaşı Hofmeister. Bu esprili karikatüristle *Mutlu Gezi* adlı bir kitapçık üzerinde çalışıyorlar. Ama uzun yıllar yaban ellerde kalmış olduğundan topluluğun çoğu ona yabancı. Avangardist sanatçılar grubu "Devetşil"in sekreteri Karel Teige ile tanışıyor, geziye aralarından birkaçının da geldiği modern mimarlar çevresinin en iyi teorisyenini. Bu genç mimarların hemen hepsi Dessau Bauhaus yanlısı ve her biri kendi alanlarında birer dahi. Ama içlerinden en yeteneklisi mimar Jaromir Krejcar.

Bir müddet sonra herkes aynı şeyi farkediyor: Jaromir'in tüm dikkatleri Milena'nın üstünde. Kim olduğunu çoktan öğrenmiş. *Narodni Listy*'nin bu yeni yıldızını Prag'da duymayan kalmamış ki zaten. Milena'nın bütün makalelerini tanıyor Jaromir, özellikle de yaşam kültürüyle ilgili olanlarını. Her ikisinin aynı modern sanat zevkine sahip olduğunu biliyor, yani sadeliğe giden yolu aradıklarını. Bu onların ilk bağları. Üstüne üstlük bu çevrelerde ilk defa görünen Mile-

na'yı bir esrar perdesi sarmalamakta: Uzun ve garip yurtdışı yaşantısı. Milena, Viyana'yı, Dresden'i anlatıyor. Jaromir onu dinlerken güzelliğine ve zekasına bayılıyor, adeta büyüleniyor. Akşam oluyor. Son gemiyle Moldau'dan aşağıya iniyorlar. Gecenin serinliğinde, yıldızların altında nehirle ilgili şarkılar söylüyorlar. Hemen Zlichover klisesinin arkasından Prag'ın ilk ışıkları parlıyor. Karaya iniyorlar ve grup her zaman gittikleri Manes'e uğruyor. Manes, sade değirmenin yanında bir gemi gibi Moldau'a uzanıyor. Şimdi ısınmak için içki gerekli. Milena'nın buna gereksinimi yok, o zaten sarhoş, mutluluktan sarhoş, Jaromir'e aşık olmuş.

Gece, herkes birbirinden ayrıldığında Jaromir, şehrin romantik yakasında, Küçük Taraf'taki evine kadar ona eşlik ediyor. Evin eski ve karamsar kemerleri var. Milena yeni bir aşktan korkuyor. Bir kerecik olsun "diğerlerinin yaptığı gibi" yapıp onunla sadece cilveleşse, ona "yalnızca bu gecesini" sunsa ne çıkar? Ama bu, hiç de ona has bir şey değil. Aşk ikisinin de başlarını döndürüyor. 1927'de evlendiği Jeromir'le hayatının en güzel yılları başlar. Onun eşliğinde Milena yepyeni bir dünyaya gözlerini açar. Zamanın neredeyse tüm meşhur mimarları ile edebiyat ve sanatın tüm modern temsilcileri evlerine girip çıkmaya başlar. Milena Jeromir'in işine çok ilgi duyar. Coşkulu bir ilgiyle modern mimarının çığır açan yeni fikirlerini benimseyip kocasının bilgi alanını iyice özümser.

Aşağı Avusturya'da, Hundsheim'deki bir ormancının oğlu olan Jeromir Krejcar böylesine mucizeler yarattığı mesleğinde alaylıydı, çekirdekten yetişmeydi. Duvarcı çıraklığı yaptıktan sonra Prag'da fen lisesine gitmiş, inşaat ustası okulundan sonra Prag Sanat Akademisinin mimarlık bölümünü bitirmişti. Orada Le Courbusier'nin, Gropius'un, Oud'un, Loos'un, Peret'nin, Hannes Mayer'in ve daha başka pek çok ünlünün eserlerini incelemişti. 1922 yılında Prag'da yayınlanan modern Çek ve yabancı mimarların eserlerine dikkat çe-

ken *Zivot* (Hayat) adlı yillığı yayına hazırlamıştı. Bu sırada Le Courbusier'nin çalışmalarını özellikle ortaya çıkarmaya çalışmış ve bir anlamda bu mimarın büyüklüğünü kendi vatan-
daşları Fransızlardan da önce farketmişti. 1923 yılında Kre-
jar'ın ilk inşaatı gerçekleşti. Bu, Prag'da sekiz katlı, demir be-
ton bir büro ve çarşı binası olan "Olimpik"tir. Bina, kısa za-
manda şehrin modern mimarisinin standart binası olarak
anılmaya başlandı. Sonra başka çarşılar ve özel villalar inşaa
etti. 1937 yılında Paris Dünya Fuarındaki Çek pavyonu gibi
Slovakya'daki Trencin-Teplitz sanatoryumu projesi de ün ka-
zanan projeleri arasındadır.

* * *

Jeromir'in şehirli Milena'ya kıyasla doğayla ilişkisi farklıydı.
"Beraberce ormanda dolaştığımızda," diye anlatmıştı bir kere-
sinde Milena Ravensbrück'te, "Jeromir tamamen değişik bir
çehreye bürünür, tümüyle ormancının oğlu kesilirdi. Yol iz
bilmeden tarlaların arasında dolanırdık, o önde yürürdü; ve
hafif, kayar gibi hareketleri güzel bir hayvanın hareketlerini
andırırdı. Orman onun en doğal ortamıydı ve ner seferinde
ben, bana tamamen yabancı yanlarını yeni bir mucize gibi
keşfederdim..."

Krejar'a aşık olduğu dönemde Milena gazetecilik hayatı-
nın zirvesindeydi. 1926 ve 1928 yılları arasında yalnızca üç ki-
tabı basılmakla kalmamış, gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra
arkadaşı Staşa ile birlikte yayın hayatına yeni girmiş *Pestry
Tyden* adlı derginin redaktörlüğünü de üstlenmişti. Staşa ve
Milena bütün hırslarıyla *Pestry Tyden*'i avangardist bir dergi
haline getirmeye çalıştılar ve başardılar da. Dergi kusursuz
reprodüksiyonları ve alışılmadık büyüklükteki formasıyla,
hem güncel hem de tarihi konularda mükemmel gazetecilik
örnekleriyle yüksek bir seviye tutturmuştu. Belki de okuyucu-

ları için fazla yüksek bir seviyeyi. Onlar daha az yorucu bir dergi istemekteydiler ve bu yüzden yayın masrafları gittikçe yükselirken sürüm gittikçe azaldı. Bir yılı geçen bir süreden sonra Milena'yla Staşa, redaksiyondaki görevlerini daha çok para kazanma hırsıyla dolu insanlara terketmek zorunda kaldılar.

Jaromir'le ilk evleri Spalena'da, soğuk çirkin bir evdi. Orada Jaromir'in dul annesinin dar geliri oğlunun eğitimini tamamlamasını sağlamış, minicik bir şekerçi dükkanı vardı. İkisi elele vererek bu sıkıcı evi harika bir yuva haline dönüştürdüler, çünkü ikisinin de zevkleri birdi. Soğuk ve süper olmadan, Bauhaus tipi bir sadelikte ama kişisel zevki vurgulayan, üstüne üstelik de gerekli her konforu içeren bir ev olmuştu. Evi yerleştirdikten sonra tüm arkadaşlarına bir davet verdiler. Eğlence sırasında misafirlerden biri ev sahibesinin önünde diz çöküp gösterişçi ve alaycı bir tarzda: "Sana teşekkürler, ey Milena, bu evi örnek hijyeniklikte bir bakımevi haline getirmediğin için..." diye açıklamada bulunmuştu. Bu deyim o zamanlarda ortaya çıkmaya başlayan süper modern ev döşenmeleri için küçümsenerek söylenen sözlerdi.

* * *

Jeromir'le geçen ilk yılları Milena'nın anılarında kuştüyü gibi tasasız bir uçuşmaya eşit. "O zamanları düşündüğümde sanki yalnızca dans etmişim gibime geliyor," demişti bir kere-sinde. Belki de bu evlilikte hayatında ilk defa saf mutluluğun, dengeli bir sevginin zevkine varmıştı.

Milena çocuk bekliyordu. Bu, onun için sevgisinin ve hayatının dopdolu olması anlamına geliyordu. Ama hamileliğinin daha ilk aylarında rahatsızlıklar başgösterdiğinden babasının meslektaşı meşhur bir doktora danışmaya gitti. Doktor onu kibarca dinledikten sonra muayeneye bile gerek görme-

den babacan bir tonla: "Ama genç hanım, o kadar nazlı olmayın, her şey kendiliğinden düzelecek," dedi. Milena çok utanmıştı. Ama durumu düzelmedi, ıstırap çekmeye devam ettiği halde yeniden doktora görünmekten kaçındı. Hamileliğinin sekizinci ayında iyileşmek amacıyla Krejar'la birlikte dağlardaki bir tatil köyüne gitti. Kendine de Jaromir'e de kuvvetli ve asla "mızmız" olmadığını ispatlamak amacıyla, bir anlamda sağlığı davet etmek istercesine dağ gölünün soğuk sularına girdi. Kısa bir süre sonra gelen titreme yerini yüksek ateşe ve bir tür felce bıraktı. Prag'a hastahaneye yatırılması gerekti. Teşhis, kan zahirlenmesi idi. Tarifsiz acılar içinde kıvrılmaktaydı. Krejar'ın, Milena'nın babasına haber göndermesi üzerine babası hemen yanına koştu. Hasta kızı için tasalanırken bütün gizli kalmış baba sevgisi çıktı ortaya. Hasta yatağının yanından bir an bile ayrılmadığı gibi acılarını azaltmak amacıyla ona sürekli morfin verdi. Bir kız çocuğu dünyaya gel-diyse de Milena'nın artık çocuk için sevinecek gücü kalmamıştı. Babasının getirttiği doktorlar durumunu ümitsiz bulmaktaydılar.

Milena, öleceğini sandığını babasına da söyler. Baba ile kızın böyle bir durumdaki konuşmaları bile ilişkilerindeki nefret dolu çaresizliği çok güzel dile getirmektedir. Jan Jenessky, Milena'ya, babası olacak o haylaz serseriye bir çocuk emanet etmenin mümkün olmadığını da ekleyerek, ölecek olursa çocuğa ne yapmasını tavsiye ettiğini sorar. Eğitilebilmesi için çocuğun kendine verilmesi için bir dilekçe yazmasını teklif eder. Ölüm döşeginde olan Milena, o anda tereddüt bile etmeden şu cevabı verir: "Sevgili babacığım, bu çocuğu da beni yapmayı başardığınız gibi mutsuz bir insan yapmanız için size vereceğime çocuğu Moldau'a atmaları için emir vermeyi tercih ederim!"

Halbuki babası, üstelik de böylesine umutsuz bir durumda, kızına olan tüm sevgisini ortaya koyuyordu. Ama Milena

derin minnettarlığına ve sarsıntısına rağmen ikisini birbirlerinden ayıran uçuşunu aşmamaktaydı.

Ölmedi. Yavaş yavaş kendine geldiyse de sol dizi multible mafsallı meteksasları nedeniyle gün geçtikçe hareketliliğini kaybetti. Derinlere yerleşmiş trombozlar yüzünden doktorlar bacağı zamanında hareket ettirmeye cesaret edemediler ve doktor olan babası daha fazla vakit kaybedilirse Milena'nın sakat kalacağını farkettiler. Hemen bazı uzman arkadaşlarının nezaretinde Milena'ya narkoz vererek bacağın bükülüp bükülmediğine bakmak istedi. Başardı. Bu başarı Jan Jesensky'yi öylesine sevindirmişti ki, gözlerinden yaşlar akarak doktorlardan birinin boynuna atıldı. Uykusundan ayılmakta olan Milena gözlerine inanmadı.

Bir yılı aşkın bir süre sanatoryumda yattıktan sonra Milena minik kızı Honza ile beraber evine döndü. Tam bir iyileşme umuduyla devamlı yatağında yattığı sürece yazgısının ağırlığının bilincine varamamıştı. Ancak koltuk değnekleri üstünde hayata yeniden atılınca kendisi de etrafındaki insanlar da onun artık eski Milena'yla ne iç ne de dış görünüş olarak yakından uzaktan bir ilişkisi kalmadığını farkettiler. Morfin müptelası olmuştu. Sancılarını azaltmak için hastahane uzun süre morfin vermişlerdi ona. Ve şimdi de bundan kendini kurtaramıyordu. Sakattı. Hastalığından önce zarif yürüyüşü ile insanları büyülerdi. Şimdi ise hareketleri hantal ve topaldı. Bir dizi kaskatı ve yamulmuştu. Daha önceleri ipincecik, narin zayıf yüzlü iken, şimdi şişkin hatlı, şişman ve orantısız olmuştu. Milena bu değişimlerin pekâlâ farkında idi ve kadın olarak kendine güvenini kaybetmişti.

Tamı tamına on yıl sonra bile Ravensbrück'te o yılları anımsadığında sızlanarak: "Ah, sağlıklı insanlar bir sakatın neler çektiğinden ne anlarlar ki! Bütün bu yıllar içinde bir ke-re bile rüyamda katı bir diz görmedim," demişti. Hastalığını,

Jaromir'in sevgisiyle dopdolu olduğu o gölgesiz yılların bir cezası olarak değeriendiriyordu. "Her şeyin bir bedeli vardır..."

Bir keresinde kampa, duygusal şarkılar söylenen bir çingene barakasının önünden geçiyorduk. Ben dinlemek için durmak istediğimde Milena beni çekip alışılmadık bir kabalıkla, evet neredeyse isterik bir şekilde bağırdı: "Çingene müziğinden nefret ederim! Dinleyemem, dinlemek de istemiyorum! Her çigan müziğı dinlediğimde korkunç bir anı beynimi yiyor. Dinle: Jaromir ve ben, Pistyan termalinin harikalar yarattığını duymuştuk, doktorun biri çamur banyoları sayesinde bacağımmın yeniden hareketlenmesinin mümkün olacağını söyleyince biz de kalkıp gittik. Ve işkenceler de böylece başladı. Her banyodan sonra bir 'Sudak sandalyesi'nde dizimi bükmeye çalıştılar. Asla tarif edemeyeceğim kadar sancı veriyordu bu. Sadece tedavi sırasında acımakla kalmıyordu, gece gündüz, her an, her saniye sürüyordu. Uyuşturmak için gün geçtikçe daha fazla morfin alıyordum. Satın almakla yükümlü olan Joromir gittikçe çaresizliğe düşüyordu. Kendimden nefret ediyordum. Gücüm nerede kalmıştı? Bana neler olmuştu? Bütün irademi toparlayarak bir akşam Jeromire 'Şu andan itibaren asla morfin kullanmayacağım. Bana asla morfin vermemelisin, bitmesinde yardımcı olmalısın!' dedim.

Ne onun ne de benim, uyuşturucu bir anda kesildiğinde bir morfin müptelasının başına neler geleceğinden zerre kadar haberimiz vardı. Vahşice başıboş bırakılan sancıların beni sarmasıyla kalmadı, vücudun bütün fonksiyonları da allak bullak oldu. Ben orada, bütün bir gün yatakta kıvranıp dururken akşamları gece yarılarına kadar otelde benim odamın hemen altında bir çigan orkestrası çalardı. Çıldırmak işten bile değildi. Bu şeytani melodiler benim kudurukluğumu daha da azdırırdı. Bir keresinde tavşan uykumdan allak bullak bir şekilde uyanıp Jeromir'e bakındım. O ortalıkta yoktu ama gece lambasının altında bir silah vardı... Demek durum bu radde-

ye gelmişti. Jaromir artık tükenmişti, bana daha fazla tahammülü kalmamıştı, benim için en iyi olacak şeyi ima ediyordu... Kendime hakim olamamacasına ağlamaya başladığımda altımda da çingenelerin kemanları hıçkırmaktaydılar..." Milena bir an sessiz kaldıktan sonra daha sakinleşmiş bir ses tonuyla: "Artık, yani bir süredir, bu korkunç olayı düşündükçe bir tür sanrılar içinde hiç mevcut olmamış bir silahı görmüş olduğumu sanıyorum. Ama ne olduysa oldu, Jaromir'e olan aşkım bu olayla söndü..."

Çıkmaz Sokak

"... Galiba cehennem azabının bir ön provas, deneyim sahibi olduktan sonra kendi yaşamını bir kere daha gözden geçirmek; ve yapmış olduğun hatalardan ziyade, o zamanlar iyi yapmış olduğunu düşündüğün eylemlerinin sana çok daha fazla ıstırap verdiğini farketmek..." 40

Milena'nın yeniden dengeli olması için uzun bir zaman geçmesi gerekti. Yıkılmış hayatı içinde yaşama mücadelesi vermek ona önceleri çok yanlış işler yaptırdı. Komünist oldu. Ravensbrück'te bana komünizme yönelmesini uzun uzun anlatmıştı. Eskiden yüzeysel bir insan olduğunu iddia ediyordu. Ancak hastalığı, topluma karşı sorumluluk duygularını geliştirip bilinçli politik bir kişilik yapmış. Onun fikrine göre, her sorumlu ve yaratıcı insan hayatının bir döneminde öyle bir yıkım yaşırdı. Hastalığından önce politik ya da sosyal problemler onu yalnızca kıyısından köşesinden ilgilendirmişti. Sonra bu sorunlarla ciddi ciddi ilgilenmeye başladı. Yirmili ve otuzlu yılların birçok avangardistinin yaptığı gibi komünizmle sadece flört etmekle yetinmedi Milena, kişiliği icabı inandığı davada uğruna sonuna kadar gidip bütün sonuçlarına göğüs gerd. Ne var ki politik tutumunu ve eylemlerini belirleyen, yalnızca ve yalnızca ahlaki değerlerdi, çünkü onun için insani değerler politik programdan her zaman için daha önemliydi.

Komünist Partisine girmeden önce burjuva gazetesi *Narodni Listy*'den ayrılp Çapek ve Peroutka'nın liberal *Lidové Noviny* gazetesinde kadın sütununu yönetmeye başlamıştı. Ama yazılarının kalitesi gittikçe kötülüyordu.

Milena morfine karşı acımasız bir mücadele vermektedir. İki defa kendi isteği ile hastahaneye yattı. Makaleleri nere-

deyse sadece otobiyografik olduklarından okurlarına sanatoryum yaşantısını anlatmaktaydı. Bunu birkaç kere tekrarlayınca *Lidové Noviny*'nin şefredaktörü öyle öfkelendi ki, avaz avaz bağırarak: "Sayın bayan, bu tarz haberlere en kısa zamanda bir son verin!" dedi. Kısa bir süre içinde gerçekten de buna son verildi, zira Milena 1931 yılında Komünist Partisine girdi.

Başlangıçta komünist olarak işini çok ciddiye aldı. İnançlarını sokak gösterilerinde ve toplantılarda açıklayıp daha iyi bir dünya için mücadele vermeye başladı. Bununla birlikte arkadaşları Křižáček'in⁴¹ KP'den medet uman Milena hakkında sarfettiği sözler son derece ilginçtir: "... Onun (Milena'nın) radikalizmini tanıyan herkes onun entellektüel modaya kapılıp bir süre için komünist olacağını tahmin edebilirdi... Ama çok geçmeden komünist politikanın mekanizmasını, karamsarlığını, insandışılığını anlayıp 1936 yılında kendini Partiden attı."

Ama Milena'nın KP'den atılması henüz uzaktadır. 1930'dan sonra komünist dergi *Tvorba* (Başarmak) için çalıştı. -Ravensbrück'te bana, Partiye üye olduğu sıralarda tüm yazma yeteneğini kaybetmiş olduğunu itiraf etmişti. Tek gerçeğin yalnızca Partide olduğuna önce kendini ikna etmeye çalıştıktan sonra makalelerinde sürekli KP parolalarını tekrarlamaya ya da onları değişik kelimelerle yinelemeye kısa zaman sonra dayanamaz hale geldi. Bu baskıdan kurtulmanın onun için ne denli önemli olduğu aşağıdaki hikayeden çok iyi anlaşılıyor: Bir gün Milena -şaka mı yaptığını yoksa ciddi mi olduğunu anlamak çok zor- *Tvorba*'nın ironik bir sayısını çıkartmayı önerir. Bu sayıda tüm KP çizgisi başaşağı edilecek, başka partilerin yanında Sosyal Demokrat Parti de kardeş parti ilan edilecekti -ve buna benzer şeyler. Bu teklifi *Tvorba*'nın şefredaktörü Julius Fucik'e gördüğünde zavallı neredeyse kalp krizi geçirecekmiş. Ama Milena'nın dogmatik ol-

* *Julius Fucik; Komünist Parti yeraltı sorumlusu. 1942'de tutuklandı. 18 ay süren tutukluğu ardından idam edildi.*
Bu tutukluğu *DARAGACINDAN NOTLAR* kitabıyla paylaştı. *PAYEL* yayınlarda çıktı.

mayan tavırlarına oldukça uzun süre sabır gösterdiler. Bu, Çekoslovak Komünist Partisinin diğer komünist partilerde çoktan olanaksızlaşmış bir özelliğiyle, bohemyen dayanışma diyebileceğimiz bir şeylerin otuzlu yılların başlangıcında bile hâlâ varolmasıyla kısmen açıklanabilir. Çok başlarda, bu Partinin üyelerinden biri de Jaroslav Hašek idi. Aslan Asker Şvayk'ın vazarı, "politik çizgi"nin her türlüşünü reddeden ve her şeyle alay etmesini bilen bir anarşistti. Milena'yı da bohem bir yaratık olduğundan sevip hoşgörölü davranırlardı. Ama belki de burjuva basınından geldiğı için ve çevresindeki birçok entellektüele onun sayesinde yaşayabilme umudu beslediklerinden onun öyle istediğı gibi at koşturmasına göz yumdular.

* * *

Milena'nın aile hayatı gittikçe kötölüyordu. Krejcar başka kadınlara yöneldiğinden sık sık kıskançlık kavgaları çıkmaya başlamıştı. Ayrıca her ikisi de para harcamasını bilmiyordu. Hayat standartları -sürekli bir yığın arkadaşla çevriliydiler, bunların çoğı da yedirilip içirilmesi gereken fakir oburlardı- asla gelirlerine göre değildi; hele hele Milena yalnızca komünist gazetelere yazmaya başladıktan sonra ayda 800 krandan da az kazanmaya başlayınca. Üstüne üstlük morfin de çok para yutmaktaydı. Bir keresinde Milena, bağımlılığından kurtulmak için sanatoryuma yatmıştı. Sanatoryumdan çıktığında dosdoğru sosyaldemokratların gazetesi *Pravo Lidu*'nun (Halk Hakkı) yolunu tuttu. Kapıcıya şefredaktör Vanek'e bir hanım arkadaşının kendisiyle görüşme talebinde bulunduğunu iletmesini istedi. İsim veremeyeceğini de ekledi. -Muhtemelen o sıralarda hâlâ Komünist Partisine üyeydi, sosyaldemokrat bir gazeteye gitmesinin kötü sonuçlar doğurabileceği-

ni düşünmüştü. – Kapıcı ilkin ısrarla isim istediye de sonunda fazla direnemeyip onu içeri bıraktı.

Odaya girdiğinde Miloş Vanek dehşete düştü. Milena çok kötü görünüyordu, sanki çökmüştü, saçları taranmadığı gibi üstüne pis bir erkek paltosu geçirmişti. Mahvolmuşluğun eşigindeymiş gibi bir hali vardı. "Tedaviden yeni döndüm," diye açıkladı Vanek'e üzgün bir sesle. "Miloş, sizin için yazı yazabilir miyim? Benim için..." Cümlelerin ortasında duruverip birden bire: "Lütfen Miloş, sevgili dostum, bana bir kahve ikram eder miydiniz?" dedi. Vanek tabii ki hemen hazırlandı ve uygun bir kahve aranmaya başladılar. Ama Milena onu heyecan içinde ana caddeden uzaklaştırıp belirsiz, karanlık bir arka sokağa doğru çekti ve sonra kararlı adımlarla ufak bir restorana girdi. Anlaşılan ne pahasına olursa olsun kimseye görünmek istemiyordu. Kahve daha ısmarlanmadan Miloş'a yeniden bir ricada bulunup bir çift sosisi tercih ettiğini bildirdi. Vanek hemen ısmarladı. Milena yemeği kılıktan çıkmışçasına yuttu. Bu açlığı gören Miloş'un kalbi parçalandı. Garsonu çağırıp dört çift sosis daha ısmarladı. Milena bu siparişi duymamış olmalı ki, garson dolu tabağı önüne getirdiğinde önce şaşkınlıkla tabağa bakakaldıktan sonra dehşet içinde Miloş'a dönüp öfkeyle: "Bu ne cüret! Beni aşağılamak için mi yaptınız bunu? Benim bir hanımefendi olduğumu unuttunuz mu?" dedi. Miloş ancak defalarca ve defalarca ortada bir yanlış anlama olduğunu, bütün o yemeği kendine ısmarladığını tekrarlayınca Milena sakinleşti.

Milena o günden itibaren beş ayrı takma adla *Pravo Lidu*'da çalışmaya başladı. Bütün makalelerini Vanek'e teslim ediyordu. Milena'nın görünmemesi için kızı ufak Honda yazı-ları redaksiyona götürüyordu. Vanek bu makaleler yüzünden çok çekmiştir, zira yazı yazar SPT yönetici kadrosu kendi makalelerinin geri çevrilmesine neden olan bu beş değişik çalışma arkadaşlarının isimlerini öğrenmek istiyordu. Vanek sus-

kunluğuna devam ederek parti yoldaşlarının yazılarından çok daha iyi, çok daha ateşli, çok daha doğru olan Milena'nın makalelerini yayınlamaya devam etti.

* * *

1934 yılında bir gün *Pritomnost*'un şefredaktörü Peroutka Miloş Vanek'in yanına gelip "Bir anneyle baba yanınıza gelip artık Prag'da kalamıyacıklarını, en kısa zamanda Sovyetler Birliği'ne gitmeleri gerektiğini, çünkü çocuklarının artık okula başlama zamanının gelmiş olduğunu söylese ne yapardınız? Prag'daki okulların hepsi kokuşmuş burjuva okullarıymış, bu yüzden de yegane çözüm Moskova'ya gitmekmiş. Bu işe ne dersiniz?" diye sormuş. Bu çift, Milena ile Krejcar idi... Evet, gerçekten de Moskova'ya göçmek niyetindeydiler. Avrupa'nın durumu, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın tehditi, bu kararı vermelerinde fazla bilinçli olmasa da önemli bir etken rol oynamıştı kuşkusuz. Birçok entellektüelin gözünde o zamanların Sovyet Rusyası faşizme karşı koyabilecek yegane güçtü. Buna ek olarak otuzlu yıllarda "sosyalizmin inşası"na duydukları coşkudan ve orada gerçek doyum getirecek bir çalışma alanı bulabileceklerine inandıklarından, Sovyetler Birliği'ne gitmiş modern Batı Avrupalı mimarların sayısı hiç da az değildi. Yeni siteler, evet, hatta bütün şehirler inşa etme hayalindeydiler, sosyalist bir devletin sınırsız olanaklarına inanıyorlardı. Le Corbousier gibi Gropius, Hannes Maier, May ve daha pek çokları Rusya'ya gitmişti bile.

Krejcar Moskova'dan bir davet aldı, Milena'nın son anda Honza ile Prag'da kalmaya karar vermesi üzerine tek başına oraya gitti.

Sovyet yetkilileri Krejcar'a ağır sanayinin işçileri ve yöneticileri için Kafkasya'nın Kislowodsk şehrinde bir dinlenme evi yapma görevi verdiler. Taslaklarını teslim ettiğinde mima-

ri ile yakından uzaktaki ilgileri olmayan devlet yetkilileriyle haftalarca tartışmak zorunda kalması çok zoruna gitti. Projeleri iki nedenden dolayı durmadan reddediliyordu: Stilin aşırı modern olması ve planların sosyalist yaşamın taleplerine cevap verememesi.

Krejcar Rusya'da kısa bir zaman içinde Sovyet komünizmi gerçeğini tanıma olanağı bulup Praglı arkadaşlarına yazdığı mektupta hüsrânını dile getirmeye başladı. Milena'nın dışında ona cevap yazan olmadı. Bütün komünist arkadaşları yazdıklarının tümünün yalan dolan olduğuna inandıklarından öfke içinde suskunluğa gömülmeyi yeğlemişlerdi.

Krejcar'a Sovyetler Birliği'nde adet olduğu üzere bir çevirmen vermişlerdi. Riva, Litvanyalı, güzel, genç bir Yahudi kıızıydı. Sovyet diktatörlüğünün karanlık yönlerini kendi deneyimleriyle tanımış, onların hapisanelerinde yatmıştı. Krejcar ve Riva birbirlerini sevdiler, herhalde komünist işverenlerinin hiç hesaba katmadıkları bir şeydi bu. Böylece birbirlerine sonuna kadar güvenip komünist diktatörlük hakkındaki gerçek düşüncelerini açıkça tartışmaya başladılar.

Sovyet Rusya'da iki yıl kalmasına rağmen projelerinden bir tekini bile gerçekleştirme olanağı bulamadığından artık Krejcar'ın tek isteği bu ülkeyi terketmektir. Milena'dan boşanıp Riva'yla evlendikten sonra Riva'nın büyük bir beceriyle ikisi için elde ettiği çıkış vizesi sayesinde Stalin'in 1936'daki büyük temizlik hareketından mucizevi bir şekilde kurtulabildi.

Prag'a döndükten sonra Jaromir Krejcar sayısız projenin yanı sıra Palackeho Vinohrady'de güzel, modern bir bina inşa edip boşanmış olmalarına rağmen altıncı kattaki büyük daireyi Milena'yla çocuğuna verdi. Biraz içerlek yapılmış en üst kattaki bu daireyi çepeçevre saran balkonu Milena müsrif bir şekilde çiçeklerle donattığından daire "Milena'nın asma bahçeleri" adını aldı. İlk başlarda apartman tam bombuşt.

Möble almaya para yetmediğinden kocaman odalarda yalnızca bir çocuk yatağı, bir şilte, birkaç sandalye ve çeşitli ahşap sandıklar duruyordu. Ama zamanla "asma bahçeleri" modern apartman dairesinin tipik örneği haline geldi.

Krejcar'ın Moskova'ya gittiği sıralarda, belki de biraz daha sonra, Komünist Partisi Milena'ya, hasta bir Partilinin bakımı görevini verdi. Bu görevin verilmesinin tek nedeni, kaba-
ran insancıl duygular değildi; hastanın bir Troçkist olmasın-
dan şüpheleniliyor, Milena'nın onu yeniden Partiye kazandı-
racağı umuluyordu. Milena onu karanlık bir kilerde, çaresiz
ve güçten düşmüş bir şekilde buldu. Milena'nın tek bir dü-
şüncesi vardı: Elinden geleni ardına koymadan hastayı yeni-
den iyileştirmek. Milena'nın duyguları yalnızca acı çeken bir
insana duyulan tasa ve sorumluluktan ibaretti. Parti görevi olduğunu
daha ilk günden unutmuştu. Ama sonra hiç umulmadık bir
şey oldu: Hasta ona aşık oldu; yalnızca kişiliğinden etkilen-
mekle kalmayıp dişi cazibesine vuruldu. Milena'nın buna ina-
nası gelmiyordu, çünkü kendini hiçbir erkeğin hoşuna gitme-
yecek kadar çirkin, sakat bir kadın olarak görüyordu. Kısa bir
süre içinde karşılık vereceği bu sevgi ona yıllardır yıkıntılar al-
tında boğulup kalmış kadınsal güvenini geri getirdi. Ve sonra
da hastalığının başlangıcından beri içinde olduğu derin dep-
resyondan ve kendini dağıtmışlıktan kurtulma gücünü bul-
du. Yeniden varolmayı kabullenip yeniden verici "Milena an-
ne" olabildi. Gene sevdiğini kendine özgü şefkatiyle boğdu,
bir kere daha vericilikte hiçbir sınır tanımadan sevgilisinin ya-
şamını yönetmeye başladı. Milena'nın bakımı sayesinde has-
ta yeniden sağlığına kavuştu, kendine uyan, tatmin eden ve
yaşama sevinci veren bir iş bulma gücünü buldu.

Milena'nın Komünist Parti dönemi nisbeten kısa sürdü.
Düşüncesi gereği politik hayallere pek yatkın olmadığından kolay-
lıkla sıyrıldı. Yalnızca bir dönemde yaşadığı dağılmışlık ve
zayıflık içinde ailevi bir dinin dayanağına ihtiyaç duymuş-

tu, politik bir hayal alemi onun eleştirel düşünme tarzını yalnızca geçici bir süre felce uğratabilirdi. Ayrıca profesyonel devrimciliğe soyunamamasındaki en büyük etkenin, gazetecilik mesleğini serbestçe yapabilme isteği olması da mümkün. Her şeye karşın komünizmden ayrılması onun için de çok kolay olmamış, tayin edici adımı atmadan uzun bir tereddüt dönemi geçirmiştir. Bardağı taşıran son damla da, daha önce de belirttiğim gibi, Stalin'in Zinovyev'e ve Moskova'daki yoldaşlara karşı yürüttüğü göstermelik mahkeme olmuştur. 1936 yazıydı. Milena birkaç arkadaşıyla beraber partiden ayrıldı.

Diğer birçok komüniste kıyasla partiden ayrılmak Milena'yı asla yıkmadı, "kaybedilmiş" bir "Tanrının" arkasından ağıt yakmadı. Tam tersine, bireyci Milena, Partinin baskısından kaçabildiğinde kendini kurtulmuş hissedip derin bir nefes aldı. Kısa bir süre sonra yaratıcı güçlerini yeniden topladı ve son beş yılda bütün zekasıyla içine girmiş olduğu politik yaşamdaki deneyimleri sayesinde ünlü bir siyasi gazeteci olup çıktı.

Partiden onunla aynı zamanda ayrılan birçok arkadaşının durumu daha farklı oldu. Onlar için bu ayrılık, şimdiye kadarki yaşamlarının yıkılması anlamına geliyordu. Özellikle de yalnızca Partinin dar çerçevesi altında yaşamış, düşünmüş ve çalışmış olanlar için. Geri dönmek çok zor ya da olanaksızdı. Çareyi toplumdan soyutlanıp kahve köşelerinde Troçkist tartışmalar yürütmekte buldular.

* * *

Hafif yağmurlu, kasvetli bir ilkbahar günü Milena, arkadaşı Fredy Mayer'le Prag'ın tam göbeğindeki ufak, karanlık bir meyhanede oturuyordu. Melankoli içindeydi ve geçmişten, özellikle de hayatına girmiş erkeklerden söz ediyordu: "Her şey çok güzeldi, çok ilginçti, heyecanlıydı, ama bugün artık

hepsinin yanlış olduğunu biliyorum. Doğru erkek hiçbir zaman gelmedi... Genelde gereğinden fazla gevezelik ve nevrasteni, fazlasıyla yaşamdan yabancılaşma vardı... Birçoğu yaşamdan öylesine korkmaktaydı ki, her seferinde cesaret verme görevi bana düşüyordu. Aslında tam tersi olması gerekiyordu. Özlemini en çok duyduğum şey, bir sürü çocuk doğurmaktı; inek sağmak, kaz beslemek istemiştin ve beni ara sıra döven bir de koca. Derinlerimde ben aslında gerçek bir Çek çifçi kızyım. Entellektüellik denilen o şey bende talihsiz bir raslantı yalnızca." Bu yakınmalara Fredy verecek cevap bulamadı: "Ama Milena, bunu nasıl söyleyebilirsin?" Milena bir kahkaha atıp açıkladı: "Her şeyin tam söylediğim gibi olmadığını biliyorum, ama işte bazen öyle olduğuna kendimi inandırmaya çalışıyorum." Sonra da anlatmaya devam etti. Anlattı da anlattı. Sonunda Fredy onun bütün yaşadıklarını tek bir cümlede özetlemenin mümkün olduğunu söyledi. Bu bir şarkının nakaratıydı. Praglı kabaretistler Voskovec'le Werich'in akerdeon eşliğinde sık sık söyledikleri bu şarkıda bekar bir ane, çocuğuyla kendini yapayalnız bırakan insafsız erkek arkadaşını Meryem Ana'yla Çocuk İsa'ya şikayet eder. Şarkının her dörtlüğü aldatılmış kadının şu nakaratıyla biter: "Ufak be-beğiyle oturan Meryem Ana, erkekler - ah onlar insan değiller..."

Gece geç vakit evine döndüğünde Milena evinin kapısında bir demet çiçek buldu. Üstüne ilıştırılmış kartta şöyle bir yazı vardı: "*Muzsky - to nejsou lidi!*" (Erkekler - insan değiller.)

* * *

Almanya'da Hitler üç yılı aşkın bir süredir iktidarda. Çekoslovakya'nın düşünen insanları korku içinde bu ürkütücü fenomeni izlemekteler. Küçük adamın Pazar keyfiyle ilgili bir ma-

kalesinde Milena, Almanya'daki sıradan insanların özel yaşıntılarını tasasızca yaşayabilme hakkına hâlâ sahip olup olmadıkları sorusunu sorarak şöyle yazar: "İnsan öyle bir duyguya kapılıyor ki, sanki orada dinlenmek bile komut üzerine yapılıyor, sanki kimse ormanlarda sürtüp keyifle ağaç gövdelerine kozalak atmıyor, kimse bir ateşcik yakmıyor ya da ormanda cesaretle zehirli mantarları topraktan koparmıyor. Orada tüm şehir halkı Pazar sabahı şafakla beraber temiz hava alabilmek için yola çıkıyor, ama akşam nefes nefese kaz adımlarıyla gene evlerine dönüyor. Slav diyarının küçük adamı, hayalci ve yürekten serseri, düzensiz ruhlu ve espriyle tıkabasa dolu o küçük adam, kendini sokağın refüjüne atıp saklanmak istiyor ve bir çocuk kadar korkuyor..."⁴²

Yeni Görevler

"... Sen tırmanmaktan vazgeçmediğin sürece basamaklar tükenmez, tırmanan ayaklarının altında yukarı doğru büyürler." ⁴³

Komünist Partisinden çıkmasından birkaç gün sonra, hâlâ parti üyesi olmasına rağmen tereddütler içinde boğulan genç bir yoldaşı, Kurt Beer, Milena'yı ziyaret etti. Onun politik görüşünü almaya gelmişti. Milena ona, kendisinin, eskiden olduğu gibi hâlâ komünizm denilebilecek bir şeye inandığını, ama bunun, Sovyetler Birliği'nde veya başka komünist partilerde uygulanmakta olan şeyle yakından uzaktan bir ilgisi olmadığını anlatmaya çalıştı. Sonra yılgın bir şekilde ekledi: "Komünistler her şeyi yıkıp bozdular. Şimdi bizler her şeye yeni baştan başlamak zorundayız."

Bu dönengi ziyaret etme cesareti gösteren genç adamı en çok etkileyen şey, kendinden çok daha yaşlı olan Milena'nın ona en ufak bir şekilde bile üstünlüğünü hissettirmemesi, ona kendi eşiti gibi davranıp her gerekçesine dikkatle eğilmesi ve kendi arkadaşlarından biriymiş gibi doğal davranmasıydı. O günden sonra Milena'nın arkadaş çevresine girip onun evinin havasını solumaya başladı. Bir keresinde yakışıklı erkeklerle ilgili bir konuşmaları olmuş ve Milena'ya tanıdıkları arasında kimi yakışıklı bulduğu sorulmuştu. "Zavis Kalandra güzel. Özellikle de gözleri. Ama gözlerinin etrafındaki o kırışıklıklar olmasa gözlerinin ne anlamı kalırdı ki! Her kırışık yüzünde ayrı ayrı yaşıyor ve onu güzelleştiriyor..." diye cevap vermişti.

Şiddetli bir siyasi tartışma sırasında her zaman yaptığı gibi Milena gene şaha kalkmış ve genç misafirini derinden yara-

lamıştı. Genç adam dehşet içinde evi terkettiğinde arkadaşlığının son bulduğundan neredeyse emindi. Akşama Milena onu evinde ziyaret ederek kırdığı için özür dilemişti. "Özür dilemek" doğru terim değil. Acı verdiği insanı teselli etmesini öyle biliyordu ki, haksızlık yaptığı için onu "affetmek" mümkün değildi. Olsa olsa olayı tümüyle unutturdunuz. "Affetmek" duygusu Milena'ya karşı beslenemeyecek bir duyguydu. "Bir özelliğin var," der Kafka mektuplarından birinde. "-yanılmıyorsam doğuştan böylesin, her yerde görülmüyorsa etkisi, suç sende değil- kimsede olmayan bir şey, sende gördüm yalnız, gene de akıl erdiremiyorum: Kimseyi üzmemeye özelliği. Acıma duygusundan ötürü değil bu, üzme elinden gelmez de ondan..."⁴⁴

* * *

1937 yılında liberal demokrat *Pritomnost*'un (Şimdiki Zaman) şefredaktörü, aynı zamanda birinci sınıf bir edebiyatçı ve gazeteci Ferdinand Peroutka'nın Milena'ya iş teklif etmesi Milena için birçok açıdan, özellikle de parasal açıdan bir kurtuluş, büyük bir şanstı. *Pritomnost*, siyasi, kültürel ve iktisadi bir aylık dergiydi ve Amerika'da yayınlanmakta olan *Nation* ile benzerliği vardı. Uzun süreden beri Milena'yı tanıyan Peroutka özellikle bir şeyi çok iyi bilmekteydi: Onun yazı yazma yeteneğine sahip olduğunu! Onun her zaman gerçekleri temel alan insani içerikli makaleleriyle aşırı ciddi dergisini biraz rahatlatmak istiyordu.

Milena yeni görevine yavaş yavaş alıştı. İlk yazıları "Viyanalı moda yazarı" döneminden bazı izleri taşır; evet, hatta bir keresinde kendine verilmiş bu olanaktan yararlanıp zorluklarla dolu da olsa gençliğinin neşeli yıllarını geçirdiği Viyana'ya geç kalmış bir methiye yazmıştı. *Tribuna* ve *Narodni Listy*'de yazdığı sıralarda bir zamanların baskıcı Avusturya-

sı'nın başkentini sevgiyle anması olanakdışıydı. Özgürlükçü *Pritomnost*'ta ise önünde hiçbir engel yoktu.

Milena'nın *Pritomnost*'ta yazdığı ilk makaleleri çoğunlukla köklü bir iktisat bilgisine dayalı, merhamet dolu ve zekice bir alaycılıkla kaleme alınmış sosyolojik-psikolojik araştırmalardı. Bu makalelerin her birinde, ortaya çıkış nedenlerini görmek mümkündür. Milena malzemesini, hayatın kendisinden alırdı. Örneğin günlerden bir gün Prag sokaklarında amaçsız amaçsız dolaşırken bir bakkalın tabelası gözüne ilişmişti: "František Liliom, her türlü bakkaliye." Bu tabela onu Molnar'ın "Liliom"una, Viyana'ya, Prater'e, gençlik yıllarına götürdü. Hemen önüne çıkan ilk kahveye girip düşüncelerini kağıda geçirmeye başladı. Ne var ki, daha yazı bitmeden bu anılar Viyana'ya veda haline dönüşüvermişti. Viyana'nın insanı o yöne itmesine rağmen aşırı duygusal değil, olağanüstü şiirsel bir makaleydi:

"Viyana'yı bahar zamanı hiç görmediyseniz, kestane tomurcuklarının patladığı, bütün şehrin leylak kokusu ile doluğu, Prater'deki hava salıncağı dükkanlarının birbiri ardından açılmaya başladığı zamanlarda hiç Viyana'da bulundıysanız; akşamları kestane yapraklarına vurduklarından yeşil yanan ışıkları hiç görmediyseniz; Tuna çayırıının kenarlarındaki dev akkavakları, o menekşelerle bezenmiş geniş çayırıları, Prater'i kilometrelerce çevreleyen ve ilkbahar gecelerinde sevgilileri masumca saklayan dişbudakları ve gümüş palmyeleri hiç görmediyseniz; eğer geceleri parıldayan ışıkların altında altın ve gümüşü cicili bicileriyle panayır kulübelerini ve hava salıncaklarının parıldadığı, titredığı, sallandığı, sıçradığı Prater'in sokaklarında hiç dolaşmadınızsa; on ayrı laternadan aynı anda on değişik valsın çalındığını duymadıysanız, üstelik de hepsi böylesine bir ışığın etkisiyle yıldızları solmuş gökyüzünün altında – hayır, bunların hiçbirini bilmiyorsanız, Molnar'ı okumuş dahi olsanız, Liliom'un kim olduğunu bilemezsiniz.

Liliom asma salıncağın adamıdır. Akşamları Wurstlprater'in tamamiyle gerçekdışı bir görünüşü olduğunu bilmelisiniz. Sahneye çıkar gibi olursunuz. Ve her salıncağın önünde güçlü kuvvetli, Viyana arka mahallelerinin o harika delikanlılarından biri durmakta, üstlerinde çizgili triko gömlek, enselerinde kasketleri. Paris'in apaşları vardır, ama onların gerçek olup olmadıklarını bilemiyorum. Viyana'nın salıncakçı adamı ise gerçektir. Güçlü kolları harika devinimlerle salıncak kayığı göklere kadar çıkartır. Salıncakların içlerinde de kasılarak tutunmuş solgun yüzlü büyük şehir kızları oturmakta, hani yalnızca Pazar öğleden sonraları kız arkadaşlarıyla dışarı çıkabilen cinsinden kızlar... Bakışları dindar bir hayranlıkla kendilerini göklere çıkartan adama takılmış. Sonra ama, korktuklarını hatırlayıp çığlıklar atarlar, etekleri uçuşup havalara kalkar, özenle sarılmış bukleleri berelerinin altından kayar... Ama ne önemi var ki! Umulmamış mutluluğun cüretli dalgaları onları sarıverir, küçük bereli küçük adamın, ağır çalışma sonucu biriktirdiği paralarla ödediği o mutluluk! Ve parayı avucunda yokediveren kahraman, onlara "genç hanım" ve "müsaadenizle..." diyen, o harika devinimli erkek, hayatı tanıdığı bir bakışta belli olan, kulağının arkasındaki sigarasıyla, kirli elleriyle, patlamış burnuyla, edepsiz ve dobra cinsi cazibesıyla, küçük hizmetçi kızların ve işçi kadınların gönüllerine rahatlıkla giren o adam; bu adam işte Liliom'dur... "45

Viyana anıları burada son bulur. Çünkü aslında konu Viyanalı Liliom değil, František Liliom'dur; her türlü malı satan o sade Çek yani. Ve böylece makalenin sonunda lirizm heba olur. Milena yalnızca Çek Liliom'un Avusturyalı adaşından temelde farklı olduğunu saptamakla kalmaz, çok derin bir sosyal paylaşma ve gıda maddelerinin temini hakkında şaşılacak bir bilgi birikimiyle büyük şehirdeki küçük bir bakka-
lın ayakta kalabilme zorluklarını anlatır.

* * *

1937 yılında Milena, *Weltbühne*'nin şefredaktörü olarak Viyana'dan Prag'a göçmüş olan Willi Schlamm'ı *Pritomnost*'ta kendisiyle birlikte çalışmaya ikna eder. Onun Almanca yazdığı makaleleri Çekçeye çevirir. Bu işbirliğinin dışında müziğe, edebiyata, espriye, zekaya, coşkuya ve gülüşmelere olan ilgileri ve kültürel zevklerinin benzerliği onları kısa zamanda sıkı bir dostluğa iter. Willi Schlamm Milena'nın çalışma azmine hayrandır. Altmış saati bir güne sıkıştırabiliyor, yazıyor, çeviriyor, sayısız insana ilgi gösteriyor, ev işleriyle uğraşiyor, üstüne üstlük de o sırada evde olan bütün insanlar için yemek pişiriyordu. Schlamm'la bütün karşılaşmalarında ona bir hediye getirmeyi ihmal etmiyordu. Ufacık da olsa bir hatırlama. Her zaman vakti oluyordu. Hayret verecek kadar dolu olmasına rağmen Schlamm'ın genellikle yazılarını yazdığı Karls Köprüsündeki "Bellevue" kahvesinde huzur içinde oturabiliyordu. Ya da akşam için herhangi bir meyhanede buluşmak için sözleşiyordu; her zaman esen, tartışmalara, espriye ve gülmeye hazır.

Kendini daha 1937 yılında komünist geçmişinden tümüyle sıyrabilmiş ve her türlü hayali düşünceden arıtmıştı. Hangi taraftan gelirse gelsin özgürlüğü tehdit eden her şeyi zamanında farketmiş, aynı vurgulamayla hem Nasyonal Sosyalist hem de Sovyet Rusya diktatörlüğüne karşı gelebilme cesaretine kavuşmuştu. Bu düşünceler onu, bilinçli antifaşistlikleri nedeniyle Sovyet Rusya gerçeğine gözlerini kapamış Prag aydınlarının önemli bir bölümüyle karşı karşıya getirmişti. – Milena'nın siyasi tahminler yapabilme yeteneği vardı. Daha İkinci Dünya Savaşının başlarında arkadaşlarına şu açıklamayı yapmıştı: "Kızıl Ordu bizi kurtarmaya gelecek olursa intihar etmem gerekecek..."

Siyasi Gazeteci

"İnsanın içine işleyen bir bakışın var, bu çok şey ifade etmeyebilir, halk ne de olsa sokakta dolanıyor ve bu bakışları kendi üzerine çevirtiyor, ama senin bu bakışlarla bakmaya cesaretin var ve özellikle de bu bakıştan da öteye bakabime gücün; zaten asıl olan, öteleri görebilmektir, sen de bunu becereriyorsun..."⁴⁶

Hitler faşizminin Çekoslovakya üzerinde etkisini arttırmasıyla birlikte yurduna karşı beslediği derin sevginin yanı sıra Milena'nın milli duyguları da kabarıyordu. Daha 1937 yılında Hitler tarafından desteklenen "Südet Alman Partisi" yöneticisi Heinlein'in talepleri gittikçe fazlalaşıp akıl almaz boyutlara ulaşıyordu. 1938 Nisanında Hitler tarafından körüklenen buhran üst boyutlara ulaşmıştı; Heinlein, Karlsbad Programı adı altında birçok provokatif talepler ileri sürmekle kalmamış, Çekoslovakya sınırları içinde kalan Südet Almanlarının yaşadıkları bölgenin tamamen "legal" bağımsızlığını da istemişti.

Aynı günlerde İngiltere ve Fransa'nın Hitler'in saldırılarına karşı Çekoslovakya'yı korumayacakları anlaşılmıştı. Oysa aralarındaki geleneksel sempati ve eski bir kültürel bağın dışında 1921'de Fransa'yla bir dayanışma paktı imzalanmıştı. 1938 Mayısında Hitler, Bavyera ve Saksonya sınırlarındaki birliklerini biraraya getirerek Çekoslovakya'ya bir saldırı hazırladığını açıkça belli etti. Bu tehdidi Prag, birliklerini yıldırım süratıyla biraraya toplayarak cevapladı, hiçbir seferberlikte eşi rastlanamayacak bir sükunet ve süratle, herhangi bir sürtüşmeye meydan vermeden gerçekleştirilmişti bu iş. Bu 21 Mayıs 1938 günü gecesı oldu, Çekoslovakya'da belediye se-

çimlerinin yapıldığı gününün gecesi. Daha sonra ortaya çıkan pek çok kanıt, tüm Çek güvenlik görevlilerinin işi başından aşkın, üstelik de hafta sonu olacağından, Hitler'in o seçim günü Bohemya'ya saldırmayı tasarladığını ortaya koymaktadır. Oysa Chamberlein'a kesinlikle böyle bir amaç gütmeyi bildiğini bildirip bu düşünceyi bir Çekoslovak "paranoya"sı olarak niteleyecektir Hitler.

Bu heyecanlı Mayıs günlerinden kısa bir süre sonra Mile-na köydeki insanların fikirlerini öğrenebilmek için taşraya geçti. İzlenimlerini "Bohemya Köyleri" adı altındaki röportajında dile getirdi ve Çekoslovakya köylüsünün direnme istekleri üzerine şunları yazdı:

"Bu 700 nüfuslu küçük köyden 21 Mayıs günü yaklaşık 8 kişi sıradan olmayan askeri manevra eğitimine çağrıldı. Kimse neler olduğunu bilmiyordu ama hepsi de savaşın başlamış olduğundan kesinlikle emindi. Teslim olmak için birkaç saat vakitleri vardı. Ama daha çeyrek saat geçmiş geçmemişti ki, okul müdürünün kapısı çalınıp 'Bu kadar zamandır ne yapıyorsunuz, haydi gidiyoruz,' denmişti. İhtiyat erleri gömlekleri, iç donları ve çorapları kollarının altında, iş ve aile tasalarını karılarına teslim ederek yola çıktılar. Okul müdürü daha bavulunu hazırlamak istiyordu ama bu kadar tartışmasız ve çevik hazır olanlara ne diyebilirdi ki? Daha zamanları çok olmasına rağmen o da onlarla gitti. Bir çifçiye seferberlik emri patates tarlasında çalışırken getirilmişti. 'Anne, bana sabunu ver, askere gidiyorum,' demiş, ellerini yıkayıp gitmişti.

Savunma için bu kadar hazır olmak ne harika! Bu sakın, barışsever ve barışçı halk kaçmaktan çok utanırdı şüphesiz. Cesareti tamamen doğaldı. Bu halk kendi sağlam zemini üstüne basıyor, barış istiyor, iyi mahsul ve iyi bir yaşam istiyor ama sanki öğle yemeğine gidiyormuşçasına da silaha sarılabiliyor. Hiç vedalaşılmadı, hiç cenk şarkıları söylenmedi. He-

men hemen hiç kimse köyden sekiz kişinin gitmiş olduğunu farkedemedi. Yarım saat içinde teslim olmuşlardı çünkü..."

Makalesinin sonunda kurursuz bir subayın savaş sırasındaki davranışından bir örnek veriyor: "Dünya savaşında bulunmuş bir adamla konuştum. Cinayet işlemekten ve askercilik oynamaktan zerre kadar hoşlanmıyordu. El ve ayak mafsalları bir funda kökü gibi yumrulaşmıştı ve yüzü yıllanmış bir taş benzemekteydi. Subaylarının onlara nasıl davrandığını anlattı. Onlarla beraber uyur, onlarla yer, onlarla sohbet edermiş. Subaylar kendi başlarına bir lonca değil midirler? Askerlerle aralarında koca bir dünya yok mudur? 'Başka tü-tün', 'başka bir dil ve beyaz eldivenler', *La Grande Illusion* filminde gösterildiği gibi. Ama anlaşılan bizim subaylarımız halkın neye gereksinimi olduğunu anlamış durumdalar, subayın bir efendi değil de sadece bir asker olması gerektiğini yani. Bu mükemmel insanın nerede çarpıştığını bilemiyorum, ama kalem tutmayan şişkin elleri olduğundan ve duygularını zorlukla kelimelere dökebildiklerinden bu delikanlıların, basit heriflerin mektuplarını yazdığını biliyorum. Aynı karavandan yemiş -gerçi yemekler iyi-- aynı marka sigara içmiş, vergi dairesiyle yıllardır kavgalı olan iki kişi için dilekçe yazmış. Adamların haberleri bile olmadan bu resmi daireye işi çabuk halletmeleri için ricada bulunmuş. Ve mucize üstüne mucize - askerler evlerine döndüklerinde karmaşık hikayenin hallolmuş olduğunu görmüşler. Anlaşılan bazı işler *heil* nidaları ve emirler olmadan da hallolabiliyor. Gerçi bu subayın bir beyaz karga olup olmadığını bilemiyorum. Ama bu iyi yöntemlerin, iyi bir ordu kurabilmenin iyi bir yolu olduğunu biliyorum.

Gelmesini hiç istemediğimiz an gelip çatığında bu halkı öne çıkması için itelememiz gerekmiyor. Mayıs günlerinde yaptığı gibi aynı doğallıkta kendini koruyacak ve direnecektir."⁴⁷

Çekoslovak halkının saldırıyı püskürtme hazırlığı etkisi-

ni göstermekte gecikmedi. Gerek İngiliz gerekse Fransız hükümetleri açıklamalarda kalmış da olsa –ve ancak çok kısa bir süre için– Mayıs hareketinden sonra Hitler hükümetine karşı daha fazla direndiler. Hatta Quai d'Orsay'ın bir temsilcisi "Şayet Almanya Çekoslovak sınırını aşma cüretini gösterirse savaş otomatikman başlar ve Fransa da hiçbir yardımı esirgemez," gibi bir açıklama yapacak kadar ileri gitti. Ama bütün bunlar anlık olmaya mahkumdu, tehlike yalnızca kısa bir süre için savuşturulmuştu. Çekoslovakya'nın müttefikleri, düşmanları Nasyonal Sosyalistlerin mentalitesini affedilmez bir cehaletle anlamadıklarını gösteren insafsız bir hafifmeşreplik içinde Hitlerin yalan yeminlerine inanma gafletinde bulundular, tutumlarını gevşettiler. Hemen birkaç ay sonra gerginlik yeniden tırmandı. Südetli Nazi Henlein taleplerini gittikçe arttırarak sonunda Südet Bölgesinin Almanya'ya "bağlanmasını" talep etti.

Hiç hazırlıklı olmadıkları bir dünya savaşının başlama olasılığı karşısında paniğe kapılan İngiliz ve Fransız hükümetleri Çekoslovak hükümetine, Hitler'e verecekleri tavizlerde sonuna kadar gitmelerini emredip hatta yalvardılar. 1938 Temmuzunda İngiltere'nin Çekoslovakya problemi konusunda Hitler'le tek başına pazarlığa oturması kararlaştırıldı; ne de olsa İngiltere, Çekoslovakya konusunda "tarafsız"dı, Prag'la aralarında herhangi bir anlaşma yoktu. Chamberlain önceden Prag hükümetine sormaya gerek görmeden, Lord Runciman yönetimindeki bir araştırma ekibini Çekoslovakya'ya gönderdi. Bu heyet Hitler ile Henlein'in iddia ettikleri gibi Bohemya'nın Alman ahalisinin "Çekler tarafından terörize" edilip edilmediklerini araştıracaktı. Bohemya şartlarından tamamen bihaber olan Lord Runciman, Çek yöneticileriyle karşılaşmaktan imtina ettiği gibi siyasi, kültürel ya da toplumsal her gerçek bilgiyi de titizlikle atladi. Yalnızca Bohemya'nın Alman aristokrasisiyle haşır neşir olup Nasyonal Sos-

yalist Henlein'la Prens Max Hohenlohe'nin sarayında buluşarak görevinin başarısına başarı ekledi.

Pritomnost'un muhabiri olarak gezen Milena bu çabuk ve sürtüşmesiz seferberliğin şahidi olmakla kalmadı, Bohemya sınır bölgesindeki aşılması olanaksız zorlukları da rahatlıkla görebildi; Bu tarafta Çekler, öte tarafta Almanlar, bu sınır bölgesinde kan davası güdercesine bir düşmanlık içinde karşı karşıya. Çoğu zaman ailelerin içine bile sızmış bir nefret. Birinde koca Alman, karısı Çek; ve şovenist ihtiraslarla beslenmiş çocuklar babalarını "Anavatanın düşmanı" olarak görüyor, bir Almanla evli olduğundan bütün köy tarafından boykot edilen anneyi "hain" olarak niteliyor. "Anababalar ve çocuklar, eşler, kardeşler birbirlerine aynı tehditleri savuruyor: 'Hele bekle, birkaç gün içinde senin ağzını tıkamaya gelecekler!' Okul yolunda çocuklar 'Çek orospusu!' ya da 'Marksist domuz!' diye küfrediyorlar – üstelik bunlar hafif deyimler– ya da birbirlerini taşıyorlar..."

"Enger'de iki ölü var. Henlein'in adamları açıkça itiraf ediyorlar – kendi kulaklarımla duydum: Daha birkaç ölüye gereksinimiz var, sonra olan olacak. Gaza yolunda şehitlere gereksinimleri var, kahramanlara. İki ölü henüz yeterli değil... Ama ikisinin ölmesi hiç de mucize değil. Böylesine derinlere kök salmış bir nefret, boykota kışkırtma, organize bir endişe ve dehşet, böylesine kötü şartlar içinde yaşamak, aile içinde, fabrikalarda ve atölyelerde, her türlü siyasi, evet, hatta milli değer yargılarının sönüp yerini psikopatolojik bir çarpıklığın aldığı bu atmosferde ölen olmasaydı şaşırtıcı olurdu. Burada artık oğul babasıyla konuştuğunda bıçağa sarılıyor ya da kardeş kardeşe saldırıyor..."

Milena Enger'de Henlein taraftarı olmadığı gibi Nasyonal Sosyalizme de karşı bir Almanla karşılaşıyor. Çocuklarına spor gösterilerine, "Südet Alman Partisi"nin meşaleli yürüyüşlerine bile gitmeyi yasaklamış ve böylece kendini damga-

latmış. Bu tür "anababalar sapına kadar Alman ama Nazi olmadıklarını oturup çocuklarına anlatamıyorlar, çünkü çocuklar okulda, evde konuşulan her şeyi anlatmak zorundalar... ve çocuklar ailelerini gammazlamakta birbirleriyle yarışıyorlar..."

Milena'nın gezisini anlattığı "Yahudiler, İftira Cinayeti, Fısıltı Propagandası" adlı makalesinin ikinci paragrafı Kuzey Bohemya'daki Yahudilerin kaderlerini konu almakta:

"Bir ülkenin her vatandaşı bilinçli ya da bilinçsiz ulusun herhangi bir damgasını taşır. Bu, ait olduğu devletin gücünün aynasıdır, kişinin kendine güveninin derecesinde yansır örneğin... Almanya güçlendiğinden ve propagandası sayesinde kendi başına buyruk, suların üstünde giden bir yelken misali bunu daha da şişirdiğinden bu yana Almanlar dünya yüzünde kibirli hükümler gibi dolaşıp kanlarının herkesinden daha iyi olduğunu iddia ediyorlar. Neredeyse bütün dünyada kötü bir darbe yedikleri, köklerinden koparılıp çalışma yasağı aldıkları ve artık eşit haklara sahip bireyler sayılmadıkları günden bu yana Yahudiler, bu dünyada korku, hüznün ve dehşet içinde dolaşıyorlar. Hiçbir yerde onları 'sekiz yelkenli ve elli toplu bir gemi...' beklemiyor. Tam tersine, bir sınırdan diğerine dolanıyor, hiçbir yerde sığınacak bir yer bulamıyor, gettolardakinden daha kötü hayat şartları içinde yaşıyorlar, çünkü gettolarda damgalanmış olsalar da hiç olmazsa hemcinsleri arasında yaşamaktaydılar.

Çekoslovakya'nın kuzeyinde yaşayan Yahudi sayısı az. Ama bu yörelerdeki antisemitizm beş yıllık değil, onbeş, hatta belki de daha eski. Şimdi ise iş o kadar ileri gitmiş ki, burada yaşamaya devam eden, genellikle tüccar, doktor ya da hukukçular evlerinden neredeyse hiç dışarı çıkamıyorlar. Asch'da yirmi yıldan beri burada oturan bir doktorla konuştum. Çevrede derdine deva olmadığı insan kalmamış gibi. Bugün ise o insanlar onu görünce yollarını değiştiriyor, gördük-

lerinde selam vermemek için bakışlarını yere indiriyor, yolun öteki tarafına geçiyorlar. Neredeyse hiç hastası kalmamış. Biri gelse de genellikle çok uzaklardan gelmiş biri oluyor. Kızı –şimdi artık yaşını başını almış, eğitilmiş bir kişi– bölgenin okuluna gittiğinde hiçbir çocuk onunla görüşmemiş. Sonradan bir kız arkadaşı olmuş. Ailesi bu genç kızı evlerinde bağır-larına basmışlar, evet, evlerinde yaşayıp kızlarıyla beraber okula gittiğinden kendi öz kızlarından ayırmamışlar... Bu yılın 13 Martından beri kız artık onlara selam bile vermiyor-muş. Aileye veda bile etmemiş. Bu dünyada böyle insanlar da var ve Nasyonal Sosyalistlerin gözünde şerefli, hatta kahra-man sayılan insanlar bunlar işte.

Bohemya-Alman sınırının çok yakınındaki küçük bir çift-çi kasabasında iftira cinayetinin ne demek olduğunu öğrene-cektim. Dedikodu aracılığıyla cinayet işlemek demek oluyor bu, yoktan var edilmiş iddialarla adam öldürmek. Burada genç bir Yahudi doktor yaşıyor. ‘Komünist bir silah deposu’ gizlemekte olduğu iddia ediliyor. Üç odalı bir evde kiracı ola-rak yaşıyor olması bile bu fısıltı propagandasını çürütmeye ye-terli. Ne kadar saçma olsa da bu silah deposu haberi çevreye bir saman alevi gibi yayılıyor. Ve o günden itibaren herkes se-lamı sabahı kesiyor. Kahveye girdiğinde herkes suspus olu-yor, bakkalda istemeye istemeye ve homurdanarak hizmet ve-riliyor, sanki hiç gelmese daha iyi olacak. İftira cinayeti bura-da tamamiyle yeni bir silah cinsi ve çelikten yapılma silahtan çok daha feci yaralıyor. Öldürülmüş biri konduğu mezarda huzur bulur. İftira cinayetine uğramış biri ise yaşamaya de-vam etmek zorunda ve gene de yaşayamamakta.

Henlein’in *Arkadaş* adlı dergisinde devamlı bir sütun vardır. Orada örneğin şu tür haberlerle sık sık karşılaşabili-yorsunuz: ‘Belediye Reisi X’in kızının bir Yahudiyle nişanlan-mış olduğu duyurulur.’ Ya da: ‘Y firmasının memuru, Yahu-di tüccar Z’den alışveriş yapmıştır.’ Yalnızca bu kadar. Kısa-

cık. Yorumsuz. Ve bu da tamamen yeterli. Sözkonusu sütunda isimler bütün açıklıklarıyla yazılmış oluyor tabii. Bu sessiz ihbarlar geniş kapsamlı, çabucak ve sistemli bir boykota sinyâl. Kimileri siyasi inançlarından ötürü boykota katılıyor, kimileri ise aynı şeyin kendi başlarına da gelebileceği korkusundan.

Böyle bir boykot yalnızca doktor, tüccar ya da avukatların başını yakmıyor. Tüm 'totalitarizm'lerde görülen o vahşi mantıksızlıkla fakirlerin en fakirlerinin de başını yiyor. – R. kasabasında bir terzi kadın kör annesiyle birlikte yaşamaktadır. Alman ve Ari ırktan. 16 yıl önce bu biçarenin başına bir felaket gelmiş: Evlilik vaadiyle kandıran bir sahtekârın, bir Yahudinin tuzağına düşmüş, elinde avucundaki bütün parasını kaptırdığı gibi kucağında bir çocukla kalakalmış. Terzicik yıllar boyu dikiş makinesinin başında bayılacak raddelere gelene kadar dikiş dikiş üstüne dikerek üç kişinin ekmek parasını çıkartmaya çalışmış, çocuğa bakıp eğitmiş. Ve sonra gururlu, kahraman kuzey ırk sahnede belirip o muhteşem 'zayıfa bir de sen vur!' ideolojisiyle bu zavallının üstüne çullanıveriyor. Bu zavallı yaşlı terziciğin zaten ömrü boyunca kefaletini ödemiş olduğu günahı keşfedilip Nazi kamuoyuna açıklanıyor. Bu öğrenildiğinden bu yana hiç kimse ona iş getirmiyor artık ve bir ustaya çıraklık eden oğlu anında işten çıkarılıyor..."

Milena Yahudi insanların yaşadığı ıstırapı yerinde gördüğü Südet bölgesinde durum Almanların işgalinden önce de böyle, yalnızca tansiyon gittikçe artıyor. Nasyonal Sosyalist iktidarın Yahudiler üzerinde yapmaya başladıkları ve daha da şiddetlenerek yapmaya devam edecekleri baskıları gözünün önüne getirebilecek hayal gücüne sahipti Milena. Bu deneyimlerinden bir yıl sonra, 1939 Martında bütün Çekoslovakya Hitler'in eline geçtiğinde bildiği bir tek şey vardı: Hayatı tehlikeye girmiş kişilerin arasından öncelikle Yahudi ahali-

ye yardım etmesinin en önemli görevi olduğu. 1938 yılında başka bir önemli şeyi daha farkettti Milena. O zamana kadar askeri şeyleri zorunlu bir kötölük saymıştı. Ama şimdi vatan savunmasının önemini kavlıyor, o güne kadar kendine tümüyle yabancı olan bir kastın temsilcilerine, Çek subaylarına artık bambaşka gözlerle bakıyordu. Hitler 1939 yılında Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde, artık kaçınılmaz olmuş savaşta dönem müttelikleri İngilizlere omuz vermeleri için Çek ordusundaki çok iyi eğitilmiş, tehdit altındaki subayların ve pilotların en azından bir kısmının kurtarılmasını politik bir zaruret gören ilk insanlardan biri de gene Milena'ydı. Bu tavrıyla Milena neredeyse kahinvari bir uzakgörüşlölük ve şaşılısı bir üstünlük ortaya koymuştur.

* * *

Çek hükümetinin Alman azınlık bölgesinde izlediği ihmalcilik günahına ve sık sık uyguladığı yanlış politikaya karşı da Milena sert, adil ve yargılayıcı sesini yükseltmekte gecikmiyor. "Alman Alman – Çekler Almanlara Karşı – ve Maalesef: Çekler Çeklere Karşı"⁴⁸ adlı makalesinde kuzeyde Çeklere Alman ahalî tarafından uygulanan baskılardan söz ediyor ve şöyle yazıyor: "Orada Çekler herkes tarafından boykot edilmekte – tek istisna orada yaşayan *demokratik* Almanlar. Gerçeği söylemek gerekirse, edindiğim izlenimlere göre Çekler demokratik blok için yeterince mücadele vermemişler; demokratik Almanlarla birlikte oluşturulacak bir demokratik bloku kastediyorum. (21 Mart 1938 bölge seçimlerinin hazırlıkları kastediliyor. M.B.-N.) Bizim propagandamızın ve sınır bölgelerinde yaşayan Çeklerimizin temel hatası, henüz vakit varken, bizim dilimizi konuşmadıkları halde bizimle aynı dünya görüşünü paylaşan Almanları, Alman kampının temelini desteklememiş olması... Bu başarılmış olsaydı herhalde

Hitler propagandasının ekmeğine daha az yağ sürülmüş olurdu...

... Almanca konuştuğunuz zaman insanlar her yerde size karşı daha nazik. Çekçe konuştuğunuzda ise omuz silkip sizi durduğunuz yerde bırakıveriyorlar. Ama bir Çekin Almanca konuşmaya özen gösterdiğini farkettilerinde kibarlaştıkları bile söylenebilir. Bunu defalarca denedim: Sokaktaki adam Almanca konuşan bir Çekle karşılaştığında neredeyse müteşekkir oluyor. Hemendüşmanca kapalılığından sıyrılıyor. Yirmi olayın ondokuzunda iyiniyetle gülümseyip boşversene dercesine el sallıyor: 'Konuşulacak ne kaldı ki, sen Çeksin, ben de Alman. Beni rahat bırak, ben de seni rahat bırakayım.'

Ve işte sorunun kökü de bu. Bizim çok öncelerde onların aslında kim oldukları ve bizden ne bekledikleri üzerine kafa yormamız gerekiyordu. Onları, Çek Cumhuriyetinin Alman vatandaşları olarak görmüş olsaydık..." (Burada Çek sansürü müdahale edip makalenin yedi satırını çizmiş. Bu da Çek hükümeti yetkililerinin politik güvensizliklerinin ne derecede ilerlemiş olduğunu açıkça göstermekte.) Makale şöyle devam ediyor: "... Bu yüzden Almanlar kendi dillerini seviyorlar ve bu sevgiye neden saygı duymayalım, anlayamıyorum. Onlar Alman ama Nazi değiller..." (Gene asabi sansürcüye fazla gelmiş. Bundan sonraki yirmi satırı silmiş.) "... Bu insanlar ve aileleri," diye devam ediyor Milena, "*demokratik propaganda-nın taşıyıcıları* olabilirlerdi, Kuzeydeki bütün demokrasilerin olduğu gibi Çek demokrasisinin de ahlaki, toplumsal ve kültürel taşıyıcıları..."

Çekoslovak Cumhuriyeti hükümeti 1918'den sonra Alman azınlık sorununa demokratik çözümler getirmeye çalıştıysa da tutturduğu tempo fazlasıyla yavaştı. Çeklerin, Almanlara karşı besledikleri, eski Avusturya zamanından kalma hınç ile yeni Avusturya'dan, Bohemya sınırlarını aşarak

gelen ve Alman azınlığın kulak kabarttığı, bariz bir Alman sesine karşı duyulan aşırı hassas tepki giderek önem kazandı. Ama ancak 1933 yılında, Hitler'in Almanya'da iktidara geçmesiyle bu sorun gerçekten gündeme geldi. Dünya ekonomik krizinden aşırı derecede etkilenmiş olan Südet Almanları bölgesinde Nasyonal Sosyalist propaganda özel bir yoğunluk kazandı. Daha 1934/35 yıllarında Henlein'in önderliği altında "Südet Alman Partisi" kurulmuştu. Apaçık devlet düşmanı bir politika gütmesine rağmen Başkan Masaryk, demokrasi ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle partinin yasaklanmasını kabul etmemişti. 1935 genel seçimlerinde Henlein bütün Alman oylarının üçte ikisini aldı, 1938 Mayısında ise oyların % 92'sini. Alman azınlık bölgesindeki krizin oluşmasında hangi tarihsel ya da politik nedenler yatmış olursa olsun, 1938 yılında ihmaller korkunç sonuçlar doğurdu ve son 21 Mayıs bölge seçimlerinde sınır boylarına totaliter düşmanın sağlamca yerleşmesine önayak oldu.

* * *

Çekoslovakya'nın içinde bulunduğu tehlikenin büyüklüğüne rağmen Milena, Çek ordusunun ve Çek halkının Hitler'e karşı direnebileceği umudunu 1938 yılın yaz aylarında henüz yitirmemişti. Henüz kendisinin ve vatandaşlarının kaybeden taraf olacaklarını bilmiyordu. Sonraları, yenilince bile, ancak gerçek cesaretle görülebilecek gururu, sessizliği ve sadeliği hiç kaybetmedi.

Aşırı bir iyiniyetle şunları yazıyor bir makalesinde: "En çok arzu ettikleri *o tek* olanaktan yoksunlar (Henlein taraftarları): 1938 Martındaki Avusturya olaylarının tekrarlanması; kansız işgalin tekrarlanması, *Sieg Heil* Yürüyüşünün tekrarlanması ve... toplama kamplarının kurulup insanların kendi halkının arasından koparılıp memleketinden kovulması, üze-

rinde 'Yahudileri İstemiyoruz' yazılı tabelaların asılması. Çok basit: 'İlhak etme' olanakları hiç yok..."

* * *

Fransa'nın müttefiki Çekoslovakya'ya karşı tavrı giderek daha da gevşemekteydi. Dışardan atılan ufacık bir taş, her şeyi başaşağı etmeye yetti: 1938 Eylülünde Chamberlain'ın çevresi tarafından teşvik edildiği besbelli bir *Times* makalesi. Makalede aşağı yukarı şunlar yazılıydı: Homojen bir ülke olabilmesi için Çekoslovak hükümetinin "yabancı halkın yaşadığı kenar bölgelerden" çekilmesi iyi olacaktı... Makale yazarı belli ki bilinçli olarak bu "kenar bölgeler" in ekonomik ve kültürel iki dilli olduklarını, Almanlarla Çeklerin omuzomuzaya yaşadıklarını görmemezlikten gelmişti. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Chamberlain Hitler'le ilk görüşmesini yapmak üzere Berchtesgaden'e gitti. İngiltere ve Fransa "ihtilafın ortadan kaldırılmasını" diliyorlardı, yani "Südet Bölgesi'ne kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkının verilmesini. Bu ilk tavizden sonra Hitler'e dur demek mümkün olmadı. 20 Eylülde Chamberlain'le Godesberg'deki ikinci buluşmasında öylesine talepler ileri sürdü ki, Batılı güçlerin en satılmış temsilcileri bile bir yüreklilik örneği gösterip Çekoslovak hükümetini gizlice uyarmaktan, ülkenin savunmasını ellerine almasını tavsiye etmekten kendilerini alamadılar. Bütün halk rahatlayarak derin bir nefes almış ve tıpkı Mayıs ayında olduğu gibi erkekler anında vatan savunması için seferberliğe gitmişlerdi. O gün Prag sokaklarında sevinç gösterileri düzenlendi. Kimse birkaç gün içinde hiçbir karşı koyma olmaksızın ülkelerinin içine düşeceği trajedinin farkında değildi. 28 Eylül 1938 Münih Konferansında Çekoslovakya'ya ihanet mühürlendi: Hitler Mussolini'yi de yanına alarak Daladier ile Chamberlain'e, Çekoslovakya'nın, "Ekimin başından başlaya-

rak on gün içinde Bohemya, Moravya ve Silezya'dan çıkıp bu kenar bölgeleri Almanlara teslim etmeleri" gerektiğini bildir-di.

Sonun başlangıcı gelmişti. Ama İngiltere ve Fransa'da insanlar coşku içindeydiler: Barış kurtarılmıştı... Çekoslovakya'nın yeni sınır çizgisinde bir göç seli başladı. Binlerce insan Südet bölgesini terk ediyordu; Çekler, Yahudiler ve demokrat Almanlar. Ekim başında Çekoslovakya içinde özerkliklerini ilan etmiş olan Karpát-Ukrayna ve Slovenya'dan da sürüler halinde göçölüyordu. İnsanlar hayatları uğruna yürüyorlardı, küçülmüş Çekoslovak bölgesine kaçıyorlardı...

Chamberlain'le Hitler, Münih'te Çekoslovakya'nın korunması amacıyla bir Alman-İngiliz saldırmazlık antlaşması da imzalamışlardı. Ama Hitler'in bu anlaşmayı ne kadar ciddiye aldığı ilerdeki günlerde ortaya çıkacaktı. Münih'te bir konuda iyice ikna olmuştu: Çekoslovakya ile ilgili ne talep ederse etsin, Chamberlain ile Daladier yutacaklardı. İlerde bu iki politikacı hakkında şunları söyleyecekti: "Bizim karşıtlarımız küçükük solucanlar. Onları Münih'te gördüm."⁴⁹

"Bohemya'nın halkı Alman olan kenar bölgeleri"nin işgalinden sonra Çekoslovakya'nın Almanya'ya olan bağımlılığı aydan aya arttı. 4 Ekim 1938'de Başkan Benesch görevinden istifa etti. Yerine Emil Hácha seçildi. Hácha hükümetinin dışişleri bakanını Hitler emirler vermek amacıyla düzenli olarak Berlin'e çağırıyordu. Prag'a sistemli bir baskı uygulamaya başladı. Bazı taleplere Hácha hükümeti direndi ama çoğuna teslim oldu; örneğin antisemit fesatçılığın legalleştirilmesine ve Nasyonal Sosyalist bir parti kurulmasına izin verdi. Henlein'in maiyetinden Südetli Alman Kundt, Çekoslovakya'da yaşamakta olan 250 000 Almanın "Führer"i rolüne girip Hitler'in menfaatlerini korumak amacıyla elinden geleni ardına koymayarak memleketin hükümetine karışmaya başladı. Bağımsız gazetelerin neredeyse tümünü yasaklayan amansız

bir basın sansürü kondu. Yeni çıkan gazetelerin *Völkischen Beobachter*'den hiçbir farkları yoktu. Çılgın bir Yahudi avı başladı.

Münih felaketinden ve sadakatleriyle dürüstlüklerine inanmış olduğu Batılı güçlerin ihanetinden sonra Milena yazılarında değişik bir tutum takınmaya başladı. 5 Ekim 1938'de yalnızca belgelere dayanarak "Eylül Olayları Takvimi"ni hazırladı. Bu makale siyasi gazeteciliğinin olgunluk sınavı oldu onun için. Yedi gün sonra "Artık Güçlerimizi Aşıyor" yazısında her türlü yumuşatıcı optimizmi reddedip bu acı gerçekleri göğüslüyor, kötürüm olmuş Bohemya'nın yaşamasının artık mümkün olmadığını söylüyor ama gene de kurtarmaya, tavsiyelerde bulunmaya çalışıyordu. Çaresizliği yönlendirmek amacıyla çok az kalmış da olsa olumlulukların altını çiziyor ve ister Almanlar, ister Batılı güçler, kendi kalesindeki oportünistler, kim olurlarsa olsunlar, suçluların hepsiyle acımasız bir şekilde hesaplaşıyordu.

Mater Misericordiae

Milena'nın Komünist Partisine üye olduğu beş yıl süresince arkadaşı Wilma onu gözden kaybetmişti. Diğer birçok arkadaş gibi o da kendini ondan çekmişti. Bu yabancılaşmada Wilma'nın komünistlerle yaşadığı bazı kötü deneyimlerin de belli bir rolü olmuştu. 1933 yılından hemen sonra Wilma, Hitler Almanyası'ndan kaçan mültecilere yardım eden bir komiteye girmiş ve coşku içinde çalışmaya başlamıştı. Göçmenlerin barındırılması amacıyla Çekoslovak İçişleri Bakanlığı komiteye Mşec şatosunu vermişti. İç bayıltacak kadar boş dev salonları, metrelerce kalın duvarları ve derin nişleri ile asırlar öncesi kalma bu bina bir oturma sahasından ziyade bir zindanı andırmaktaydı. Komite gerçekleşmesi neredeyse olanaksız bir sorunla karşı karşıyaydı: Bu sarayı insani bir yuva haline getirmek! Bakanlıkta bu iş için söz sahibi olan kişilerin aşırı sağcı olmalarına rağmen Wilma ve yardımcıları, baştaki komplikasyonlara rağmen direktip onlarla işbirliği yapabilmişlerdi. Mültecilerin de insanca barınmaya hakları olduğuna Çekoslovak basını ve kamuoyunun belli kesimlerini ikna edip alabilecekleri her yerden para dilendiler ve yıpratıcı bir çalışma ve Kızıl Haç'ın yöneticisi Dr. Alice Masaryk'ın cömert destekleri sonucu kaleyi yaşanabilir hale getirmeyi başardılar.

Zaman içinde yardım komitesine komünistler sızdı; yardımlarına kimsenin bir itirazı yoktu, ama komitenin burjuva unsurları, kendilerini tehdit eden tehlikenin daha farkına bile varamadan onlar komiteyi kendi çıkarları için kullanmaya başlamışlardı bile. İnatla ve kimseyi sakınmadan, gerçekte tehlikede olan ama komünist görüşe göre değersiz sayılan göçmenlerin sığınma haklarını ellerinden aldılar, komitenin tek

hakimi artık onlardı. Sarayda artık yalnızca komünist göçmenler barındırılmaya başlandı, komite de yalnızca Parti çıkarlarını kollayan bir müesseseye dönüştü. Wilma ve aynı görüşteki arkadaşları, ellerinden hiçbir şey gelmemesinin çaresizliği içinde komünistlerin kendi yarattıkları eserleri tamamiyle zaptetmelerine seyirci kaldılar sadece. Bu garip ve bıçkın yöntemlere karşı güçleri yetmediğinden peşpeşe komiteden ayrıldılar.

Wilma'nın acı deneyleri bu boyutlardayken 1937 yılında yaptığı bir yolculuk sırasında trende tesadüfen arkadaşı Staşa'yla karşılaştı. Staşa ona Milena'nın "Troçkizminden" ve Partiden ayrılabilme başarısından söz etmişti. Bu haberden son derece memnun kalan Wilma, Milena'yı hemen yeniden görmek arzusuna kapıldı. Prag'a döner dönmez onu aradı, coşkulu bir davet aldı. O kocaman daireden içeri girerken merraktan kalbi sıkışıyordu adeta. Bütün bu yıllar Milena'yı ne şekilde değiştirmişti? Komünizmden gerçekten de kopabilmiş miydi? Sonra havadar terasta, hani şu "asına bahçelerinde" karşılıklı oturduklarında, rahatlayarak şunu saptadı: "Değişen hiçbir şey yoktu! Bizim dostluğumuz bir garipti. Toprak tarafından yutulup aniden kaybolan, yeraltındaki mağara ve kavlarda dolandıktan sonra herhangi bir yerde, tamamen yeni bir nehir olarak yeniden yeryüzüne çıkan Moravyalı Punkva nehri gibi Milena da durmadan, yıllar boyu kaybolur ve tekrar ortaya çıktığında sanki hiç ayrılmamışçasına eski sempati hemen yeniden yeni yerini bulurdu. Her karşılaşmamızda kendine olan sadakatının hiç değişmemiş ve aramızdaki dostluğun yıkılmaz olduğunu farkedirdim... Çekine çekine komünistlerle yaşadığımız hüsrancıları birbirimize itiraf ettiğimizde aynı berrak sonuçlara vardık ve yepyeni bir ruh birliği içinde birbirimizin kollarına atıldık..."

İnsanların ona ihtiyaç duydukları her yerde hazır ve nazır olan Wilma komünistlerin rezillikleri yüzünden cesaretini

kaybetmemişti. Başkalarıyla beraber başka bir komite kurdu. Gmenler arasında sayıları gittikçe artan entellektelle-re el uzatacaktı bu komite. Bu haber zerine Milena onu soru yağmuruna tuttu. Bu çalışmanın her ayrıntısına açgözlü denilebilecek bir ilgi gösteriyordu. Ama Wilma onun gazeteci doymazlığın eterince tatmin edemediğinden Prag'daki Yahudi yardım komitesi başkanı Marka Schmolkova'nın adını ortaya attı. Marka, Milena'nın ilgilendiğ er konuda bilgi sahibiydi çünkü gözü göçmenlerden başka şeyi görmezdi. Yıllardır dost olduğu Marka Schmolkova'nın Milena'yla karşılaşacağ şncesine çok sevinen Wilma dostunun hayatını kaba hatlarıyla anlatmaya başladı.

Marka Praglıydı ve Franz Kafka gibi Eski Kentte doğup büyümüştü, neredeyse aynı havayı koklamıştı yani. Annesi küçük bir kumaş dükkanının sahibiydi ve birçok kardeşin en küçüğü olan Marka babasının erken ölümünden sonra sebatla ve beceriyle bu dükkana yardım etmişti. İş kadını olarak doğmuşa benziyordu. Sonra evlendiyse de kocasını çok erken kaybetti. Ancak dul kaldıktan sonra Yahudi sorunuyla ilgilenip Filistin'i ziyaret etti. Oradan bir siyonist olarak evine döndü. Girdiğ er işte yaptığ gibi siyonist fikirlere ve gelecek planlarına en ince ayrıntısına kadar ve tüm benliğıyle sarıldı. Kendisi tam bir ek olarak yetiştirilmişti ve kendini de öyle hissetmekteydi. Yahudi milleti için yürekte arzuladıklarıyla bir ek olarak hissettiğ milliyetçi duygularını tümüyle btnleştirebilmek gibi ender rastlanan bir yeteneğ sahipti. Bu kombinasyon, Milena'nın özellikle hoşuna gitti.

1933 yılından sonra Almanya'dan atılan Yahudilerin sorunu olanca ağırlığıyla ortaya çıktığında Marka Schmolkova'nın onlara yardımını kendine görev edinmesi çok doğaldı. Çok mütevazi bir karaktere sahip olmasına rağmen kısa bir süre içinde bütün göçmen çalışmalarının odak noktası ve yalnızca Çekoslovakya'da değil, uluslararası alanda tanınmış bir

kişi oluvermişti. Batı Avrupa'nın büyük şehirlerindeki konferanslara davet edilip duruyordu. Ve bir problem ortaya çıktı: O zamana kadar Marka dış görünüşüne hiç önem vermemişti. Binlerce kişinin hayatı sözkonusuyken elbiselerin ne önemi olabilirdi ki! Ama Marka'nın arkadaşları farklı düşünmekteydiler. Sonunda onu, şık bir tayyör için çok güzel bir kumaş almaya ikna edebildiler. Bir terzinin adresi bulundu ve her şey kusursuz gidiyor gibiydi. Uzun bir süre Marka arkadaşlarına ısrarla çok güzel bir kostümün hazırlanmakta olduğunu söyleyip durdu.

Günün birinde bir toplantıya yeni tayyörünü giyip gitti. Arkadaşları ona dehşet içinde bakakalıp saçlarını başlarını yoldular. Tayyör tamamiyle rezil olmuştu. "Ama böyle bir rezaleti bir terzinin yapabilmesine imkan yok!" diye bağırmaya başladılar. Ve Marka onlara tatlı tatlı gülümsedi ve mahcup bir edayla: "Yapamaz, doğru!" dedi. "Zaten o da bir boyacıydı." Sonra mesele ortaya çıktı: Almanyadan gelen Yahudi bir göçmene bir şans tanımak istemişti. Adam boyacı olarak iş bulamadığı için terzilik kursuna gönderilmişti ve bitirme imtahnı için "ustalık eserini" tamamlaması gerekmekteydi. Ama kimse ona güvenip de elbiselik bir kumaş emanet edememişti. O da ne yapsın, gidip derdini göçmenlerin anasına açmıştı. "Bu durumda başka ne yapabilirdim?" diye savundu Marka kendini. "Hem ayrıca bu nesne de evimde ortalıkta durup duruyordu. Ben de ona veriverdim. Gerçekten de usta işi değil mi?"

Bu hikayeye Milena bayılmış ve daha görmeden Marka Schmolnova'ya hayran olmuştu. Wilma bu kadar çok işin arasında küçümsenmeyecek kadar zor bir görev yüklendiğini bile bu iki insanı en kısa zamanda tanıştırmaya söz verdi. Sonunda başardı ve günün birinde Marka, Alma ve Milena, Graben'deki güzel salonlarla bezenmiş Spolecensky klübünde buluştular. Bu karşılaşmayı Milena her zaman büyük bir olay

olarak hatırlayacaktır. İki kadın birbirlerini bir mıknaş gibi çekmiş ve gerek Marka gerekse Milena aynı derin insan bilgisine sahip olduklarından birbirlerinin en belirgin kişilik özelliklerini kavrayıvermişlerdi. İkisi de çok iyi gözlemciydiler, sü-ratli bir kavrama güçleri vardı, insanlara olan sevgileri müşte-rekti ve aynı ihtirasla adaleti savunuyorlardı. Bir yetenekleri daha vardı ortak: Mizah gücü.

Daha ilk kahvelerini yudumlarken Wilma ateşli bir geve-zelik, keskin bir zeka ve insani sıcaklık kıvılcımlarının havai fişek gibi patlayıp durduğuna tanık oldu. Konuşma güncel sosyal ve politik sorunlara yöneldikçe aynı ciddiyet, aynı so-rumluluk duygusu ve bununla da iki kadın arasındaki derin fikir birliği daha açık ortaya çıktı.

Bu karşılaşmadan sonra Marka Schmolikova'nın varlığı Milena'ya rahat vermedi. "Weinberger Sokağındaki Ahas-ver", Yahudilerin 1938 yılındaki kaderlerini ele alan ilk makale si oldu. Sonra iki kadın Güney Slovakya'daki kaçak Yahudilerin kampına bir gezi yaptılar ve anlaşılan bu deneyimlerin etkisiyle Milena şunları yazdı: "... Marka Schmolikova aslında kimdir? Ülkelerinden sürülenlerle ilgili bir makale yazmak için veriler ve rakamlar toplarken tanıştım onunla. Marka Schmolikova, benim Prag doğumlu olmama rağmen hemen hiç tanımadığım Prag'ın eski kentinde daracık bir sokakta oturmakta: Ahşap merdivenli, eğri tavanlı minicik, eski bir ev. Evine adımımı attığım anda harika bir uyumle karşılaştım, evin kültürlü havası beni yumuşacık sardı. Bir sürü kitap, Ştursa'nın heykelcikleri, eski güzel koyu mobleler ve ... asla sesi kesilmeyen bir telefon. İlk bakışta Marka Schmolikova her halde güzel gelmez insana. Gece yaralarına kadar çalışan, yıllar boyu yabancı insanların acılarını paylaşan kadınlara güzel denemez belki. Hayır, onlar kesinlikle güzel değildirl er. Ama harikadırlar. İçlerinden yükselen bir şey, bu yüze güçlü bir anlam katar, sanki taştan oyulmuş gibi. Marka Schmolikova son yıllarda sınırı geçmiş her insanı şahsen tanır.

Onun başından geçenleri, karşılaştığı tehlikeleri tüm ayrıntılarıyla bilir. Bu acı seli, kendi acılarını silmiş ya da tamamen önemsiz kılmış. Bu kadın sürekli olarak hastalar arasında dolaşarak, yaşam ile ölüm arasında mekik dokuyor, Londra'da, Paris'te, Prag'da resmi dairelere girip çıkıyor, göçmen kamplarını ziyaret ediyor, ayrıca tampon bölgede, Avusturya'nın işgalinden sonra ne Çekoslovakya'ya ne de Macaristan'a alınan, bu yüzden iki ay süreyle Tuna nehri üzerinde Bratislava karşılarında demirleyen bir gemide yaşayan kaçakların arasında da bulunmuş. Nereye baksa umutsuzluktan başka bir şey görememekte. Yalnızca ara sıra, sonu gelmez mücadeleler sonrası bir şeyler elde edebiliyor, bir umut ışığıyla mükafatlandırılıyor. Ama bu kadın hayret uyandıracak kadar sakin, ancak inançlıların sahip olabileceği bir sükunet içinde.

Eylül ayında kendimi çok kötü hissettiğimde ona gitmiş, yalnızca birkaç dakikamı onunla geçirmek istemiştim. Bu kadının çevresine bir güven, nesnellik, doğallık ve gerçek korkusuzluk saçıyor; onun yanında kalıp salıncaklı koltuğunda oturarak geçirdiğim o bir saatçik, hayatımın en güzel anılarından biridir.

Hani o güzel deyimle, hayırsever kurumlarda faaliyet gösteren pek çok kadın vardır, ama içlerinden çok azı gerçek bir takdiri hak ederler. Marka Schmolkova 'hayırseverlik' yapmıyor. Kendi halkı için hacca gitmiş, bu halkın en iyi kadınlarına mahsus mütevazı bir gurur ya da gururlu bir tevazu ile ona hizmet etmiştir. Şeref başkanı tipi değildir, hani eylemlerini 'fedakarane' olarak nitelendirdiğimiz bir birlik hanımefendisi değildir. Zaman denen asi nehirle mücadelede diğer milletlere ve halklara kıyasla çok daha fazla etkilenmiş kendi mutsuz halkının sakin bir kılavuzu o...

... Yıllar önce Prag'da *Tampon Bölge* adlı filmi izlemiştim. Bir Alman filmiydi... Birinci Dünya Savaşı sırasında tampon bölge, cepheler arasında, düşman siperler ve dikenli tel engelleri arasında kalan bir karış lanetlenmiş toprağa verilen

addı. Filmde saldırı sırasında beş adam bu bölgeye sığınıp kendini kurtarmıştı: Bir İngiliz, bir Alman, bir Amerikalı zenci ve bir Fransız asker, bir Rus Yahudi. Dört korku içindeki hayvan insan, dünyanın dört bir köşesinden, değişik toplumsal kesimlerden, farklı dillerden ve farklı kaderlerden. Daha bu filmde Rus Yahudi dilsizdi. O zamanların Avrupası'nın en muhteşem artisti onu canlandırıyordu, hani yüzyıllardan diğer yüzyılları seyreden o mahzun bakışlı, tipik Yahudi gözlü, üzgün bir maymun suratına sahip Sokolov tarafından... Benim için bu oyuncunun varlığında pergamberimsi bir hava vardı: Tampon bölgedeki bu minicik, ezik Yahudi, gevezelelerin arasında bir dilsiz, itilmişler arasında hâlâ damgalı, yüzbinlerin acısını yansıtan gözlerinde gülümsemeyle bir asırdan diğerine göçüp giden, anlayış dolu bir yürek ve ruha sahip, yurtsuz, vatansız, dilsiz adam. Şu gerçek ki, hepsi dilsiz. Filistin'de yaşayan bir hahamı duymuştum, artık sadece İbranice konuşuyor, etrafındaki hiçbir kimseye de herhangi başka bir dil konuşmasına izin vermiyor ve genç Yahudiler ana-dillerine karşı ilgi duysunlar diye çırpınıp duruyormuş. Ama bazen, bir köşeye çekilir, alacakaranlıkta, kendi kendine mırıldanmaya başlarmış... Rusça şarkılar. Filistin onun anayurdu ve İbranice onun anadili. Ama Rusya onun doğduğu memleket, Rusça halk ezgileri de doğduğu memleketin ezgileri. Anneler onları söyler, köydeki kadınlar, okuldaki çocuklar ve tarladaki erkekler onu dinlermiş. Doğduğu memleketinin o binbir sesi, alışkanlıkları, renkleri ve biçimleri bu insanın ruhuna işlemiş. Düşüncelerini ve kelimelerini bu dilde biçimlendirmiş. Ama günün birinde birisi karşısına çıkmış ve 'Sen burada ne arıyorsun! Defol git!' demiş. Ve Yahudi dolaşmış, dolaşmış, sonunda bu Arzı Kenan yurduna erişmiş. O andan itibaren yalnızca İbranice konuşuyor ve gene kendine ait olmayan bir tarlada yıpranıyor, bütün gücüyle ve bütün iradesiyle ve kendi gururlu alçakgönüllüğüyle çırpınıp duruyor. Ama akşamları, odanın bir köşesine alacakaranlık bastırıldığın-

da... sessizce kendi Rus şarkılarını mırıldanıyor. Bu, tampon bölgenin dilsiz Yahudisidir işte.

Tampon Bölge filmini yıllar önce seyretmiştim ve olay 1918'de geçtiğinden, biz aptallar, bunun artık geçmişte kaldığı zannına kapılmıştık. Günümüz insanların, bizlerin hep birlikte pırl pırl, özgür bir geleceğe doğru ilerlediği inancıyla o gün evime burnum havada dönmüştüm. O zamanlar tarihin akışının hangi ilginç dönüşümlerle, çıkmaz sokaklarla, ara sokaklarla dolu olduğunu henüz görüp öğrenmemiştik.

Bugün tampon bölge, ahırımızın hemen ardında, yalnızca bir taş atımı uzaklıkta. Alman-Çekoslovak sınırı arasında –aman Tanrım, ne kadar utanç verici bir sınır– bir parça teli sınır boyunca germişler tarlaya, bir sırtı yola enlemesine yatırmışlar, bir ipi ağaçtan ağaca atmışlar; bir çocuk bile sınırı kolayca yok edebilir... ağlanacak bir sınır... Ve yer yer sınırlar arasında bir parçacık tampon bölge bırakmışlar. Önce Çekoslovak ordusu buradan uzaklaşmış; sonra Alman (Macar ve Polonyalı) kahramanlar gelip Yahudileri, işgal edilmiş bölgelerden kovup bu bir lokma tampon bölgeye sürmüşler. Sonra Çekoslovakya'nın başka bölgelerinden buralara, işgal edilmiş bölgelerden kaçan Yahudiler de sığınmış. Bazıları, emir üzerine buraya sürüldükleri için, bazıları mallarını kaybetmemek uğruna, bir diğerleri de sevdikleri, hâlâ işgal edilmiş bölgelerde yaşayan sevdikleri adına. Bu insanlar için Çekoslovakya kesiminin dikenli tellerini aşmak gerçi mümkünmüş ama Alman dikenli telleri kesinlikle kapahymış. Ve tekrar Çekoslovak dikenli tellerinin üzerinden geri dönüş; işte buna artık izin verilmiyordu. Evet, 1938 yılının dikenli telleri sağlam ve dirençli. Ve genç Macar delikanlılarının bütün köyü uyandırarak Yahudileri evlerinden çıkartıp –kadın, erkek ve de çocukları– don gömlek kamyonlara yerleştirip, onlarla beraber tampon bölgeye gidip onları orada indirdikten sonra uzaklaştıkları da görülmüştür. Önce sadece on kişi kadardılar; çıplak bir tarlada soğuğa bırakılmış on kişi. Sonra yüz oldular. Sonra

bin. Çekoslovakya'daki Yahudi akrabalarının yanına taşınmalarına izin verilmesi için uzun zaman geçmesi gerekti. Bu, ancak, Yahudilerin kamun huzurunu bozmadan ve kimseye yük olmadan yaşayıp en yakın zamanda göçeceklerini garanti eden İngilizler sayesinde gerçekleşti. Rüzgar, yağmur ve acı bir soğuk altında çıplak tarlalarda ya da ormanlarda yaşamak zorunda kaldıkları bütün bu süre içinde sürgünlere henüz yurtlarını kaybetmemiş diğer Yahudiler baktılar. Onlara yardım için çok uzaklardan geliyorlardı. Evet, ama Bohemyalı ve Slovak köylüler, hatta Alman köylüler ve Alman işçiler bile onlara yiyecek taşıdı. Evet, insanoğlu bu işte, açlıktan ölmemesi için hayvana bile yardım eder, bu hayvan kendinden çok daha aşağı bir ırka mensub olsa bile. İnsanoğlunun yüreği bir garip, güzel ve sonsuz.

Ama ne oldu da 300 kadar insan, hani Bratislava'da olduğu gibi gece bütün o soğuğa rağmen tarlanın ortasında kalmak zorunda bırakılabildi? Üstelik teknik gelişmenin ve yeni yaşam kültürünün yüzyılında böyle bir şey nasıl mümkün olabildi? Münih Barış Antlaşmasına bu şekilde mi uyuluyor?!

Ve sonra şöyle bir manzara: Bir baba çıplak elleriyle sert killi toprakta üç çukur kazıyor. Her birine bir çocuk yatırıyor. Sonra kuru mısır yapraklarından üç küçük çatı örüp bu çukurların üzerine kapatıyor. Kendisi yerde, onların yanına oturuyor. Etraftaki insanlar onlara yardım etmemiş olsalardı, bu insanlar her halde açlıktan, soğuktan ve utançtan çoktan ölmüş olurlardı. Ama insanlar geliyor, yemek getiriyor, sıcak giyecekler, yorgan, bir çadır, hurdaya çıkmış bir at arabası. Arabanın üstünü birazcık samanla kapladın mı en acizler için yer hazır bile: Mide kanaması geçiren adam için, az önce tarlada doğurup hediye edilen bez parçalarına çocuğunu sarmış olan kadın için ya da her an doğumu bekleyen kadın için, bir saman yığınının üstünde oturan kör ihtiyar için...

... Avusturyalı Yahudi bir doktor insanların arasında dolanıp duruyor. Kampı terketme, yani göç etme izni ilk olarak

ona verildiğinde, sadece gülüyor ve: "Tanrı aşkına, nasıl yapacağım bunu? Burayı nasıl terk edebilirim ki!" diyor. Sonunda en sonuncu kişi olarak tampon bölgeyi terk ediyor. Bütün o süre içinde üstünde paralanmış ceket, sürekli koşuşturup durdu, tek bir an bile sükunetini ve üstünlüğünü kaybettiği görülmedi. Çocuklar, iliklerine kadar donmuş parmaklarla yanına geldiklerinde onları teselli ederek 'Gel, sana biraz melhem süreyim,' derdi. Ve insan sefaletini böylesine bir çıplaklıkta görmekten taş kesmiş yardım komitelerinden gelen misafirlerle şu açıklamayı yapardı: 'Sandığınız kadar vahim değil hiçbir şey! Bu sadece görüntü. Gelmeye devam edip her şeye bakın, yeter ki... İnanın bana, insan her şeye alışıyor...'

... İnsanlar haftalarca böyle yaşadı. Bugün hepsinin başını sokacağı bir dam var. Yalnızca Çek-Polonya sınırındaki tampon bölgede hâlâ beklemekte olan 6000 kişi var. Onlar için orada bir çeşit barakalar hazırlanmış. Yakında hepsi gidecekler. İhtiyarlar ve hastalar hariç; onlar tampon bölgenin bir köşesinde ölmek zorundalar. Ama çocuklar, erkekler ve kadınlar, sıhhatli ve çalışma gücü olanlar, onlar göçüyorlar! Hepsi! Gelecek Noelde her birinin bir yerlerde sığınacak bir çatıları olacak...

Bizim ülkemizde ağır şeyler yaşamalarının suçu bizde değil. Kendi başımızın üstündeki çatı yarıya kadar yıkılmadığı sürece misafirperver ve sevgi dolu olabildik. Bugün onlara sadece buralardan çok uzaklarda güzel bir yaşam temennisinde bulunabiliriz. Ve bunu da bütün kalbimizle diliyoruz...⁵⁰

* * *

Marka Schmolkova, Hitler'in Prag'ı istila etmesinden üç gün sonra Gestapo tarafından tevkif edilmesine kadar çalışmasına devam etti. Tutuklanmasından önce yaptığı son şey, odasının

şöminesinde insanları zor durumda bırakabilecek kağıt ve ev-rağı saatlerce yakmak oldu.

Gestapo onu önce caniler ve orospularla aynı hücreye kapattı; 33 kişi ve dört kerevetli bir hücreye. Sonra Prag'daki cezaevi Pankraz'a götürüldü. Kulağa bir mucize gibi geliyor: Çek resmi makamları Marka'nın serbest bırakılmasını talep ettiler. Göçmen sorunu karşısında çaresizdiler ve onun yardımına gereksinimleri vardı. Sonra da Yahudi göçüne yeni yollar ve yöntemler bulabilmesi için Gestaponun Marka Schmol-kova'yı Paris'e göndermelerini sağladılar.

Oraya vardığında patlak veren savaş, vatanına geri dönüşünü engelledi. Prag'a geri dönmek için boşuna çabaladı. Tehlike içindeki insanlara yerinde yardım edememe düşüncesi onu çılgına çevirdi. Kendisi burada, İngiltere'de güven içindeyken zavallıların orada ıstırap çekmekte oldukları gerçeği, onu iliklerine kadar utandırmaktaydı.

Londra'daki yeni yardım işi sırasında gün be gün Hitler'in yeni zaptettiği bölgelerde Yahudilere yaptığı akıl almaz işkenceleri, toplama kamplarındaki rezaleti ve binlerce kişinin ordan oraya sürüldüğünü duyuyordu. Her yeni haber onu yeni bir ıstırabın içine sokmaktaydı. Kendini yiyip bitirmeye başladı.

1940 Martında Wilma onu Londra'daki bürosunda ziyaret etti. Tam o sırada eline geçen bir mektuptan, bir zamanlar kendi sekreterliğini yapmış pırlıl pırlıl bir genç kadın olan yeğeniyle kocasının Gestapo tarafından Prag'dan Polonya'ya doğru götürüldükleri haberini aldı. ... Onlar Çekoslovakya'nın ilkleriydiler. Bütün Avrupa'dan altı milyon insan aynı kadere paylaşıcaklardı. Marka mektubu okuduğu anda bu haberin önemini kavradı. Ellerini yüzüne kapayıp uzun süre sessiz kaldı. Sonra, masasının arkasından kafasını kaldırdığında, başka bir insan olmuştu. Sönmüştü. Birkaç gün sonra onu sabah, yatağında ölü buldular. Doktorun teşhisi kalp kriziydi... Mutsuz halkının kaderi onu öldürmüştü.

Bizi Yok Olmaktan Kurtar...

Bu olağanüstü, bu öldürücü gerginlikte yaşamamanın en doğru yol olduğunu anlamak istemeyiz de, gevşetmeye yelteniriz bu gerginliği (sen de buna benzer bir şey söylemiştin, o zamanlar alay etmek istemiştin seninle), düşüncesiz bir hayvan gibi çırpınır, kurtarırsın kendimizi... Bu karanlıklarda bile seninle aynı düşüncede olabilmek! Şaşılacak kadar güzel, değil mi? Yanıldığımı da sanmıyorum." 51

1938 Noelinde Çek şair Karel Çapek ölmeye yattığında binlerce kişi onun ölümünü, Çekoslovak Cumhuriyetinin çöküşünün bir sembolü olarak algılamıştı. Eserleri dünyaca ünlü Çapek'in kişilik özellikleri ve orijinalitesi, Çekliğin ta kendisiydi. Çapek'in yakın arkadaşı, Cumhuriyetin felsefi kurucusu ve ilk başkanı T.G. Masaryk'in ölümünden sonra yazar, siyasi açıdan da Çek demokrasisinin simgesi haline geldi. Bu tehlikelere açık konum, Çekoslovakya'nın çöküşünde Çapek'i, başkalarından çok daha fazla iftira yağmuruna maruz bıraktı. Çoğunlukla anonim saldırılar, eski demokratik sistemi kendinden bile fazla seven şairi ölesiye yaraladı.

"Karl Çapek'in Son Yaşam Günleri"nde Milena şöyle yazar: "Karel Çapek hiçbir zaman tam anlamıyla sağlıklı bir insan olmadı. Hasta kişiler yaşamı, sağlıklı kişilere kıyasla başka türlü severler, ağır hastalıklara karşı bambaşka bir tutumları vardır. Onların yaşama sevgileri tevazu dolu bir sevgidir, hani sanki ondan daha uzakta duruyorlar da o harika, büyüleyici şeye sadece uzaktan dokunabiliyorlarmış gibi. Sadece yarın sağlıklı olduklarından yürekleri yaşamı çok daha doya doya algılıyor ve başkalarının yalnızca güncellikleri gördükleri yer-

lerde onlar muhteşem güzellikler yakalıyorlar. Kader onlara bir şamar attığında düşüncelerinin ilk tepkisi alçakgönüllülüktür. Böyle olması normal herhalde derler kendi kendilerine, benim için fazla bile. Ve bu yüzden de kimseleri acılarıyla rahatsız etmemek için sessizce yalnızlıklarının içine gömülürler. Her türlü hastalığı yaşamlarında açılan bir neşter yarası sayan sıhhatli ve kuvvetli kişiler gibi ağır hastalıklara inatçı bir öfkeyle direnmezler. Hastalığı kabullenmeyerek karşı koyarlar, kendilerinden bile saklarlar, bedenlerinden ruhlarına itelerler ve ortaya çıkmaması için üzerinde hiç konuşulmaması gereken bir sır haline dönüştürürler.

Belki de Karel Čapek ancak ölümü yaklaştığında yatağına yattı. Arkadaşları, bu ölümcül hastanın salıncaklı koltuğundan büyük yatağa geçerken kendisinin çekmiş olduğu ve şimdi duvarda asılı olan T.G. Masaryk'ın fotoğrafına el salladığını anlatmışlardı. İstasyonu terkeden trendeki insanların doğal bir hareketle yaptıkları gibi... Belki de yalnızca istemdişi bir el hareketiydi. Ama insan ve hayvanın eylemlerinde kelimelerden daha güçlü olan, gerçeğin o ifade edilme şekline, ölmekte olan kişilerin hangi yollarla eriştiklerini kim bilebilir ki? Masaryk'ın minicik resmini ölü şair katılaşmış elleri arasında sonsuzluğa götürdü ve çocukça düşünürsek, onunla Tanrı katına çıkıp kapıya vurduğunu hayal etmek çok güzel.

Dindar adamların yaptığı gibi ölmeye yatmış. Karel Čapek'in Tanrıya inanıp inanmadığını bilemiyorum. Ama o dindar bir adamdı, moral değerlerini ince, itinalı bir hiyeyarşi içinde düzenlemiş, duygularında ve yüreğinde sağlam bir dünya düzeni taşıyan bir insandı. 1938 yılı, düzenli gibi görünen her şeyi sarp kayalardan yuvarlarcasına başasağı etti. Darbeler birbirini kovaladı: Fransa'yla olan dostluk elden gitti, demokratik özgürlüğün simgesi Marseillaise'e inanç kaybı, dağlar ve sınırlar elden gitti... geriye felce uğramış bir ulus kaldı ve şairin ürkütücü güçsüzlüğü; dahası, uçurumun

kenarına gelip dayanmış, çatırdamakta olan evin gürültülerine, kendi yuvalarına pislik atan bazı Çeklerin yeni dillerinin cırtlak tonları eklendi. Bütün bu kokuşmuşluk, hayattaki tek amacı inşa etmek ve çalışmak olan Karel Çapek gibi bir insanın yüreğine fazla geldi; bakımlı bahçeyi, açan çiçekleri, misafirperver evleri ve var olmanın basit şeylerini seven bir şair için çok fazla kokuşmuşluktan bunlar. Çok mütevazî ve ürkek bir insan olduğu için kırık kalpten ölmedi. Veremden öldü.

Doktorlar onun hayatını kurtarmaya çalışırken o sakin ve basit cümlelerle konuşuyor ve soruyordu: 'Bugün dışarda hava nasıl? Buz var mı – Doksanbir gün sonra hep beraber Strz'a gideceğiz. Buradaki hepimiz. Strz'da ağaçlar yeşillenmeye başlamış olacak ve otlar çıkmış olacak. – Doksanbir gün sonra...'

... Strz, Dobriş ormanında, bir baraj gölünün hemen yanbaşında duran, taştan bir evdir. Evin etrafını 20 hektarlık bir arazi çevreler. Bu topraklar, bu ev ve bu manzara Çapek'in yüreğine öylesine işlemiştir ki, onlara sanki nefes alan canlı bir şeyler olarak bakar. Etrafındaki dünya rayından çıktıkça o daha büyük bir hırsla inşaata sarılıyordu: Kayaların yerlerini değiştiriyor, çayın akışını değiştiriyor, ağaç kütüklerini söküyordu. Bir mucize gerçekleştirdi: 20 hektar arazinin üstünde Bohemya manzarasına bağlı olan bir insanın seveceği her şey vardı: Göletler, bir çay, bir çeşme, bir parça tarla, bir koru, kayınlar, birbirini kesen dağ sıralarının çizgileriyle asma dolu tepeler, altın gün batımında akşam çanları kadar dengeli bir manzara.

... Ama Çapek'i ilkbahardan ayıran günler pek fazlaydı. Çok uzun bir süre. Saatleri sayıyordu, kurtuluşu yalnızca ilkbaharda olabilirmiş gibi. Doksanbir gün, bir merdivenin doksanbir basamağı. Dördüncüsünden aşağı yuvarlandı...

... Birinci Noel günü dışarda kar yağmaya başlamış, mavî-beyaz gölgeler odaya yayılmıştı... Çapek suskundu, uzun

süre sustu. Sonra rengi değişti. – Karısı Bayan Olga odaya girdi ve belki bir an yüzünde her şeyi anlamış bir ifade belirdi. ‘Benim çok daha iyi olduğumu doktorlar sana söylemediler mi?’ dedi Çapek ve bunlar son sözleri oldu... Sekize çeyrek kala nefes almayı bıraktı, direnmedi. İsteyen, onun bronşitten ve veremden öldüğünü sanmaya devam edebilir.”⁵²

* * *

Gazeteciliği için gerekli malzemeyi Milena, başka bir yol bulamadığında doğrudan karşıtlarından da tedarik ederdi. Böylece daha 1938 yılında Alman basın ataşesi ile bir röportaj yapmak üzere Prag’daki Alman elçiliğine gitti ve masum ve dürüst görünüşüyle basın ataşesini tamamen avcunun içine almayı başardı. Bu yolla başka hiçbir Çek gazetecinin öğrenemeyeceği bilgileri elde etti. Ama hiçbir zaman bu başarılarıyla böbürlenmedi. Yalnızca sonuçlarda, yani makalelerinde ortaya çıkarlardı. Ama bu arada önemli gözlemler de yapıyordu. Daha ilk röportajında, 1938 ilkbaharında Çekoslovakya’daki diğer diplomatik temsilciliklerin hiçbirinde görülemeyecek bir curcuna dikkatini çekmişti. Bundan doğru olarak Nasyonel Sosyalistlerin memur adı altında dev gibi bir kadroyla yeraltı faaliyetlerini hazırlamakta olduklarını, bu memurların aslında Hitler’in "beşinci kol"undan başka bir şey olmadıkları sonucunu çıkarttı.

Çekoslovakya’nın işgalinden sonra da Milena düşmanın temsilcileriyle konuşma cesaretini gösterdi. Onları insan olarak tanımak, düşünce yapılarını anlamak, Nazi ideolojisini tam anlamıyla kavramak istiyordu, ancak ayrıntılı bilgilere sahip olduktan sonra onlara cevap verebilirdi.

Münih’ten sonra *Pritomnost*’un şekillenmesinde Milena’nın etkisi gün geçtikçe artıyordu, çeşitli nedenlerin yanı sıra pek çok eski gazetecinin, özellikle de Yahudinin, ayrıca mu-

halefetlerini açıkça söyleme cesaretini kaybedenlerin ya da oportünist olmamak için susmayı tercih edenlerin işten ayrılmaları, bazılarının ise güven içinde olmak için yurt dışına gitmeyi beklemeleri bunda büyük rol oynadı. Çaresizliklerle dolu karanlık sonbahar ve kış aylarında Milena genel umutsuzluğa kaptırmadı kendini. Acı çekenlere herhangi acil bir yardım, bir çıkış yolu ve teselli arama gereksinimi, yeteneklerinin alabildiğine fışkırmasına yol açtı. Makaleleri ahlaki öfkeden adalet talebine kadar uzanırken mizah anlayışını, akıllı bir sakınmayı ve sinsice imalar ve açık mücadele cesaretini hiçbir zaman kaybetmedi.

Almanların işgalinden dört hafta önce, 1939 Şubatında, "Çeklere Davranış" adlı makalesinde bir Alman Nasyonal Sosyalistinin tahriklerine cevap veriyordu. – Uzun zamandır sürgünde yaşayan eski bir Praglı makalenin yayınlanmasından tam yirmiüç yıl sonra bu cevabı okuduğunda heyecanla, derinden sarsılmış, evet, hatta inanamayarak şöyle söylemişti: "Nasıl oldu da Frank (Almanların Çekoslovakya'yı işgalinden sonraki dönemde Prag'ın Gestapo baş sorumlusu) bu saldırı yüzünden Milena'yı hemen tevkif edip kurşunlatmadı?"

Milena'nın kamuflajda üstüne yoktu, ama bu tartışmada kendini kaybetmiş. Nasyonal Sosyalist sloganları Alman yazarın kafasına küstahça vura vura gerçekleri bağırıyor. - Bugünün insanları, özellikle Hitler dönemini sadece tarih kitaplarından okumuş, komünist diktatörlüğü kulaktan duymuş ve düşünce ve basın özgürlüğünü çok doğal bir şey olarak gören gençler, 1939'un Prag'ında kendi güvenliğini hiçe sayarak "Çeklere Davranış" gibi bir makale yazmanın nasıl bir cesaret gerektirdiğini zor anlarlar:

"Bir halk kendi ülkesinin reel politik durumuna psikolojik olarak uyum sağlar ve bu uyumun izlerini hepimizde görmek mümkündür. Bizim sekiz milyonluk ufak halkımız... Avrupa'nın bizde tanımadığı bir şeyi geliştirdi: İlginç bir tür ya

da türdışı bir cesaret. Bizim cesaretimiz sabırlı bir tevekkül ve asla yorulmayan bir direnç şeklinde kendini gösteriyor. Ve belki de her zaman için mücadele edeceğimizden fazlasına dayanmak zorunda kalmış olmamız her birimizin zekasını keskinleştirmiş, durumları hemencecik realist bir şekilde değerlendirmeyi öğretmiştir. Bu belki ilk bakışta uzlaşmacı bir tutum olarak görülebilir. Ama bu, aldatıcı bir uzlaşmacılıktır, yalnızca görünürde bir uzlaşmacılık. Belki de *yalnızca hayatta kalmayı istemek* çok yüce, tatminkâr bir hedef olmayabilir. Şimdiye kadar daha yüce bir hedefimiz olmadı ama. Şimdiye kadar kendi özelliklerimize, kendi ifade tarzımıza göre ve atalarımızın dilinde yaşamaktan başka bir şey istemedik...

... Bazen büyük çağdan elime geçen resimlere baktığımda, Berlin, Viyana ya da Roma'dan resimlere, duvar gibi sıralanmış, havaya dikilmiş sağ elleriyle insanlara, bayrak ve pankart ormanlarına, kaz adımlarıyla ilerleyen taburlara ve göz kamaştıran spotlara baktığımda hep aynı şeyi düşünürüm: Böyle bir şeyin bizde olmasına imkan yok. Bizim bunu beceremeyeceğimiz anlamını çıkartmayın sakın, ne var ki Çekler kutlamasını pek bilmezler. Efsanevi yaratıklara karşı pek anlayış göstermezler, yakın ve sade olanı sever. Bir insan bize yaklaştıkça biz onu daha fazla severiz; özel hayatını açtıkça biz onu daha içten selamlarız. Muhafızları ne kadar azsa güvenliği o kadar sağlamdır ve bize yakındır. Bu tavrımızın kökleri, *halkımızın derin demokrasi anlayışında* yatar, insan sıcaklığına duyduğumuz ihtiyaçta, insan varlığına olan saygıda ve bizim için her gerçek kutsamanın birinci şartı olan mutlak özgür karar verme hakkında yatar.

... Son zamanlarda bizim, Alman *Lebensraum*'unun bir parçası haline geldiğimiz ve bu bölgede bir anlamda tek vatan tek yurt olduğumuz gibi sözleri sık sık duymaya başladık.

Ben bir Çekim ve bir Çek olarak müzik kulağım çok iyidir. Kelimelerin müzikalitetlerinden onların gerçek anlamları-

nı gayet iyi algılayabilirim. Bölge – bunun anlamı gök, hava, bulutlar, geniş bir şey, enli, belirsiz, dalgalanan bir şey demektir bu. Biz ise aşağıda, yerde yaşıyoruz, çalışarak günlük rızığımızı çıkarttığımız bir vatan parçasında. Yüzyıllardan beri böyle yaşıyoruz. Büyükbaba karasabanını babaya devretti, baba da oğluna. Bölge haline gelmeyi başaramadık hiçbir zaman, tabii yalnızca sekiz milyonluk bir halkız, dili olan, alışkanlıkları ve gelenekleri, şarkıları, özlemleri ve idealleri olan bir halkız. Bana göre asla Almanya ile Slavlar arasında bir köprü teşkil etmiyoruz. Biz, günümüz Çekleri, dünkü Çeklerle yarınki Çekler arasında bir köprüyüz, Aziz Wenzel'in korolini çocuklarımıza öğreteceğiz ve onlara teslim edeceğiz. Biz yalnızca bunu yapacağız, başka bir şey değil...

... Bir Alman Nasyonal Sosyalist, *Pritomnost*'un geçen sayısında başka şeylerin yanı sıra şunları da yazıyorsa şayet: '... Almanlar, istisnasız, Nasyonal Sosyalisttirler...' ve '... bu fikri benimsemeleri onların en doğal hakkıdır...' o zaman buna verilecek tek cevap, bizim de bu en doğal haktan başka hiçbir şey istemediğimizdir... Ama eğer '... acil olarak Çeklerin ruhunu değiştirip yeniden yaratmak...'tan söz ederseniz, kuşağımın hassasiyetini tekrar hatırlatmam gerek. Bir yeniden yaratmak nasıl olur da 'acilen gerekli' olabilir? Yeniden yaratma, son derece organik bir olaydır... Organik gelişmenin olmadığı yerde bu müdehale olur... Hiçbir halkın ruhu emir üzerine yeniden doğmaz... olsa olsa... dışardan suni olarak bir işaret yapıştırılır... ve bu işe 'operasyon başarılı' damgası vurulup işin içinden çıkılır. Sanıyorum ki, bizim halk ruhumuzla en fazla cin çarpmış bebekler elde edilir. Alman milletin ruhu ve Nasyonal Sosyalistlerin ruhu nasıl yavaş yavaş geliştiyse ve sonunda sivri görüşleri billurlaştıysa Çek halkının ruhu da Lipany'den⁵³ Beyaz Dağ'a⁵⁴, Beyaz Dağ'dan Münih'e, yavaş yavaş gelişti; bu gelişme süresince her birimizde canlıymışçasına atan belli fikirler billurlaştı.

Bizim tarihimiz, ayrı ayrı zamanlara ait iki cümleyle özetlenebilir: 'Vurun, öldürün, kimseyi canlı bırakmayın'⁵⁵ ve 'oh, bizi yok olmaktan kurtar, bizi de, arkamızdan gelenleri de...'⁵⁶. Hiç şüphe yok, bizim bugünümüz ikinci şarkının damgasını taşıyor. Bunu rahatça kabul edelim. Ve bu şarkıyı bütün içtenliğimizle ve avaz avaz söylemeyi zamanımızın görevi olarak kabul edelim – sessizce mırıldansak da olur. Bu şarkıya karşı duyarlıyız, en azından Almanların Versailles barışına gösterdikleri duyarlılık kadar. Bizi iyi komşular olarak görmek istiyorsanız bu şarkıya saygı duyun, çünkü bu şarkı bizim halkımızın ruhunun ifadesidir!"⁵⁷

Yok Eden Patlama

"Ciddiyetin ve gücün ne kadar derinlere gidiyor!" 58

1939 yılının 14 Martını 15'e bağlayan gece, Milena'nın vatani "yok eden bir patlama"yla sarsıldı. O gece, ülkesindeki binlerce kişi gibi Milena da gözünü kırpmadı. Yüreğindeki çaresizlikle evinin perceresinin başında dikilmiş, sokağın alışılmış görüntüsünü seyrediyor, lambalar parke taşlarına her geceki gibi gölgeler savuruyor, yuvarlak meydana açılan yedi cadde güzel bir yıldız oluşturuyor, geçmiş tüm gecelerdeki aynı el değmemişlik içinde ve bomboş. "... Farklı olan tek şey, saat üçten itibaren giderek artan sayıda yanan ışıklardı: Karşı komşunun, aşağıdakinde, yukarda ve sonra bütün cadde boyunca... Yani artık onlar da duydular... Saat dörtte Çek radyosu yayına başladı. Düzenli aralıklarla her beş dakikada bir aynı kısıtlı cümleler: 'Dikkat! Dikkat! Alman ordusu sınırdan Prag'a doğru yürümekte! Sakin davranın! İşlerinize gidin! Çocuklarınızı okullarına yollayın!'... Çatıların üstünde puslu bir şafak söküyor, belli belirsiz bir ay bulutların ardına gizlenmiş; insanların uykulu yüzleri, bir fincan sıcak kahve ve radyodaki yayınlar: Büyük bir olay insanların başına demek böyle gelirmiş. Yumuşak ve apansız... Ama bir kere geldikten sonra da aslında hiç de şaşırtıcı gelmemiş olduğunu farkediyoruz..."

Milena donakalmışlığından sıyrılıp telefonda Yahudi arkadaşlarını arıyor. Her seferinde aynı soru: "Biliyor musunuz?" Her seferinde aynı cevap: "Evet!" Teselli ediyor, cesaret vermeye çalışıyor ve bütün konuşmaların içeriği aynı: "Bana güvenin! Sizi asla terketmeyeceğim!" – "Milena sanki felaketli günler için doğmuş gibiydi. Çevresi huzursuz olduğu oranda

o huzurlu ve dengeliydi ve daha yüce görünürdü." O gece Milena'dan telefon almış kişilerden biri olan yazar Willy Haas onu böyle karakterize ediyor.

Gün ağarıyor. Milena sokağa çıkıyor. Olayları yakından görmesi gerekiyor, olaylarla yüzleşmesi gerekiyor. "... Saat yedibuçukta çocuklar kitleler halinde okullarının yolunu tuttular, her günkü gibi. İşçiler ve memurlar her günkü gibi işlerine gittiler. Tramvaylar her zamanki gibi tıklım tıklımdı. Sadece insanlar farklıydılar. Orada dikilip duruyor ve susuyorlardı. Şimdiye kadar hiç böylesine susabilen insanlar duymamıştım. Sokaklarda toplanma yoktu. Bürolarda kimse kafasını masasından kaldırmıyordu..." Saat 9.35'de Hitler ordusunun öncüleri şehir merkezine ulaştılar. Eski Prag'ın ana caddesinde, Narodni trida'nın üstünde Alman ordusunun kamyonları gök gibi gürlüyor. "... Kaldırımlarda insan seli, her zamanki gibi. Ama kimse yukarı bakmıyor, kimse başını çevirmiyor... Bilemiyorum, nasıl oluyor da binlerce insan sanki anlaşılmış gibi aynı anda aynı şekilde davranabiliyor, birbirini hiç tanımayan binlerce yürek aynı şekilde atabiliyor... Yalnızca Alman ahali Alman Reich'ının ordusunu selamladı..."⁵⁹

* * *

Prag'da tıp eğitimini henüz tamamlamış ve bir süre sonra Milena'yla direniş hareketinde çalışacak olan genç Alman Kont Joachim von Zedtwitz 15 Mart'a tepkisini şöyle anlatıyor. Gece yürüyüşünü uyuduğu için farketmemiş, sabah her şeyden habersiz, ekmek almaya çıkmış. Garip bir ordu motosikleti dikkatini çekmiş, üstünde de yabancı üniformalı bir asker. Şaşırıp kalan Zedtwitz durumu hemen kavriyor. Aklında olan yegane düşünce, adamın boğazına yapışmak. Ama hiçbir şey yapmıyor, çünkü başını kaldırınca adamın hemen arkasından bütün caddeyi kaplamış diğer kamyonları ve binlerce Al-

man askerini, tabur arkasındaki taburları görüyor... Özgürlüğün burcu Prag düşmüştü!

Yanında duran insanların gözlerinden yaşlar akmaktaydı. Onu ama çaresizlik değil, dehşet kaplamıştı: Ne pahasına olursa olsun bunların yok edilmeleri gerek! Bir an bile düşünmeden Yahudi arkadaşı Neumann'ın evine koştu. Annesi ürkek kapıyı açtı. Oğlu evde yoktu. Ondan ne istenildiğini bilmek istedi. "Nasıl böyle bir şey sorabilirsiniz? Derhal burayı terketmeniz gerek!" Yaşlı kadın hüznle başını sallayarak: "Hayır genç adam," dedi. "Burayı terketmeyeceğiz. Evin arkasında Moldau akıyor. Ne yapmamız gerektiğini çok iyi biliyoruz..."

Böylesine bir tutumu Zedtwitz anlayamıyordu. Birlik olmak, mücadele vermek ve tehdit altındakileri kurtarmak dururken insan nasıl olur da intiharı düşünebilirdi. Bir tanıdık Yahudi ailesinden diğerine koştu. Sonunda aradığı arkadaşı buldu. "Şayet yardıma hazırsan," dedi Neumann, "yarın sana birini yollayacağım. Kendini gri bir kartvizitle tanıtacak". İki gün sonra evinin kapısı çalındı. Domates sırgı kadar zayıf bir İngiliz, Zedtwitz'e üzerinde "Harold" ismi yazılı gri bir ambalaj kağıdı parçası uzattı. Her şey böyle başladı. Küçük bir grup oluşmuştu. Aralarında Harold Stovin, Kenneth Ogier, Bill Henson ve çok çok cesur bir kız olan Mary Johnston vardı. 15 Mart'a kadar Neumann'ın arkadaşları olan bu dört İngiliz, Prag'daki İngiliz Enstitüsünde İngilizce öğretmenleri olarak çalışmaktaydılar ve İngiliz grameri en büyük ilgi alanlarıydı. Zedtwitz'in kanaatine göre direniş hareketi için en ufak bir yetenekleri yoktu, son derece narin yapıydılar ve çok hassas ruhları vardı. Ama Almanların yürüyüşüyle birlikte değişivermişler, tehdit altındaki insanların hayatlarına karşı duydıkları sorumluluk duygusuyla gerçek birer kahraman olup çıkmışlardı.

Zedtwitz'in bir otomobili vardı. Planlarını onun üzerine

kurmuşlardı. Önemli Yahudi kişilikleri onunla Polonya sınırına geçirip emniyete alacaklardı. Kurtarma hareketi için kendi evini açma cesareti gösterecek bir kişiye gereksinimleri vardı. Kaçırılacakları güne kadar bu insanların saklanmaları gerekiyordu, zira Gestapo yakalanacak her ünlü Yahudi için ödül vermeye başlamıştı bile. Milena'nın adı geçti ve Milena kaçakları evinde barındırmayı hemen kabul ederek grubun çalışmalarına katılmış oldu.

* * *

22 Marttaki makalesinde Milena şöyle yazıyor: "Alman askerler efendi davrandılar. Zaten kapalı bir düzen tek tek fertler halinde çözüldüğü anda, insanlar tek tek karşı karşıya geldikleri anda meydana gelen değişikliği izlemek çok ilginç oluyor..." Aşağıdaki olay kendi başından geçmiş olmalı: "... Wenzel meydanında bir Çek kızı bir grup Alman askeriyle karşılaşmış ve işgalin ikinci günü olduğundan ve hepimizin sinirleri bir parça laçkalaştığından ve insan ancak ikinci gün yeniden düşünmeye başlayıp gerçekte neler olduğunu kavramaya başladığından kızcağızın gözlerinden yaşlar boşanmış. İşte o an çok ilginç bir şey olmuş: Alman askerlerden biri, basit, sıradan, ufak tefek ufak bir asker, ona doğru yaklaşıp şöyle demiş: 'Ama hanımefendi, bizim elimizden ne gelir ki?...' Bir çocuğu teselli eder gibi onu teselliye çalışmış. Çillerle dolu tipik bir Alman yüzü varmış, kızıla çalan saçları ve bir Alman üniforması – bunun dışında ülkesine hizmet eden o basit adamı bizim Çek Muşkotlardan ayıran hiçbir şey yokmuş. İki insan karşılıklı durmuş ve 'ellerinden bir şey gelmiyordu...' Bu korkunç sıradan cümle herşeyin anahtarı..."

"... Eski Kent meydanında meçhul asker heykeli vardır. 15 Martta kocaman bir kardelen dağının altında kaybolmuştu... İnsanları yönlendiren o esrarengiz güç, Praglıları yığın-

lar halinde bu meydana sürüklemiş, demet demet çiçek koymuşlar büyük anıların o küçük mezarının başına. Mezarın çevresi ağlayan insanlarla dolu. Yalnız kadınlar ve çocuklar değil, gözyaşlarına pek alışkın olmayan erkekler de ağlıyor. Ve gene, burada da insanlar tipik Çek tavırları içindeler: Büyük hıçkırıklar yok, korkunun hiçbir belirtisi yok, büyük patlamalar yok. Sadece yas var. Yaslarını bir şekilde sulamaları gerek. Yüzlerce göz bu işi yapıyor...

İnsan yığınının arasında bir Alman askerini farkediyorum. Birdenbire elini kasketine götürüyor. Selam duruyor. Orada olduğu için bu insanların ağladığını kavramış..."

"... O büyük hayalimizi anımsıyorum. Acaba günün birinde bizler, yani Almanlar, Çekler, Fransızlar, Ruslar birbirimize acı vermeden, birbirimizden nefret etmeden, birbirimize haksızlık etmeden yanyana yaşayabilecek miyiz? Acaba günün birinde tek tek fertlerin aralarında yaptıkları gibi hükümetler de birbirleriyle anlaşabilecekler mi? İnsanların arasındaki sınırların kalkması gerektiği gibi acaba memleketlerin arasındaki sınırlar da bir gün kaldırılabilir mi?"

Bunları yaşayabilmek ne güzel olurdu!"⁶⁰

Gestapo'nun Prag'a yerleştiği sıralarda *Pritomnost*'da yayınlanan bu makalede genelde hiç duygusal olmayan Milena adeta coşup taşmıştı. Bu onun için hiç alışılmış bir şey değildi. Çünkü cesareti medeniydi, kelimenin tam anlamıyla medeni cesarete sahipti ve medeni cesaret kendini genellikle tarafsız ve çok sade bir şekilde gösterir. Hitler'in işgalini takip eden aylarda kalemiyle kavga veren cesur gazeteci, eylemler yapan, despotluğa karşı savaş veren gerçek bir savaşçıya dönüştü.

Milena'nın tavsiyesi üzerine grup, kurtarılması gerekenlerin çerçevesini Çek subayları ve pilotları da içine alacak şekilde genişletti. Kaçırma operasyonlarının örgütlenmesinde Milena'nın yeni yollar ve çıkışlar bulma, saklama ve örtbas et-

me becerisi çok işe yaradı. Kaçan insanlara yardım sözkonusu olduğunda, iyi bir dava uğruna rahatça masum pozları takınıp sakınmadan flört edebiliyor, polis soruşturmalarında tutarlı davranabiliyordu. Eskiden ahlaksızlık, cüret olarak vasıflandırılan bu özellikleri birçok kişinin kurtuluşuna sağladı. Hayatının en kahraman ve acılı döneminde bu gizli kalmış entrika çevirme yeteneği bitmez tükenmez enerjisi, gerginliği ve yüksek zekalı yaratıcılığıyla birleşince büyük işler yaptırdı.

Milena'yı artık hemen her gün görmekte olan Joachim von Zedtwitz onun özellikle politik üstünlüğüne hayrandı. "O günlerde," diye anlatır Zedtwitz, "Milena Churchill'i andırıyordu. Gözlerinin üstünde aynı güç yumruları vardı, bakışlarında aynı akıllalmaz kurnazlık, uçları büzülmüş biraz asimetrik ağız, durmak bilmeyen kararlılık ifade eden bir yüz. – Churchill'le benzerliği bir tesadüf değildi, üstün politik yetenek belli çizgiler oluşturuyor." Zedtwitz'in iddiasına göre Milena'nın el yazısından da politik yeteneğini okuyabilmek mümkün. Kuvvetli, birbirine tam paralel çizgili yüksek biçim seviyesiyle karmaşık kıvrımları, kendini aşırı bir irade gücüyle disipline sokmuş çok yönlü ihtirash bir kişiliğin belirtileriydi. Milena'nın dikkat çekici el yazısı hakkında Max Brod'un söyledikleri de ilginçtir: "... Onun (Milena'nın) el yazısı bana göre Thomas Mann'ın el yazısına çok benziyor; bu çok ender görülen bir şey, zira Thomas Mann'ın özellikle ilk dönemlerindeki el yazısı hayli orijinaldi..."⁶¹

* * *

Polonya sınırına yapılan her yolculuk sayısız tehlikeyle doluydu. Bir gün genç Zedtwitz'in arabasında *Prager Tagblatt*'ın şefredaktörü Keller ve *Prager Mittag*'tan Holosch oturmaktaydı. Doğuya doğru yol almaya başladıklarından kısa bir süre sonra başlarına birinci olay geldi. Prag'ın tüm giriş yolları-

nı Almanların kontrol altında tuttuklarını bildiği halde Zedtwitz büyük bir hızla gidiyordu ki, bir virajın ağzına kurulmuş barikatla karşılaştı. Kaçma olanağı kalmamıştı. Yalnızca arka tarafa dönüp "Benden başka kimse tek laf etmeyecek" diyebilecek kadar vakit buldu. Sonra fren yapıp trafik polisinin normal bir kontrolündeymiş gibi, dünyanın en doğal hareketiymiş gibi, motor kapağını açıp marka tabelasını gösterdi. "Alman askerinin yüzüne baktığımda bir başka oldum," diye anlatıyor Zedtwitz. "Çünkü gerçek bir hapishane kaçkınına benziyordu. Ama şansımız vardı: Tepkileri çok yavaştı ve benim davranışım onu şaşırtmıştı. Sonunda toparlanıp emreden bir sesle: 'Bir brovninginiz var mı?' diye sordu. Zedtwitz özellikle Prusya aksanını kullanarak maalesef ona bu konuda yardımcı olamayacağını söyledi. Ve başka bir soru sorulmadan soruşturma bitmiş oldu.

Yolculuk devam etti. Diğer kontrol noktalarından kurtulabilmek için yan yollardan gidiyorlardı. Moravya'ya kadar her şey iyi gittiyse de sonra kar yağmaya başladı ve bir tipi diğerini takip etti. Sonunda kara saplandılar. Bu ikinci şanssızlıktan sonra cesaretini kaybedip sınırı aşabilme umudunu yitiren Holosch ilk tren istasyonuna giderek Prag'a geri döndü... Rudolf Keller ve Zedtwitz yollarına devam edip karanlık bastırırken ikinci kılavuzun oturduğu köye geldiler; eskisini geç kalmış olduklarından kaçırmışlardı. Zedtwitz otomobilini köy yolunda bırakıp tarif edilen evin kapısını çaldı. Kapıyı açan yaşlı kadın heyecanlı bir sesle fısıldadı: "Dikkatli olun, aradığınız kişi sınırdan insan kaçırıldığı için hapse atıldı..." Zedtwitz derhal geri döndü. Oradan hemen uzaklaşmaktan başka bir şey düşünemiyordu. Otomobil farlarının ışığında Rudolf Keller'in yanında bir polis görünce dehşete kapıldı. Sevimli bir "iyi akşamlar" dileğiyle yanlarına yaklaştı. Sınır muhafızı hemen kaba bir sesle: "Kağıtlarınız var mı?" diye sordu. Zedtwitz, hiddet içindeki adamı rahatlatmak istercesine sa-

hip olduğu bütün kimliklerini ortaya çıkartmaya başladı. Ama o kül yutacak gibi değildi. Ve şüphelenmiş olduğu için kesin bir sesle Keller'i gösterip: "Ama bu beyin kağıtları yok, değil mi?" diye sordu. "Sakin olsanız be adam. O da bir şeyler bulacak elbet!" diye yatıştırmaya çalıştı Zedtwitz onu. Rudolf Keller uzun süre binbir zahmetle ceplerini karıştırdıktan sonra sonunda... 1886 yılından kalma bir Avusturya vatandaşlık belgesi çıkarttı. Çünkü Keller o sıra 68 yaşındaydı. Muhafız kimliği incelerken havanın ağırlaşmaya başladığını sezinleyip gerginliği hafifletmek isteyen Zedtwitz: "Ama Rudi dayı, böyle bir zamanda kimliksiz nasıl yola çıkabiliyorsun?" diye sordu. Sonra sınır muhafızına dönüp sır verircesine: "Biliyor musunuz, onu ikimiz de değiştiremeyeceğiz artık, hâlâ İmparator Karl Franz Joseph'in başımızda olduğuna inanıyor," dedi. Rudolf Keller durumu hemen kavrayıp mükemmel şekilde bir bunak ihtiyar rolünü oynamaya başladı. Paçayı kurtarmışlardı; polis bir kahkaha atıp yumuşamış bir şekilde: "Gece- nin bu saatinde nereye gitmek istiyorsunuz ki?" diye sordu. Bunun üzerine Zedtwitz uzun uzadıya bir mandırayı görme- ye gitmek isterken yollarını kaybettiklerini anlatmaya başladı. Ve zamana ayak uyduramayan ihtiyarlar üzerine birkaç da fıkra anlattıktan sonra polis onları rahat bırakıp yol verdi.

Moravya-Ostrau'a geri dönmekten başka yapacak bir şey yoktu. Sessizlik içinde yollarına devam ederken ihtiyar Keller, Zedtwitz'in durmasını rica etti ve sakın bir sesle: "Beni burada indirin. Yol kenarına inip zehir içeceğim. Tanrı aşkına, neden bu gencecik hayatınızı benim gibi bir ihtiyar için tehlikeye atasınız ki!" dedi. Zedtwitz onu teselli ederek: "Zehir içecek zamanımız ilerde çok olacak. Önce şöyle düzgün bir akşam yemeği yiyelim. Tok karınla düşünmek daha kolay olur," dedi. Bir süre sonra bir lokantanın önünde durdular, içeri girip sohbet ederek yemek yediler ve her şey yeniden dü-

zene girdi. Ertesi günü başka bir kılavuz bulundu ve Keller sapasağlam kurtarıcı yabancı ülkeye ulaştı.

* * *

İşgalin ilk gününde *Pritomnost*'un redaksiyon komitesi bir kahvede buluştu. Ne yapılması gerektiği konuşuldu. Çaresizlikten karamsarlaşmış, karanlık varsayımlar içinde bocalıyorlardı. O sırada biraz gecikmeyle Milena içeri girdi. Masaya oturduğunda herkes ona baktı ve bir redaktör dayanamayıp şöyle bağırdı: "Nihayet bir adam geldi!" Almanlar Çekoslovakya'ya girdiğinde Milena'nın sarfettiği bir cümle, birkaç gün sonra Gestapo tarafından tutuklanacak olan şefredaktör Ferdinand Peroutka'nın hatırından hiç çıkmadı. Milena taburlar halinde akmakta olan Alman ordusuna bakarak ona: "Bu daha hiçbir şey değil... Bekle hele Ruslar bizi zaptedince neler olacak..." demişti.

Şefredaktörün tutuklanmasından sonra redaksiyonu Milena üstlendi ve onbeş gün sonra Peroutka serbest bırakılınca da devam ettirdi. Peroutka arka planda kalıp yalnızca çok önemli makalelere ilham vermekle yetinmek zorundaydı. Bu tehlikeli politik durumda gazeteyi mümkün olduğu kadar uzun bir süre yasaklanmadan çıkartmayı amaçlıyordu. Bu da çok büyük bir dikkat gerektiriyordu. Bazı okurlar redaksiyonu "duruma uyum sağladıkları" gerekçesiyle kınıyorlardı ve bana kalırsa, yaptıkları pek çok şey resmi gazeteciliğinin son aylarında Milena'ya da çok ters geliyordu. Bir yazısında okurlarından özür dilemeye çalışıyor ve aşağı yukarı şunları yazıyordu: Çek gazeteciliği bütün yapraklarını dökmüş bir ağaca benziyor. Yalnızca en tepelerde iki üç tane yaprak henüz yerli yerinde duruyor. Ve bazı okumasını bilmeyen aşırı yeteneksiz kişiler: "Ama ağaç, neden artık hiç hışırdamıyorsun?" diye sorup duruyorlar.

Milena makalelerine elinden geldiğince imalar, ihtarlar sokuşturuyordu. Politik eğilim olarak zamanla Çek milliyetçiliğinden başka bir şey savunmaz olmuştu, kısmen Nazi sansürüne karşı kamuflaj olarak, kısmen de kendi inancı bu olduğu için. Milena her zaman kozmopolit bir insan olmuştur ama reel politikadan da hiç vazgeçmemiştir. Yabancı bir totaliter güç tarafından işgal edilmiş bir halkın direnme gücünün ancak milli bilinç ayakta tutulup kuvvetlendirildiği zaman canlı kalacağını farketmişti.

Milena'nın *Pritomnost*'taki yumuşak ses tonunun bir başka açıklaması daha vardı. Böylece Gestapo'nun dikkatlerini üzerine çekmeden tehdit altındakileri kurtarma eylemlerini daha büyük bir güvence altında gerçekleştirebiliyordu.

Ama gene de legal gazetecilikle yetinmedi. *Vboj!* (Haydi Savaşa!) adlı illegal bir organ çıkartmaya başladı ve başka yasadışı yayınlarda da çalıştı. Bir gün sokakta tesadüfen arkadaşı Miloş Vanek'le karşılaştı. Bir banka oturduktan kısa bir süre sonra Vanek Milena'ya gizli bir dergi çıkartmayı teklif etti. Milena kahkahalarını saklayamadı: "Pekâlâ, neden olmasın? Böylece dördüncüsüne başlamış olurum," dedi.

* * *

Hitler'in Prag'ı işgalinden birkaç gün sonra kabinedeki basın yöneticisi Bakan Şmoranç'ın yanına Alman von Wolmar gözlemci olarak verildi. Başbakan Hodza'nın gözdesi ve ziraatçı olan Şmoranç politik olarak oldukça sağdaydı ve Milena'nın dostu değildi. Milena da ona karşı herhangi bir sempati beslemiyordu. Oysa Şmoranç cesur bir insandı, uzun süre ikili oynadı, sonunda Naziler bunun farkına varıp onu idam ettiler.

Von Wolmar'ın Milena'ya düşmana gösterilen sevgi benzeri özel bir ilgisi vardı. Her hafta en azından bir kere onu bürosuna getiriyor ve Milena'nın da hoşuna giden uzun tartış-

malara başlıyordu. Milena Wolmar'ı tarif ederken onun çok iyi tavırlara sahip, kültürlü, zeki ve görgülü bir insan olduğunu anlatıyordu. Ona her zaman çok nazik davranıp hiçbir zaman kapılarda bekletmemiş ve ona çok değer verdiğini her zaman için hissettirmişti.

Yalnız tek bir kere von Wolmar çileden çıkıp bütün kibar davranışlarını bir kenara attı. Milena *Pritomnost*'a bir makale yazmıştı ve başlığı Almancaydı: *Soldaten wohnen auf den Kanonen...* (Askerler Topların Üstünde Yaşarlar...). Başka şeylerin yanı sıra Almanca asker şarkılarının Çek şarkılarına kıyasla çok daha güzel ve her şeyden önce, çok daha "askerce" olduklarını yazmıştı. Bunu da Almanların, şarkılarında kahramanlıklar yerine uğur böcekleri ve kızlarla ilgilenmeyi tercih eden Çeklere kıyasla çok daha savaştı, çok daha asker bir halk olduklarına bağlıyordu.

Milena bu makaleyi yazmadan önce çok tipik bir Alman asker şarkısını aramaya çıkmıştı. Samimi bir Alman arkadaşı Fred Mayer ona harika bir fikir vermiş, şarkıların içinde vahşetin en çirkinini dile getiren ve en askerce olanını seçmesini tavsiye etmişti. Bu şarkıda askerlerin, topların üstünde yaşamakta olduklarını ve onlarla karşılaşan yabancıları, hangi ırktan olurlarsa olsunlar, kuşbaşı yaptıkları anlatılmaktaydı. Fredy de Milena da, bu şarkının *Üç Kuruşluk Opera*'dan alınmış ve gerçek bir Alman asker şarkısıyla yakından uzaktan hiçbir ilişkisi olmadığını tabii ki biliyorlardı. Ama bir Çek kadınının bunu bilmesi gerekmediğinde hemfikirdiler. Milena bu şeytanca fikri zevkle benimsemişti. Böylece komünist Brecht, Nazi döneminde *Pritomnost*'un sayfalarına girdi. Ama bunun bedeli ödenecekti.

Çek dilindeki bütün makalelerin sansürleri Nasyonal Sosyalist Südet Almanları tarafından yapılmaktaydı. Çekçe bilmelerine rağmen yetersiz zekaları Milena'nın o sıralardaki makalelerinde buram buram taşan kelime oyunlarını ve altta

yatan alayı hiçbir şekilde kavrayamamaktaydı. Almanların ağzına bir parmak bal çalan makalelerinin Çek okuyucularda tamamen tersine bir etki yapmakta olduğunu hiçbir zaman keşfedemediler. Örneğin "Askerler Topların Üstünde Yaşarlar" makalesinde başka şeylerin yanında "... eskiden pencerenin önünden bir tabur Çek askeri geçtiğinde adımlarının şen şıkırtıları sokakları çınlatırdı; ama bugün yalnızca tek bir Alman askeri bir kahvede dolandığında onun sağlam adımlarıyla bütün bardaklar şangırdamakta ve duvardan sıvalar dökülmekte. ..." diye yazdığında Alman sansürcülerin gururları okşanmıştı. Ve bu "başarılı" ve "kahraman" tavırlara hayranlığını belirttikten sonra Milena şöyle devam ediyordu: "Almanlar emir vermesini bildikleri kadar emre uymasını da bilebiliyorlar. Askerleri üstlerinin önünde titreyerek hiç itiraz etmeden komutları yerine getiriyorlar. Halbuki Çek üstler ne kadar farklı ve gayri askeri davranırlar. Onlar astlarına bağırma-makla kalmaz, üstüne üstlük nazik bile konuşurlar ve askerlere, onlardan mantıklı şeyler beklenildiğini kavratmaya çalışırlar..." Bu tabii ki düpedüz ironiydi. Ama Nasyonal Sosyalist sansürcüler çekilen yağa fena kandılar.

Ama "Askerler Topların Üstünde Yaşarlar" makalesinin çevirisini masasının üstünde bulan von Wolmar'ın gözünden hiçbir şey kaçmamıştı. Neler döndüğünü hissedebilecek kadar akıllı olduğundan öfkesinden kudurmuştu. Milena'yı yanına çağırılmış, sert bir şekilde, bu şarkıyı Alman askerleri söylerlerken duyup duymadığını ve komünist Brecht'in *Üç Kuruşluk Operası*'ni tanıyıp tanımadığını sormuştu. Milena masum bir melekti adeta, hayır hiçbir şeyden haberi yoktu, bu şarkıyı bir kere duymuştu ama nerede ve ne zaman, pek hatırlayamıyordu. Ama bir an olsun, bunun bir Alman askeri marşı olduğundan tereddüt etmemişti, çünkü çok askerce ve çok Alman'dı, bu haliyle de şarkıdan çok etkilenmişti. Konuşmasının sonunda hafifçe de gülümseyince von Wollmar'ın

sabrı taşı. Bütün bu süre elinde oynadığı kurşun kalemi Milena'nın yüzüne fırlattı. "Yeter artık! Her şeyin bir sınırı olmalı! Sizin beni aptal yerine koymanıza göz yumamam!" diye böğürdü.

O gün Milena kendini aşırı mutlu hissetmişti. Böylesine kendine hakim ve şen görünen Almanın dengesini altüst etmiş olmakla gurur duyuyordu.

Hayatın bütün alanlarında, aşkta, dostuklarda, başkalarına ilgi göstermede, hak aramada Milena bir fanatikti. Şimdi de gazetecilik mesleğinde bir fanatik olmuştu. Aylar geçtikçe artan tehlikeye rağmen makalelerinde açıkça ve avaz avaz düşündüklerini ve fikrine göre yapılması gerekli olanları yazmaya devam ediyordu: "Politik değişimlerin girdabında ve yeni politik değerlerin oluşumunda eskiden olduğu gibi şimdi de Çek gazetecisi, olaylar ile halk arasındaki yegane aracı, kelimelerin canlı ifadesinin yegane yaratıcısı ve temsilcisi olarak yerini alır. Bu görevin bilincinde olmayan tek kişi yok aramızda, bugün gazeteci olma şerefine en üst düzeyde bir görev ve onur olduğunun farkına varmamış tek kişi yok..." Bu sözlerle 1939 Haziranında meslektaşlarına sesleniyor ve şöyle devam ediyor: "... Bugünün şartlarında biz gazeteciler, hepimiz, yalnızca aynı şeyi hissedebiliriz. Aramızda daha değişik düşünenlere gelince, onlar mesleklerinden çoktan ellerini ayaklarını çekmiş, beyaz kağıdı yazılmamış bırakmışlardır. Biz, geride kalanlar, bize verilmiş olan su götürmez açıklıktaki bu sorumluluğa, yani milleti yeni bir hayata, yeni umutlara ve yeni görevlere eğitme sorumluluğuna kendini adanmış kişileriz..."

Makalesinin devamında Milena, bıkip usanmadan her makalesinde sergilediği Çek halkına olan sevgisinin Alman milletinden nefret ettirme çabasından başka bir şey olmadığını iddia eden Alman basınına ve Alman okuyucularına şüpheye kapılmalarına ve tepkilerine şu sözlerle karşı çıkmaktadır: "Bu ithamlar bizim hepimi-

ze yöneliktir. Nerede olursa olsun bugün yazılarını Çekçe kaleme alan tüm gazeteciler bu ithamı üzerine almalıdır... Aramızda hiç kimse, ne satırlar arasında ne de açık açık, sinsice davranılması gerektiği hakkında tek kelime etmedi... Madem Almanlarla birarada yaşamamız gerekiyor... milli şeref kavramımızın yüzeyselleştirilmesine de izin vermemeliyiz. Biz, Almanların dengiyiz, kültür düzeyimiz, elışı ustalığımız, yeteneğimiz, çalışkanlığımız ve kişisel dürüstlüğümüz onlarınkinden denktir.

Bu eşit olma bilincini –başkaları tarafından inkâr edilen– asla yitirmemeliyiz. Ne rahata düşkünlük, ne depresyon ne de yorgunluk buna neden olmalı. En değişik şekillerde durmadan aynı şeyi söyledik... ve söylemeye de devam edeceğiz... Fısıldayarak dahi olsa kimse şimdiye kadar Almanları sırtlarından vurun demedi. Disiplinsizlik, salt kişisel dahi olsa, bütün bir halkı yok edebilir. Gerekli olanı hepimiz bağıra bağıra ve açık bir şekilde söylüyoruz: İnatçı sebatkarlığı sevin, cesarete saygı duyun, gerekli olduğunda hiçbir şeyden ürkmeyin çünkü ürkecek bir neden yok; ve gerçeği söyleyin..."

"... Biz Avrupa kültürü almış, yetişkin bir halkız ve tek tek her birimiz düşünebilen insanlarız... Çek gazetecileri ne hayduttur ne de korkak..."⁶²

* * *

Milena'nın evi giderek gizli buluşma yerine ve sığınağa dönüşüyordu. Bazen aynı günde on kişi kadar oluyorlardı. Bir köşede İngilizler oturup fısıldaşarak sohbet ediyorlardı; geniş terasta Rus bir Yahudi kadın çocuğuyla oynuyor ve Zedtwitz yılmadan onunla konuşmaya çabalıyordu; bir zamanlar Essen'de bir gazetenin redaktörlüğünü yapmış ve bir süre önce güvenli sınırların ardına geçirilmiş olan Bay Menne'nin karısı mutfakta yardım ediyordu; ve gene bir Alman, 1933 yılına

kadar Münih *Neuesten Nachrichten* gazetesinin redaktörlüğünü yapmış olan Walter Tschuppik sabırla nakledilmesini beklerken, Polanya'ya salimen geçmişken sarhoş bir Polonya polisi tarafından yeniden Çek bölgesine kovalanmış olan Rudolf Steiner çaresiz bir durumda odada volta atıyor, durmadan en çabuk şekilde oradan gitmesi gerektiğini söylüyor, anlamsız ve tehlikeli telefon konuşmaları yapıyordu. Steiner en sonunda kendini tamamen kaybedip ya kendini hemen sınırdan geçirmelerini ya da Gestapo'ya gidip hepsini ele vereceğini söylemeye başladı.

"Her zaman mavi bir elsibe giyen Milena her yeni geleni davetkâr, alicenap bir tavırla odaya alıyordu," diye anlatır Zedtwitz. "Herkesi sakinleştiriyordu. Yalnızca orada olması bile yetiyordu. Onun yanında insanlar sanki daha iyi oluyor, sevkleniyor, etkileniyor ve tavır almaya zorlanıyorlardı..."

Direnış hareketinde Milena'nın da hata yaptığı oldu. Evi ni ulu orta herkese açmakla kalmıyor, konuşmalarında da hiçbir sınır tanımıyor, bütün önlemleri hiçe sayarak faşist baskıcılara karşı olan düşmanlığını açıkça ortaya koymaya özen gösteriyordu. Ona, Yahudi arkadaşlarıyla sokakta gezerken rastlamak çok olağan bir şeydi ve Nasyonal Sosyalistlerin Polonya Yahudilerini elbiselerinin üstüne sarı bir yıldız takmaya zorladıkları haberi Prag'da kulaktan kulağa dolaştığında Milena bir David yıldızını elbisesine iliş tirip gösteri düzenlercesine Prag sokaklarında gezindi. Bir örnek vermek istiyordu ve Çek vatandaşlarının onu örnek alacaklarını umuyordu.

Birçok arkadaşına, hatta sevgilisine bile acele göç etmesini ya da kaçmasını tavsiye ederken kendisi kesin bir şekilde memleketini terketmeyi reddediyor, ikaz edenleri dinlemiyordu bile. Arkadaşlarından birisi tutuklanacak olursa onu hangi felaketlerin beklediğini tasvir etmeye çalıştı: "Dayak bile tahammülü zor bir şeydir... Ama düşün bir kere, toplama kampında gün be gün seni saçlarından çektiklerini düşün... Bir

kurşunla öldürülmekten çok daha fena bir şey..." Milena, direnişe teşvik etmiş olduğu insanları terkedemeyeceği görüşünü savunuyordu. Bu ahlaksızlığın dikalası, affedilemez bir sormusuzluk olurdu. Milena'nın kendini bilerek feda etmiş olduğu düşünülebilir, ancak sonun bu derece çabuk geleceğini o da tahmin edememiş olmalı.

Almanlar Prag'ı ele geçireli çok olmamıştı ki bir gün babası Milana'yı telefonla aradı ve sert bir ses tonuyla hâlâ neden hapiste yatmadığını sordu. Her aklıbaşında insanın bugün hapiste yatması gerekiyordu... Milena'nın ona cevabını bilemiyoruz. Ama Jan Jesenksy, dileğinin yerine gelmesi için çok beklemeyecekti.

Gestapo Milena'yı izliyordu. Çok kısa bir süre içinde ilk davet geldi. İlk sorgulama. Çok Yahudi arkadaşı olup olmadığı sorulduğunda Milena tereddüt etmeden büyük bir rahatlıkla : "Tabii ki var. Bir itirazınız mı var?" diye cevapladı. Sonra Gestapo memuru Yahudi sevgilisinin nerede olduğunu bilmek istediye de tabii ki bir cevap alamadı. O çoktan yurtdışına kaçmıştı bile. Bundan sonraki alçakça soru şöyleydi: "Yoksa çocuğunuz da bir Yahudiden mi?" Ve Milena esef eden bir ses tonuyla: "Ne yazık ki değil!" diye cevap verdi. Kendini kaybeden Gestapo memuru: "Beni dinleyin! Biz burada böyle cevaplar almaya alışık değiliz!" diye azarladı. Milena: "Tahmin ederim. Ama ben de böyle şeylerin bana sorulmasına alışık değilim!" diye karşılık verdi.

Milena Haziran ayında yazı yazma yasağı aldıysa da Ağustosta Gestapo tarafından kapatılıncaya kadar *Pritomnost*'a yazmaya devam etti. İkinci Dünya Savaşının başlamasından iki gün önce, 1 Eylülde, Ferdinand Peroutka tutuklandı. Daha bir gece önce Milena onu ziyaret etmişti. Peroutka Buchenwald toplama kampına sevk edildi. Bir süre sonra "Kültür Bakanı" işbirlikçi Moravec tarafından yeniden Prag'a getirilip lüks Esplanada Otelinde ağırlandı. Moravec Perout-

ka'yı satın almaya çalışmaktaydı ve bunu başaramayınca ona baskı yapıp Nasyonal Sosyalist bir *Pritomnost* çıkartmasını sağlamaya çalıştı. Peroutka bunu da reddedince Gestapo onu elleri kelepçeli olarak Buchenwald'a geri götürdü. Savaş sonuna kadar da orada kaldı.

Peroutka'nın tutuklanmasından sonra sıranın kendisinde olduğunu sezinledi Milena. En büyük tasası, tutuklanırsa küçük Honza'ya ne olacığıydı. Çocuğu gizli işlerine karıştırdığı için kendi kendini suçluyordu. Alışılmadık derecede zeki bir kız olan Honza son aylar içinde deneyimli bir kışkırtıcı ajan olmuştu, başka şeylerin yanında büyük bir beceriyle illegal dergileri dağıtmaktaydı. Bu konuyu Milena, Fredy Mayer ve karısına açtı. Onlar kızlarını kısa bir süre önce bir grup çocukla birlikte İngiltere'ye göndermişlerdi. Honza'nın, Milena tutuklanırsa Mayer'lerin yanına taşınması kararlaştırıldı. Büyük tehlike içinde yaşayan Mayer'ler çocuğa bakamayacak duruma gelirlirse çocuğu büyükbaba Jan Jesensky'e emanet etmelerini istedi Milena.

Peroutka'nın tutuklanmasından aşağı yukarı dört hafta sonra bir sabah Milena, Honza'yı dağıtılmak üzere illegal gazeteden birkaç örnek alması için matbaaya yolladı. Kızcağız matbaaya vardığında Gestapo'nun oranın altını üstüne getirmekle meşgul olduğunu gördü. Honza kendini kurtarmak için telefon etmeye gelmiş olduğunu söyledi. Nerede oturduğu sorusuna hiçbir cevap vermedi. Onu salıverip gizlice annesinin evine kadar takip ettiler. Evleri didik didik aranırken küçük kız odanın belli bir yerine çakılı kalmış, sorularına hiçbir cevap vermediği Gestapo'nun ona vurmasına dahi aldırmayarak yerinden kıpırdamamıştı. Aklı tam yerinde değilmiş gibi yapmaktaydı. Halbuki kaçakların geride bıraktıkları bazı önemli belgelerin saklanmış olduğu parkenenin altındaki zulayı bedeniyle korumaktaydı. – Evin aranmasına takiben Milena tutuklandı.

Annesi evden götürölür götürölmez Honza telefona sarılıp Mayer'lere olan biteni anlattı. Onu hemen gelip aldılar. Ama Honza bir şart koştu: En iyi arkadaşı kocaman kara kedi- den ne pahasına olursa olsun ayrılmak istemiyordu. Çok zor bir arkadaşı bu! Evin temizliğine pek aldırmadığı gibi bakıcı anababasını sürekli heyecan içinde bırakıyordu. Oturdıkları ev yüksek bir binanın en üst katıydı ve kedi pencereden çatılara kaçmayı bir alışkanlık haline getirmişti. Ve Honza her seferinde başdöndürücü yüksekliğe rağmen peşinden damlara tırmanıp kandırıcı sözlerle onu geri getirmeye çalışıyordu. Fakat bir olayla bu huzurbozucu kedi tüm ailenin saygısını kazandı. Olay, Gestapo'nun Fredy Mayer'i almak üzere evde göründüğünde oldu. Üç görevli dolapları ve kitaphığı karıştırırlarken karanlık bir köşeden aniden çıkan kedi soğukkanlı bir sıçrayışla bir Gestapo'nun sırtına atlayıp üniformasına tırnak geçirmeye başladı. Korkudan ödü kopan Gestapo zivanadan çıktı. Evin aranması derhal kesildi, Fredy başka formalitelere gerek görülmeden hapishaneye götürüldü.

Honza zeki olduğu kadar da zor bir kızdı. Olay yaşanmadan geçip giden tek bir gün yok gibiydi. Eve sık sık geç gelip çoğu entrikacı fantazisinden kaynaklanan en akıl almaz hikayeler uyduruyordu. Adamlar tarafından takip edildiği için uzun ve dolambaçlı yollardan izini kaybettirmeye çalışmış, evlerde saklanmak zorunda kalmış, tekrar sokağa çıkmaya ancak karanlık bastıktan sonra cesaret edebilmişti. Çocuk, kendine bakan aileyi sürekli bir gerginlik altında tutmaktaydı.

Bir sabah telefon çaldı: "Burası gizli polis. Küçük Honza sizde mi?" Telefona çıkmış olan Bayan Mayer korkudan ödü koptu ve kekeleyerek çocuğun nerede olduğunu bilmediğini anlatmaya çalıştı. Bunun üzerine gelen cevap: "Yazık, çocuğa erişilebilseydik bu sabah annesini Petschek Palas'ta ziyaret edebileceği bildirecektik..." Bunun üzerine tabii ki Honza hemen bulundu. Ziyarete gitmeden önce de annesinin mutlaka

eline geçmesini istediği gizli bilgileri içine sakladığı kocaman bir çamaşır paketi hazırladı. Çok karşı koymasına rağmen çok şükür malzeme son anda elinden alınabildi.

Meyer'ler 1940 yılının baharında, Fredy bir kez daha Pankrac'dan salıverildikten sonra evlerini boşaltıp yurtdışına kaçma hazırlıklarına giriştiler. Honza da Milena'nın bilgisi dahilinde büyükbabaya teslim edildi. Bundan kısa bir süre sonra bütün şehirde Yahudi düşmanı olarak tanınan profesör Jesensky, Mayer'leri evlerinde ziyaret ederek Yahudi olan evin hanımının boynuna atılıp onu öperek çocuğa bu kadar uzun süre bakmış oldukları için şükranlarını sundu.

* * *

Politik nedenlerden tutuklanan herkes gibi Milena da Prag'daki Pankrac hapisanesinde yatıyor ve her sabah bir polis arabasıyla sorgu için "Peçkarna"ya götürülüyordu. Bir zamanlar kasaların muhafaza edildiği üç yeraltı katıyla sağlam bir banka olan Petschek Palas artık Gestapo'nun üssü olmuştu. Honza'nın annesini ziyaret etmesine bazen izin veriliyordu ve kendisi de tevkif edilene kadar bakıcı babası Fredy Mayer "Peçkarna"ya kadar kıza eşlik ediyordu.

Sonu gelmez soruşturmalar, kendini büyük bir beceriyle savunabildiği için Milena'yı pek fazla etkilemedi. Sonra onu Beneschau'daki "Yahudi akrabaları" kampına naklettiler, sonra da gözaltı hapisanesi Dresden'e. Soğuk ve rutubetli bir hücrede, tamamen yetersiz yemeklerle Milena'nın sağlığı kısa zamanda ağır darbeler aldı, bir daha da kendini toparlayamadı. Kısa bir süre içinde yirmi kilodan fazla zayıflayıp eklem romatizmasına yakalandı. Bir seneye varmadan delil yetersizliğinden davasının düştüğü, serbest bırakılmak için Prag'a götürüleceği bildirildi. Milena kendini özgürlük içinde düşlemeye başlamıştı bile. Pankrac cezaevinde Gestapo ona

bir "ihtiyati tevkif belgesi" verdi; Ravensbrück giriş biletini yani.

Küçük Honza onu bir kere daha ziyaret etti. Memurun yanında giden kızın, cılız çocuk bacakları üstünde son derece emin adımlarla hapishane koridorlarından geçip annesiz ve doğru dürüst bir yuvaya bile sahip olamadığı bir dünyaya geçişini hayatı boyunca unutmayacaktı Milena. Milena bir daha çocuğunu göremedi.

* * *

1939 Ekiminin sonlarında, Milena tutuklanalı henüz birkaç hafta geçmişti ki, Prag'da Alman zorbalığına karşı ilk ayaklanma gerçekleşti. Talebeler ve öğrenciler gösteri yürüyüşü düzenlediler. Yürüyüş sırasında 120 genç öldürüldü. - 18 Kasım'da Nasyonal Sosyalistler sıkıyönetim ilan ettiler. Onbinlerce kişi tutuklanıp haislere ve toplama kamplarına atıldı. Yahudi takibi günden güne ağırlaştırıldı. "Sıkıyönetim" gereğince Prag Üniversitesi ve bütün yüksek okullar önce üç yıllık bir süre için, sonra "bütün zamanlar için" kapatıldı.

Özgür Bir İnsan

"... Onun gözlerinden... geçmiş kavgalardan ziyade gelecekteki kavgalar okunuyor..." 63

Aslında Milena'nın toplama kampında hücumların sürekli odak noktası olması gerekiyordu, çünkü tutukluların büyük bir çoğunluğu uyum sağlama çabasıyla kendilerini esir tüccarlarına neredeyse peşkeş çekmekteydi. Baskıya boyun eğmeyip direnen sağlam kişilikler çoğunlukla dışlanır, hatta izlenir, eziyet görürdü. Belki de bu davranışın altında yatan bir tür suçluluk duygusuydu, her şeyi yüzüne gözüne bulaştırmış olmanın bilinçaltındaki ezikliği. Ve bunun hincını da dirinebilenlerden alıyorlardı.

Milena'ya ama dokunamıyorlardı. Hayret verici bir istisnaydı o! Yalnızca sözü geçen komünistler tarafından takip edilmekteydi ve bunun da politik nedenleri vardı. Halbuki Milena'nın tavırları buram buram tahrik kokardı. Konuşuşu, hareket edişi, başını tutuşu: Her tavırla "ben özgür bir insanım" demektedir. Herkesle aynı üniformayı giymekte olduğu halde kamp sokağında binlerce çizgili insanın arasında kendi etrafından büyük bir boşluk oluştururdu, sivrilirdi adeta, bakışları hep üstüne çekerdi. Bütün bunların onu itici yapması gerekirdi. Ama tam tersi oldu. Ben şimdi Milena'ya dost olarak bağlı olanlardan bahsetmiyorum, tabiri caizse kampın genel görüşünü dile getirmek istiyorum. Tutuklular ona hoş lakaplar takmışlardı. Milena'nın koluna 4714 damgası vurulmuştu. Tutuklu arkadaşları meşhur kolonya markası "4711" diye çağırıyorlardı onu. Milena'nın soyadı "Krejcarova" idi. 1 No'lu barakada onu "Zareva" diye çağırıyorlardı, yani "Ağakadın". Bu küçük örnekler kamp hayatı üzerinde bıraktığı etki-

yi anlatmaya yeter. – Aslında hapislikte baştan itibaren kimi insana sempatiyle yaklaşılrken kimi insanın daha doğru dü-rüst tanımadan, ilk andan itibaren neden reddedildiği bir sır olarak kalacaktır hep. Bu çaresiz durum karşısında zayıflar ve güçsüzler Milena gibi etrafına güç yayanların çevresinde toplandıklarında kendilerini emniyette hissediyorlardı.

Bir keresinde Milena sayıma geç geldi. Bu çok ağır bir suçtu. Belki suçunu kabullenircesine acele eder görünseydi, göz yumulabilirdi. Ama hayır, hareketleri ağır ve umursamazdı. Bu, yaşlı SS muhafızının kafasının tasını attırdı. Hid-detle Milena'nın üzerine yürüyüp yüzüne vurmak üzere kolu-nu kaldırdı. Milena kıpırdamadan onu yukarıdan aşağıya süz-dü. Cadalog yerinde çakılıp kalması bir yana, neredeyse suçlu-luk duygusu içinde dili tutulmuş bir şekilde kolunu aşağıya sarkıttı.

Bir tutuklunun dayak yiyip yememesi çoğunlukla tutuk-lunun kendisine bağlıydı. Abartmadan söyleyebilirim, hangi suratın korku dolu ya da göt yalayıcı ifadesiyle SS tokatlarını neredeyse tahrik ettiği belli olur. "Herhalde korkunun özü," diye fikir yürütmüştü Milena, "durduğun yerde sebat etmeyi engellemesi... Durmak, bütün bir rahatlıkla durup tanımadı-ğım o bilinmeyen şeye uyum sağlamaya çalışmak demek de-ğil midir ki?..." Ama bunu becerebilmek için insanın kuvvete gereksinimi vardır ve insan ancak bu kuvveti "kendi kaderini başkalarının kaderinden ayırmadan, en önemli olana karşı hassasiyetini kaybetmeden bir topluluğa ait olma duygusu-nun bilincini en derinlerinde taşıyabildiği sürece yaşayabilir. Bilinci içinde yalnız kaldığı anda ruhunda ona kaçma olanak-ları yaratacak bir bahane aramaya koyulur. Yalnızlık, herhal-de, dünyanın en büyük laneti..."⁶⁴

* * *

Revirin SS doktoru Dr. Sonntag Milena'nın kadınlığına ilgisi-
ni açıkça gösteriyordu. Ona karşı abartılı bir kibarlıkla davra-
nıyor, onunla konuşmalar yaratmaya çalışıyordu, hatta bir
keresinde kendi kahvaltısının artıklarını yemesini bile öner-
mişti. Tabii Milena bunu kesin bir tonla reddetti. Bir keresin-
de doktor, revirin koridorunda onunla konuştu. Yanında her
zaman bir kırbaç taşırdı. Gösteriş yapmadığı zamanlar tutuk-
luları dövmek için kullanırdı. Dr. Sonntag Milena'yla konu-
ştugu sırada bu kırbaçla şakadan çenesine dokundu. Bundan
sonra olanlar beklenmedik bir şekilde gelişti. Milena kırba-
cı kapıldığı gibi Sonntag'ın koluyla birlikte yana savurdu. Bu ara-
da ona karşı duyduğu küçümseme bütün yüzünü kaplamıştı.
Sonntag tek bir kelime söylemedi ama o günden itibaren Mile-
na'yı soğuk bir nefretle gözledi. Ama beklenen şeyi yapmadı
ve bu çok şaşırtıcıydı: Tamamen yetkisi dahilinde olduğu hal-
de onu hapse attırmadı.

* * *

Canilerin ve toplumdışılarınınkinden vazgeçtik, bazı komünist
tutukluların bile konformizmi SS'lere bütün güçleriyle hiz-
met edecek kadar ileri gidiyordu. Bir Alman komünist vardı
örneğin, terzihanede bitmiş SS üniformalarının yerlerine git-
melerinden, kumaş ve başka dikiş malzemelerinin teminin-
den sorumluydu ve iki malzeme deposu ona bağlıydı. Tutuk-
lular taburunu sıkı bir disiplinle denetler ve kendisini öyle
mükemmel gösterirdi ki, terzihanenin SS yöneticisi bir kere-
sinde "Wiedmaier bende olmasaydı dükkân yürümezdi," de-
mişti. Bir gün Wiedmaier'i sorguladığımızda bizi hayrete dü-
şüren şu cevabı verdi: "Benden ne istiyorsunuz? Ben sorumlu-
luk duyan bir insanım, benim çalışmam gerek..." Bu "sorum-
luluk duygusu" tatminin ötesinde başka birçok ayrıcalık da ge-

tiriyordu tabii ki. Bu köleliği sabote etmesi gerektiğini çok keskin bir şekilde reddetmişti.

Parçaların birbirine teğellendiği büyük dikiş masasında güzel, bembeyaz saçlı ihtiyar Olga Körner çalışıyordu. O da bir KPD üyesiydi ve uzun süredir tutukluydu. Ama Maria Wiedmaier'in tersine Olga da kendini tümüyle verdiği halde bu ağır yıpratıcı çalışmasından hiçbir avantaj sağlamıyordu. Onbir saatlik çalışma süresi boyunca onun yorulmadan sağa sola seğirttiğini görürdük. Kesimhaneye gider, gözetmenlerle ya da SS'lerle SS üniformalarının kesimi konusunda heyecanlı pazarlıklar yapardı.

Terzihanede çalıştığım sırada onunla konuşmaya başladık. Başlarda, "teğel masası"ndaki komplikasyonlardan başka konuşacak hiçbir şey bulamamasını bir raslantı sanmıştım. Ama sonra onun için tek bir konuşma konusunun kalmış olduğunu keşfettim: Birbirine uymayan parçalar, kamuflaj kıyafetlerinin çeşitli renklerinde yapılan hatalar, kesimcilerin işlerini dikkatli yapmamaları, şu ya da bu SS adamının azarı ya da iltifatı ve sürekli olarak da kendine verilmiş görevin iyi yapılabilmesi için dinlenmeden çalıştığı. Komünist tutuklular özellikle esir işlerine çok yatkındılar.

Milena da bunu bizzat yaşamakta gecikmedi. Hasta revirinde Çek komünistler tarafından tembellikle ve -ruhlarındaki sakatlığı tamamen ortaya koyuyor bu- hasta rolü oynamakla suçlanırdı. Asla hasta olmadığı, yalnızca işten kaçmak için öyleymiş gibi davrandığı iddia edilirdi.

* * *

Revirdeki Milena'nın bürosunun penceresi kamp meydanına bakardı. Yazı masasından bizi özgürlükten ayıran büyük demir kapıyı görebiliyordu. Bu odada birçok tutuklu çalışırdı. Milena çalıştığı köşeye kendi damgasını vurmuştu. Masanın

üstünde vazoya benzer herhangi bir şey içinde çiçekler. Bir karton kutucuk içinde kurşun kalemler. Kesme camdan bir düğme. Güneş vurduğu zaman Milena düğmeyle ortalığı gökkuşağı renklerine bulardı. İşte insan böylesine mütevazileşebiliyor işte. Pencere duvarında Prag'ın bir fotoğrafını asmıştı, onun yanına da muhtemelen bir SS takviminden alınmış, dağlık manzaraya açılan bir pencere resmi. Beni de Milena'ya da bu resme bağlayan şey, rüzgardan hafifçe uçuşan bir perde parçası... Özgürlük özlemi çekersen, aptal bir resimde görülen bir parça perde kalbini böyle değer işte.

Münzevi yaşantımıza özgür günlerimizden neler taşımadık ki! Sadece kitaplar, kaliteli müzik ya da filmlerle ilgili değil, hit parçalarıyla, hatta "bol gözyaşlı şarkılar"la ilgili bir sürü anı. Milena kulağıma fısıldadı, çok severmiş onları. Batı Avrupa'yı 1935'de terkettiğim için yeni hit parçalarından habirim yoktu. İlk defa kampta duydum onları. Özellikle bir tanesi bizi çok etkilemişti: "Rüzgar bana tarifsiz güzel bir mutluluğun şarkısını anlattı..." 20 yıl sonra bugün bile bu melodi beni Milena'yla arkadaşlığımın o ilk yılına götürür, tutuklular arasında birer tutuklu, kendimize özgü dopdolu bir hayat yaşadığımız o gerçektışı o zamana. Her hareketin, her kelimenin ya da tebessümün bir anlamı olurdu. Her zaman ayrı ama gene de birbirimize yakın, her zaman kısacık bir buluşmanın beklentisi içinde; kamp duvarının arkasından geçmekte olan küçük trenin bim bim sesleri bile sayımda durduğumuzda -Milena benden birkaç yüz metre ilerde- birbirimize yolladığımız sevgi dolu bir mesaj olabiliyordu. Yalnızca içinde bulunduğumuz anı düşündüğümüz o geleceği olmayan yaşantımızda her günü, her saati, hatta her dakikayı tüm duyularımızla doya doya içiyorduk.

Bir SS'in revirde unuttuğu gazetede Milena, Bruegel'in "Av Dönüşü" tablosunun bir reproduksiyonu ile karşılaşmış-

tı. Kesip barakamdaki nöbetçi odasının duvarına astı. Bruegel'den başlayarak anılarımızdaki resimlere daldık.

Resimlerle ilişkisi hakkında Milena bir makalesinde şöyle yazmıştı: "Çalışma masamın üstünde Gauguin'in bir tablosunun reproduksiyonu durur. Köşede, duvara dayalı olarak. Kocaman, sonsuz bir göğün altında bir deniz ve ön planda iki kara ve bir beyaz at üzerinde üç çıplak adam. Yüksek otların arasından yalağa doğru at sürüyorlar. Sade, basit bir resim. Sadece birkaç çizgiyle üç insan sırtı, adaleleri hareket halinde olan üç hayvan sırtı ve deniz bile sadece tek bir çizgi. Ama her şey öylesine narin ki insanın yüreğini parçalıyor. Resim yaban elleri anlatıyor, tanımadığımız bir güneşi ve bu dünyayı böylesine tatlı renkler içinde gören bir adamı: Gök tatlı bir pembe, deniz azur mavisi, ön plandaki üç at ve üç insan üzgün melankolik bir renk melodisi içinde.

Bu resmi sadece güzel olduğu için, büyük bir dünyadan ve bilinmedik ülkelerden söz ettiği için sevmiyorum, benim çok sevdiğim dünyamızın bir parçası olduğu için, renk cümbüşü harikası, bir haykırış, kainatın mükemmel bir ifadesi olduğu için de seviyorum. Bu resmi ufak bir kırtasiyecinin tozlar içindeki vitrininde buldum ve yalnızca 10 kron ödedim. Ama altın çerçeveli bir resimden, pahalı bir hediyeden daha fazla zevk verdi bana. Bıkarsam resmi çekmeceme kilitleyeceğim. Birkaç ay sonra da elime yeniden geçerse geçmiş bir sevdanın hatıralarını ve beraberce geçirdiğimiz günlerin duygusal anılarını canlandıracak.

Yazı masamın en alt çekmecesinde buna benzer bir resim durur, bir dergiden kesmiştim. Bir erkekle bir kadın deniz kıyısında yürürler, el ele, güneşe ve rüzgara karşı. Bu resim ne güzel, ne de değerli. Tam bir *kitsch*. Gene de hiçbir zaman onu çöpe atma yürekliliğini gösteremeyeceğim. Onüç yaşındaki bir kızın, ufak bir kızın hayattaki tüm beklentilerinin

özlemidir o resim ve ona bakıp gülümsediğimde büyümüşlüğümden gençliğime doğru gülümsemiş oluyorum."⁶⁵

* * *

Bedenen daha güçlü olduğumdan Milena'ya ihtimam göstermek bana düşüyordu. Basit bir işmiş gibi görünüyor. Ama her seferinde yeniden kampın saçma sapan kurallarına karşı çıkmak, her an kötü sonuçlanabilecek bir yüreklilik sergilemek gerekiyordu. Herkes açlık çekiyordu. En çok etkilenenler de Milena gibi bedenlen zayıf olanlardı. Bu yüzden de mutfaktan onun için hırsızlık yapmaktan çekinmezdim. Gerçi bu hırsızlığı kendi barakamdaki başka kadınlar için de yapardım. Genç bir Polonyalının da yardımıyla "ekmek dağıtımı"nda yanlış sayma ve kafa karıştırma gibi harika bir yöntemle denetçi SS'lerin gözleri önünde her gün bir sürü ekmeği cebe indirmeyi başarırdım. Barakadaki üçyüz insan gözönüne alınacak olursak sıcak taşa bir tek damla su dökmekten farkı yoktu tabii ki bu fazla ekmeklerin. Milena için ise kamp mutfağının masasına kadar gider, gözlemci kadının yanından margarin çalardım. Ben büyük bir dikkat ve beceriler içinde çalınmış malı barakaya götürürürken Milena cesaretle beni fersah fersah aşardı. Bir sabah iş saatinde kamp sokağı bomboşken mutfakta çalışan bir Polonyalıdan hediye olarak aldığı ağzına kadar dolu şekerli sütlü bir fincan kahveyi bir damlasını bile dökmemek için itinaayla taşıyarak revirden benim barakama kadar upuzun bir yol yürümüş, bu harika içeceği bana hediye etmişti. Bu uğurda göze aldığı tehlike ancak bir ip cambazının karşılaştığı tehlikeyle kıyaslanabilir. Çünkü atılan her yanlış adım, ihbar demektir, dayak, kamp hapis-hanesi demektir.

Toplama kampının genel havasını oluşturan tekdüzeliğin sürekli tehdit altında olmanın getirdiği gerginlikle birleş-

mesi tutuklular arasındaki gerçek dostluğun yoğunluğunu artırıyordu. Ne de olsa herhangi bir kazazededen çok daha fazla kaderin kurbanlarıydık. Ölüm kalım meselemize SS karar verirdi ve her gün son günümüz olabilirdi. Bu durum, normal zamanlarda gizli kalacak, içimizdeki zihinsel, maddi ve manevi güçleri ortaya çıkardı. Bu öldürücü hava içinde bir başkası için gerekli olma düşüncesi en büyük mutluluktan, yaşamı yaşamaya değer kılar, yaşama gücü verirdi.

Özgür günlerinde Prag şehir kütüphanesi müzik bölümü yöneticiliği yapmış genç bir Çek, Aniçka Kvapilova 1941 Ekiminde Ravensbrück'e getirilmişti. Gazeteci Milena'nın elbette adını duymuştu. Prag'da olup da onu tanımayan var mıydı? Şahsen, toplama kampında tanıştılar. Aniçka'nın Milena hakkında edindiği ilk izlenim ilginçtir: "Yeni gelmiş Çek grubu olarak revirin önünde duruyorduk. Giriş muayenesi için oraya götürülmüştük. Moralimiz sıfır, kampın korkunç halinden etkilenmiş, korku içinde gelecek işkenceyi beklemekteydik. Bu sırada Milena kapıda gözüktü, merdivenlerde durdu ve bize gülümseyerek davetkâr bir el hareketiyle: 'Hoş geldiniz kızlar!' dedi. Bunu öylesine içten söylemişti ki, sanki hepimizi teker teker kendi evine çağırıyordu, sanki yakın dostlarını ağırlayan bir ev sahibesiydi. Hiç bir şey anlayamamıştım. Kafamı kaldırıp ona bakınca başını bir hale gibi saran kızıl saçlarını farkettim. Bu manzarayı asla unutamayacağım! Onca insanlıkdışı davranıştan sonra nihayet gerçek bir insan..."

Ufukta Hüzünlü Günler Beliriyor...

*"Gerekli olanın senden gelirken ki doğallığı,
her zaman."* 66

1941 yazının sıcağında –terzihanede SS’ler gece vardiyasını başlatmışlardı– tutukluların kötü beslendiği ve iyice güçten düştüğü daha da belirginleşiyor. Kadınların bacakları şiş ve çıbarlar, yaralarla dolu. Bazı felç vakaları görülmeye başlanıyor. SS doktoru Dr. Sonntag’ın Lues kürlerinin ilk kurbanları bu ilk hastalar mıydı, bilinmez. Felçlilerin sayısı onikiye çıkana dek kimse bu olaya önem vermiyor. Sonra kamp komutanı Kögel durumu öğrenip SS doktoruna fena halde çıkışıyor. Birtakım dedikodular sızıyor kampa: Mecklenburg’ta çocuk felci salgını varmış. Dr. Sonntag Ravensbrück’te karantina ilan ediyor. Tutuklular barakalara hapsediliyor, çalışmaları yasak. Gardiyanların hiçbirisi kampa adımını atmıyor. Tutuklular sevinç içindeler; yalnızca her geçen gün yeni felçlilerin sedyeler içinde bloklardan alınıp özel hazırlanmış hasta barakasına götürülmeleri korku ve huzursuzluk yaratıyor. Hastalık belirtileri hep aynı: Aniden hiç kıpırdayamıyorlar. İşin en ilginç yanı, hiçbir "eski" siyasinin bu hastalığa yakalanmaması. Özellikle toplumdışların, sonra çingenelerin ve yabancılarla ilişkide bulunmuş, "Polonya sevgilileri" denilen Almanların yakasına yapıştıyordu bu hastalık. Yanlış hatırlamıyorsam, ilk sekiz günde "çocuk felci"ne yakalanan kadınların sayısı yüzü bulmuştu.

Karantina altında geçirdiğimiz o iki haftayı asla unutamayacağım. Bulutsuz, derin mavi bir gök ve harika bir yaz havası. Günde iki kez dışarı çıkmanın dışında –her bir baraka diğerinden kesin ayrılmış bir şekilde– tutukluların barakaları-

nı terketmeleri yasak. Milena "felçliler barakasına" yardım için müracaat etmiş. Blok kıdemlisi olarak taşıdığım yeşil kol-luğun güvencesi altında, yasağa rağmen her öğlen dolambaçlı yollardan "felçliler barakasına" gidiyorum, eski ceza barakası burası, etrafı özel bir çitle çevrilmiş ve tabii ki içeri girmek ya-sak. Milena beni bekliyor, çite yaklaşıyor. Yere çömeliyoruz. Aramızda dikenli teller. Derin bir sessizlik. Ne bağırıp çağı-ran bir gözetmen, ne huzur bozan bir köpek havlaması. Kamp sanki büyülenmiş. Hemen yakınımızda iki tarlakuşu yol üstünde uçuşup duruyor ve bir yerlerden bir sarı yelvenin tekdüze yaz çığlığı yükseliyor. Sıcak hava pır pır ediyor, etraf güneşe doymuş toprak kokuyor. Zaman durmuş. Bu Pan'ın saati. Milena yavaşça bir şarkı mırıldanmaya başlıyor, Çekçe bir şarkı, tatlı, hüzünlü bir melodi: "Oh, siz yeşil tepeler, be-nimdiniz bir zamanlar. Benim kalbimin sevinçleri! Uzun za-mandır kuşların cıvıltılarını duyamıyordum. Ufukta hüzünlü günler yükseliyor..."

Geçen yazdan, çocukluklarımızdaki tatillerden söz ediyο-ruz: "Yaz rüzgarı çıplak bacaklarımızı sarıp incecik elbiseleri-mizi havalandırdığında ne hoş olurdu, hatırlıyor musun? – Ya yalın ayak çayırların üstünde yürürken bastığımız o yumu-şacık otlar?" Milena Spiçak'da, ben ise Bohemya sınırına çok yakın Fichtel dağlarında büyükannemlerin çiftliğinde. Orada da burada da aynı yuvarlak tepeler, koyu çam ormanları ve dağ yamaçlarında çiçek dolu çayırlar... Ya şimdi? Milena'nın çıplak ayaklarına bakıyorum, bir heykelinki kadar güzeller. Ve cüruf dökülmüş kamp yollarında ısırap çekmeye mah-kumlar. Kalbim sıkışıyor.

Vedalaşırken Milena parmaklıklar arasından bana ikiye katlanmış bir kağıt parçası uzatıyor. "Bunu oku, ama sonra hemen yok et!" Bu seferki bir mektup değil, o en sevdiğim hi-tap yok: "Sen, benim mavili kızım" diye başlamıyor. Benim için yazmış olduğu bir masal. "Prenses ve Mürekkep Lekesi"

– Ana dilinin güzelliğini tam kavrayabilmek için Çekçe öğreniyorum. Milena boş bir sayfa kağıdın cazibesine dayanamaz. İle de yazması gerekiyor. Bir süre her gün mektuplaştık. Kağıtları revirin bürosundan çalıyorduk. Bir gezintiden ötekine cevapları değiş tokuş ederdik. Milena Almancaya hayret verici bir şekilde hakimdi, kelime hazinesinin zenginliği beni her seferinde yeniden şaşkına çevirirdi. Bir keresinde planladığımız kitabın önsözünü kaleme almıştı. Atmayı reddetmiş, onu muhakkak saklamak istemiştim. Milena beni tehdit etti. Ancak onu tehlikeye atacağıma ikna olduktan sonra kağıdı yok edebildim. Böylece Milena'nın Ravensbrück'te kaleme aldıklarından tek satır bile kalmadı geriye. Bir keresinde buna çok üzüldüm ve her şeyin yok olup gitmesinden şikayet ettim. O ise güldü: "Bu kamptan çıkar çıkmaz hepsini yeniden yazarım. Bu benim için çiş yapmak kadar kolay..."

Milena gelecekte yapacağı işler konusunda her zaman böylesine iyimser değildi. Birçok gazeteci gibi o da gazete makalesi dışında bir şeyler kaleme almacağı günü düşünüyordu. Yazar olarak çalışma fırsatını bulamama düşüncesi içini kemirip duruyordu, oysa bu yeteneğe sahipti, biliyordu. "Hâlâ bir şeyler becerebileceğime inanıyor musun sen? Yoksa tüm hayatımı boşuna mı harcamışım?..." sorusunu, içimden hiç de onaylamadığım bir düşünce takip edirdi: "Senin kendine böyle sitemler yapma zorunluluğun yok. Sen doğru dürüst yaşamışsın; bu da her türlü karalamadan çok daha önemli... Senin annen gibi beş çocuk büyüten kişileri nasıl da kışkırtıyorum. Gerçekten dopdolu bir hayat bu..."

Karantinanın sessiz geçen günlerinden birinde Milena'y-la şiir ve düzyazı üstüne bir konuşmamız oldu. Memleketinin şiirine çok bağlı, gelişmesinde de bariz bir şekilde ondan etkilanmış olmasına rağmen Milena, şiire duyduğum sevgiyi ona itiraf ettiğimde, kategorik bir şekilde şiirin modasının geçmiş olduğunu, sadece düzyazının artık yaşamaya hakkı olduğunu

söyleyerek beni çok şaşırtmıştı; en büyük saygısı da Kafka'nın düzyazılarınınaydı.

İki hafta sonra o güzel karantina günleri aniden bitiverdi. Kim bilir nereden gönderilmiş bir başka SS doktoru çıkageldi, galiba çocuk felci uzmanıydı. Ve ortaya ne çıktı? Felç bir kitle psikozu idi. Dr. Sonntag utandırılmış olmasının intikamını aldı. Felçlilerin vücuduna elektrik verdi: Yerlerinden sıçradıkları gibi koşmaya başladılar. Bunu duyan diğer hastalar korkudan hareket etme yeteneklerini geri kazanıverdiler. Yalnızca bazı ağır mafsallı romatizması olan hastaları ya da Lues felçlilerini bu yöntem bile iyileştirememişti.

* * *

1941 yılında Ravensbrück'te ilk "Kitap" yayınlandı. Anıčka Kvapilova yazmış ve Milena'ya ithaf etmişti. Kitap, Çek şiirlerinden bir seçmeydi, çalıntı kağıtlara kurşun kalemle yazılmıştı, cildi, terzi tebeşiriyle itinalı bir biçimde açık maviye boyanmış gene çalıntı bir havlu parçasından yapılmıştı.

"Kitap" basımı bir taneyle sınırlı kalmadı. Anıčka her türlü tehlikeye rağmen üretmeden duramıyordu. Durmadan yazıyor, kampta bir tek o günlük tutuyor, Ravensbrück'teki çeşitli milletlerin şarkılarını topluyordu. En göz yaşartıcı kitapçığı tutukluları dinleyerek öğrendiği çeşitli dillerden Noel şarkıları kitabıydı. Her şarkının notasıyla metni tertemiz yazılmış ve sonları süslenmişti. Bir başka kitabının adı "Açların Şarkı Kitabı" idi ve her millettten yemek tarifelerini içeriyordu; SS özel terzihanesinden, bir gardiyanın balo kıyafetinden çalınmış mavi kadife kumaş parçası sevgiyle cilt kapağına dönüştürülmüştü.

Anıčka yalnızca kendi özel "kütüphanesi"ni kurmakla kalmıyor, Çeklerin Ravensbrück'te yarattıkları her bir şeyi toplayıp büyük karton kutu içinde saklıyordu. Her seferinde

yeni bir zula bulması gerektiğinden karton kutuyu tıpkı yavru-
rularını taşıyan bir kedi gibi her an yanında taşıyordu. Bu
karton kutu yüzünden Milena'yla aralarında şiddetli bir kav-
ga oldu. Bu işin Aniçka'nın başına dert açmasından korkan
Milena sert bir tonla ona kutuyu imha etmesini söyledi. Ama
Aniçka yumuşak kişilerin inatçılığına sahipti, hiçbir zaman
itiraz etmez, ama kafasındakileri bağnaz bir şekilde uygula-
maya devam ederdi. Kutu muhafaza edildiği gibi içeriği de git-
tikçe çoğalmaya başladı. Yeni yeni sanatçılar ortaya çıktı. Öz-
gür günlerdeki Prag kabaresi "Osvobozone Divadlo"nın (Kur-
tarılmış Tiyatro) dansçılarından ve koreograflarından biri,
Milena'nın yakın arkadaşlarından Nina Jirsikova karikatür
çizme yeteneğini keşfetti. Böylece bir dizi hayli komik figür-
den oluşan "Ravensbrück Moda Jurnalı" ortaya çıktı. İşe saç-
ları sıfır numara traşlı çizgili uzun elbise-çuvalının içinde,
ayaklarında kocaman tahta takunyalarla kampa yeni gelen bi-
rini göstermekle başlayıp bir biri ardından "iddialı" tutuklu-
lar için tavsiyeler sıralanıyordu: Çuval elbiseyi kısalt –tabii ki
kesinlikle yasak olduğundan gizlice– belden iyice sık, herhan-
gi bir yerden çalınmış çengelli iğneler bu iş için biçilmiş kaf-
tandır, bir iki terzi hilesiyle göğüsleri ortaya çıkart; işte moda-
ya uydun bile, artık kendini yeniden kadın olarak hissedebilir-
sin. Bir sonraki çizimler kampta paket alma mutluluğuna eri-
şen tutukluların sonradan –1943 yılındaydık– ulaşacakları Ra-
vensbrück zerafetinin en yüksek noktasını gösteriyordu: Sa-
natçı en sona yanyana iki karikatür koymuştu: Seviyeleri iyi-
ce düşmüş, pejmürde, paket almamış "proleter" tutuklularla
süslenip püslenmiş, burnu kaf dağında "aristokrat" tutuklula-
rın resimleri.

Nina'nın bir sonraki karikatür kitabı tıklım tıklım dolu
barakalarda herkesin herkesle olan kavgasını dile getiriyor-
du. İşte orada küçük demir soba; herkes önüne üşüşmüş, 200
kişinin her biri kendi tasında bir şeyler ısıtabilmek için kendi-

ne yer açmaya çalışıyor. Ve bir dövüş başlıyor: Öfke dolu suratlar, bir kadın diğerini itiyor ve sobanın üstündeki tas yığını sallanıp yere düşüyor.

Bir başka karikatürde şöyle bir altyazı var: "Her gün Bayan Başkonsolosla sıkı ilişkiler içinde olmaya özen gösteriyorum." Resim, üçüncü kattaki saman çuvalından aşağıya inmeye çalışırken altında yatan "Bayan Başkonsolos"un suratına çıplak ayaklarıyla basan bir tutukluyu gösteriyor.

Himaye Altındaki İnsanlar

Milena'nın korumaya aldığı sayısız kişilerden birini, çok istidatlı bir ressam olan genç Polonyalı Mischka Hispanska'yı, benim sorumluluğuma verildiği için özellikle canlı hatırlıyorum. Resim yapma yeteneğini bazı desenlerinden biliyorduk. Çekingen, narin bir kız olan Mischka için taş toplamak ve kum taşımaktan oluşan dışarı işleri ile geçen her gün bir tehlikeydi. Milena'nın bu olayda yardım etmesinin nedeni, sanata yetenekleri olanlara karşı duyduğu derin saygıydı. -Mischka'nın rahatsız edilmeden resim yapmasını sağlamak istiyordu. Revirden kağıt kalem çalıp dışarı işine gitmemesini sağlayan sahte bir iç görev kartı hazırladı; benim görevim ise Mischka'yı İncil araştırma blokunun arka pencerelerinden birinin önünde saklamaktı. Orada, kamp gerçeklerinden uzak, eserlerini yaratmaya başladı; acı bir realizm içinde Ravensbrück'ün günlük yaşantısını ve birçok tutuklunun portrelerini yaptı.

Mischka, özellikle tehlike içinde olan tutuklulardandı, çünkü kendine acıma eğilimine boyun eğiyor, bu yüzden de adeta hastalıkları üzerine çekiyordu. Bu, başaramamanın çok sık görünen bir biçimiydi, sistematik olarak hacir altında tutulmanın bir sonucu. Günlerimizin ritmi, sürekli verilen emirlerin yanı sıra bir de siren ağıtlarıyla belirlenirdi. Bizi uykudan sıçratır, sayıma gönderir, işbaşı yaptırır, çağırır ve gönderir ve nihayet günün sonunda "kilitaltı" saatini bildirirdi. Tutuklu argosunda "Hule" denilen bu sirenden nefret ederdik. Bu despotu bir SS gardiyanı harekete geçirirdi. Zırlıdamayı başlatan düğmeye basma hakkına bir tek o sahipti. Düğme, revirin üç barakasından birinin arkasında dururdu. Milena birkaç kez "Yalnızca bir kere olsun 'Hule'ye basıp neler ola-

cağını görmek isterdim," demişti. Başına nelerin geleceğini ayrıntılı bir şekilde tasvir edebilecek yeterince fantazim vardı. Ama o bu işin peşini bırakmadı. Bir sabah karanlığında, henüz uyanma zili çalmadan kalkıp bana "Bugün herkesi yatağından fırlatan ben olacağım," diye fısıldadı ve gülererek uzaklaştı. Birkaç dakika sonra da kampın içinde sirenin sesi duyuldu. Ben yorganı burnuma kadar çekip kahkahalarla güldüm. Tipik bir Milena davranışydı bu. Yalnızca bir kere, "Balıkçı ve Karısı" masalındaki gibi "pisibalığı" olmak istemişti. Kendi başına buyruk olma güdüsü ona böyle şakalar yaptırırdı. Neyse ki olay, fazla büyütülmeden kapatıldı, hiç kimse bir tutuklunun böyle bir şey yapmaya cesaret edebileceğini aklının ucundan bile geçirmiyordu. Resmi siren öttürücüsü SS gardiyan herhalde geç kalmıştım korkusuyla hiç sesini çıkartmadı.

Kendi kaderlerini ellerinde tutamayan insanlar arasında zayıflar gerçeklerden kaçma yolunu tutarlar. Bazıları düşüncelerinde yalnızca geçmişlerinde yaşar, yalnızca evleriyle ilgili konuşmalar yürüttüklerinden de bilinç parçalanmasına maruz kalırlardı. Bu, uyum sağlamayı zorlaştırır, hatta olanaksız hale getirir ve kısa bir süre içinde de iç direncin kaybolmasına yol açardı. Bazıları kamp gerçeklerinden kaçabilmek için yeniyetmeliğin sorumsuzluğuna sığınıp çocuklaşır, saçma sapan, çocukça davranışlarda bulunurdu. Korkunç olaylara karşı tepkilerin böylesine değişik olması bana çok tuhaf gelirdi. İdam cezaları, deneme ameliyatları, hasta sevkiyatları ya da başka korkunç şeylerle ilgili haberler kampa yayıldığında duyulan ilk şok, o donakalmışlık sadece bir kaç dakika sürerdi. Sonra kadınları yeniden güler ve kampın önemsiz gevezeliklerine dalıp giderlerdi.

Kamp gerçeğine uyum sağlamayı başaran bir tutuklu özgürlüğünü kaybetmiş olma şokunu atlatır ve farkedilmeden değişmeye başlar. Her tutuklunun bir dönem içine düştüğü yılgınlık, kadere boyun eğme dönemi, en tehlikeli dönemdir.

Bu dönemde başkalarının dertlerini anlayabilme duygusu tamamen kaybolur, baskılara karşı iç direnç gevşer, SS'lere karşı gurur yavaş yavaş kaybolarak yerini teslimiyete bırakır. Bazıları kendilerini SS'lerle özdeşleştirecek kadar ileri gider, hatta bize zulüm yapanların maşaları olur. İktidarı kullanma zevki, toplama kampı yaşantısının karanlık yanlarından biridir. Kampta görev verilen kadınlar birkaç gün içinde değişirdi; ezik, tevekkül içindeki tutuklular kendinden emin, komutlar veren, cüretli hükümrانlara dönüşürlerdi. Böyle bir kişi başkalarının yaşamını zindana çevirirdi.

Tutuklu olarak varolmanın bu üçüncü döneminde her türlü canlı anı, evet, hatta özgürlük düşüncesi bile yiter giderdi. Ne zaman özgürlüğü düşünsem, üstüne parlak güneş lekeleri vurmuş, otlarla kaplı bir orman yolu gelirdi gözlerimin önüne. Bunu bir keresinde Milena'ya anlattığımda pat diye şu cevabı vermişti: "Seni iflah olmaz göçebe kuşu seni! Ben kararlı bir şehir insanıyım. Benim özgürlük resmim, eski Prag kentinin herhangi bir yerindeki bir meyhane."

* * *

Toplama kampı döneminden 10 yıl önce, makalelerinden birinde Milena şöyle yazmıştı: "İstirap insanlara değer katar sözünü kim söylemiş, bilmiyorum. Bildiğim tek şey, bunun yalan olduğu!" Bu sözlerin doğruluğu Ravensbrück'te kanıtlandı. Tutukluların büyük bir çoğunluğu için ıstırapın iyileştirici ya da asilleştirici bir öge olduğu kesinlikle söylenemezdi. Kaldı ki aşırı ıstırap insanları vahşi yaratıklara dönüştürebiliyor.

Toplum dışı tutuklular arasında tamamen ya da yarı yarıya delirmiş insanların sayısı hiç de az değildi, ayrıca her türlü toplulukta, hele hele böylesine bir zoraki toplulukta tahammül sınırını aşanlar da çoktu. Bu bahtsızlardan birin adı Zipser idi. Toplama kampı yaşantısına uyum sağlaması olanak-

sızdı ve çaresizliği onu her şeyden nefret etmeye götürmüştü. Söylenip durur, entrikalar çevirir, ihbarlarda bulunurdu. Yalnızca tutuklular değil, SS'ler bile onu küçümser, ondan nefret ederlerdi. İyice aşağılanması için onu "lağım temizleme" taburuna vermişlerdi. Pislik ve koku içinde bir çalışma. SS gardiyanın denetimindeki tabur, çingenelerden oluşmaktaydı. Gücenmiş ve öfkeli Zipser, daha ilk günden, kendine yabancı bu kişilerle kavgaya başladı. Çingeneler onun gibi bir genelev kadını değil, ateşli doğa çocuklarıydılar. Zipser'in durmadan huzursuzluk çıkartması sonunda çingeneleri öfkelen-dirdi. Nefretten körleşmiş, kendi usullerince öğ aldılar. Zipser'i lağım havuzlarından birinin içine atıp demir çubuklarla üstüne bastırarak boğulana kadar pisliklerin içinde tuttular. SS gardiyan, bu linci kayıtsızlıkla seyretmişti. – Cinayet ortaya çıkınca SS olaya katılmış olan herkesi tutukladı.

Bunlar, tahammülün fevkinde acı çekmenin getirdiği kargaşadan katil olan ilkel insanlardı.

Ama yalnız böyleleri değildi kampta insanlıklarını kaybedenler. Aşırı duygusallar, riyakarlar özellikle tehlike altındaydılar ve başkalarının üzerinde kullanabilecekleri bir güce sahip oldukları anda, özellikle SS'ler dahil herkesi memnun etmek, mümkün merteye rahat bir hayat sürmek isteyenler kolayca yoldan çıkabiliyor, bugünden yarına canı kesilebiliyorlardı.

Politiklerin blokunda, Gestapo'nun "İhanet Kanunu" gereğince "koruma hapsi"ne alınmış bir kadın vardı. Dedikodu merakı ve iftiracılığı yüzünden komşularıyla, hatta Nasyonal Sosyalistlerle bile bozuşmuş, onlar da onu ihbar etmişlerdi. Gestapo da onu toplama kampına atmıştı. Tevkifat onu hiçbir şekilde etkilememiş, bilakis kendine yeni bir alan bulmasını sağlamıştı. Bütün barakanın düşmanı oluverdi, özellikle de blok kıdemlisinin; duygulu, "altın kalpli" bir politik tutuklunun. 400 kadından oluşan bir barakada hayata küskün,

oyunbozucu bir ihtiyarın cinliklerinin yarattığı problemlerle blok kıdemlisi olarak başa çıkmak hiç de kolay bir görev değildi; kişisel antipatiye rağmen haktan yana kalabilmek, kuvvetli bir sinir sistemi ve ahlaki sağlamlık gerektiriyordu. Bu olayda ise bu karakter özellikleri eksikti ve sevgili huzur adına sonunda cinayet ortamı hazırlandı. Olay şöyle gelişti: Bütün dünyaya küskün olan ihtiyar romatizmalıydı ve barakada iyi kötü sadece kendine ait olduğu söylenebilecek ufak bir alana sahipti. Bu da kendi saman çuvalıydı. Çuvalını ihtimamla temizler, ona bakar, her türlü saldırıdan korurdu. Bir sabah kalkmadı. Kimse ona dikkat etmediğinden hastalığının ciddiyeti ancak o ihtişamla baktığı çuvalını kirlettiğinde farkedildi. Bağırsakları bozulmuştu, kamptaki binlerce kişi gibi. Yatağından tuvalete olan yolu da kirletmiş olduğu ortaya çıkınca her taraftan küfür yağmuruna tutuldu. Bu yaşlı kadına kimse acımadı, kimse ıstırabını paylaşmadı, o da gücü elverdiği ölçüde hırlayıp durdu. Blok kıdemlisi bu durumu fırsat bilip "toplum düşmanı" unsuru ortadan kaldırmak istedi. Hastayı revire götürdü. Tutuklu hemşiresine küçük bir göz işareti, öldürücü bir enjeksiyonun yapılmasına ve barakayı bu ihtiyar kadının varlığından kurtarmaya yetti.

Acaba Milena Ravensbrück'teki acı deneyimlerinden sonra da umut içinde şöyle yazar mıydı?: "Ben düzenbazların hayatta dürüstlerden daha çok ilerleyebileceklerine inanmıyorum, dünyanın, sadece değersizlerin başarılarını destekleyecek kadar kötü olduğuna inanmıyorum..."

* * *

Milena revirde zührevi hastalıkları olanların kartlarını yazıyor ve tedaviden geçenlere haplarını dağıtıyordu. Genelde "toplumdışılar"dı bu hastalar, büyük çoğunluğu genelev kadınları ya da yabancılarla ilişkide bulundukları için toplama

kampına getirilmiş "yatak siyasileri"ydi. Toplumdışılar, Ravensbrück'te horgörülenler arasındaydılar ve zührevi hastalara da insanlığın utanç kaynağı olarak bakılırdı. Hepsini, ama özellikle frengilileri kampta kötü bir kader beklemekteydi. Dr. Sonntag'ın uyguladığı insanlıkdışı tedavilerde kırılıyordu birçoğu. Yeni girenlerin kan tahlilleri muayene için Berlin'e gönderiliyor ve sonuçları Milena'nın bürosuna geliyordu. Başkalarını, hele hele bir toplumdışısını kurtarmanın artık doğal bir şey olmaktan çıktığı toplama kampının o dejenere havasını göz önüne getirdiğimizde, Milena'nın büyüklüğü ve üstünlüğü daha da ortaya çıkar. Onun gözünde toplumdışılar, yardım edilmesi gereken insanlardı. Tahlil sonuçları üzerinde oynamakta tereddüt etmedi, Luesli hastaların sonuçların pozitifken negatif yazdı. Aşırı bulaşıcı durumlarda tedavinin gizlice yapılmasını sağladı. Kurbanları SS'lerin pençesinden kurtarmaya çalıştığı her durumda kendi hayatını tehlikeye atıyordu. Sahte belgeler keşfedilmiş olsaydı Milena'nın hali perişan olurdu. Milena bu kadınların hayatlarını kurtarmakla kalmadı, onlarla ilişki kurup konuştu, acılarını dinledi ve çok tahrip olmuş olsa bile içlerindeki insanlık kıvılcımlarını ortaya çıkarttı.

Siyasi tutuklulardan ortak dostumuz Alman siyasi Lotte, dört yıl cezaevinde kalmıştı ve sıhhati çok bozuktu. Milena, veremlilerin serbest bırakıldıklarını biliyordu, 1941/42 kışında aklına cesurane bir fikir geldi. Lotte'nin serbest bırakılmasına yardım edecekti. Onun da rızasını alarak sahte bir tükürük testi hazırladı ve revirin Tb-bölümüne kaldırılmasını sağladı. Serbest bırakma kağıtları resmi bir şekilde SS doktoru Dr. Sonntag tarafından düzenlendi ve hepimiz heyecanla sonucu beklemeye başladık. Her akşam Tb-istasyonunun penceresinde durup Lotte ile sohbet ediyor ve onun yakında özgürlüğe kavuşacağını düşünüyorduk.

Henüz 1942 yılının ilk aylarında olacakları sezinlememiş-

tik, Nasyonal Sosyalistlerin imha planlarından henüz haberi-miz yoktu. Tüm doğuştan sakatların, saralıların, yatak ısla-tanların, kötürümlerin, astımlıların, ciğer hastalarının ve de akıl hastalarının listesinin çıkartılması emri geldi. SS bu em-ri verirken bu tutukluların kampta daha hafif işlere koşulaca-ğını söyleyerek ortalığı yatıştırdı. Üstelik bir doktor grubu ge-lerek bu hastaları muayene etti. Sonra günün birinde bir kamyon gelerek ilk sıradakileri götürdü. Akşama Milena deh-şet içinde ağır hastaları bile kamyondaki saman yığınına na-sıl teptiklerini, acı çeken insanlara nasıl insanlıkdışı davranıl-dığını anlattı. O andan itibaren bu sevkiyatların ne anlama geldiği konusunda en ufak bir şüphesi kalmamıştı.

İki güne kalmadan korkularımız doğrulandı. Aynı kam-yonlar Ravensbrück'e geri dönmüşler anadepoya bir yığın eş-ya indirmişlerdi, sevkedilenlerin tutuklu numaralarını içe-ren tutuklu elbiselerinin dışında diş protezleri, gözlükler, bir koltukdeğneği, taraklar, diş fırçaları ve sabun... Kamp dehşet içindeydi. Şimdi artık hasta sevkiyatının hedefi konusunda hiç kuşkumuz yoktu. Ve arkadaşımız Lotte hâlâ Tb-bölümün-deydi. Milena perişandı, kendini suçlayıp duruyordu. Kısa aralarla hepsi negatif neticeler veren balgam testleri yaptırdı. Bunun üzerine SS doktoru Dr. Sonntag, kükreyerek Lotte'-nin derhal Tb-bölümünden çıkartılmasını emretti; hayret ve-rici bir şekilde iyileşmişti Lotte. Lotte revirde çalıştığından Dr. Sonntag onu tanımaktaydı, bir tek bu yüzden Lotte imha listesine girmedi ve kesin bir ölümden kurtuldu.

Bir sevkiyatı bir diğeri izledi ve her seferinde acımasız bir düzen içinde öldürülenlerin elbiseleri geri geldi. "İrsi" has-talıklılar imha edildikten sonra yeni listeler hazırlandı, bu se-ferki listede tüm Yahudi tutukluların adları vardı. Milena da ben de bunun tek bir anlamı olduğunu biliyorduk ama ne ga-riptir ki, bu listeler hakkında konuştuğumuz ve parçalanmış yüreklerle süzdüğümüz Yahudi arkadaşlarımız başka bir

kampa götürüleceklerine bizi ikna etmeye çalışıyorlardı. Neden ölüme götürüleceklerdi ki? Bu çılgınlıktı! Onların her biri güçlü kuvvetli, çalışabilecek güçte, genç insanlardı! İlk sevkியatta giden Yahudi bir doktor, tutuklu elbisesinin eteğine yolculuğunun son durağını ve hepsinin kaderinin ne olduğunu anlatan bir haber ilıştireceğine kesin söz verdi. Notu bulduk ve şunları okuduk: "Bizi Dessau'a getirdiler. Şimdi üstümüzü çıkartmamız gerek, sağlıcakla kalın!"

Artık yaşamak zorunda olduğumuz dehşetle kıyaslandığında Ravensbrück'teki ilk birbuçuk yılı neredeyse cennetlik diye adlandırabiliriz. Hasta sevkiyatlarından sonra vahşetin arkası kesilmedi. Polonyalı kızlar ve kadınlar resmen kurşuna dizildi. Bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü akşam sayımında kamp duvarlarının arkasında kurbanlar kurşunlanıyorlardı. Başka olaylar da paniği arttırıyordu; ölüme mahkum edilmişler üzerinde yapılan deneme ameliyatları, hastaların Evipan enjekte edilerek öldürölmeleri. Bütün ağır hastalar ve zayıflar öldüröleceklerini hesaba katmak zorundaydılar. Ama daha 1944/45 kışına gelmemiz gerekiyordu bir zamanların "örnek kampı" Ravensbrück'ün bir yok etme kampı haline geldiğini görmemiz için; ve bizler dehşetin doruk noktasındaydık. Bir gaz odası kuruldu; SS'lerin resmi tebliğlerinde belirtildiğı üzere "ırk biyolojisi açısından değersiz unsurların kökünün kazınabilmesi ve Nasyonal Sosyalist bir devletin dünya görüşünü kabul etmeyi reddeden iflah olmaz siyasi muhaliflerin radikal bir şekilde yok edilebilmeleri için..."

Hırslılar

Milena asla kayıtsız kalamayan, duyguları körelmeyen ender insanlardan biriydi. Çevresinde olup biten tüm korkunçlukları görüyor, acı çeken onbinlerce insan arasında, onlara yardım etme olanağını bulamamanın çaresizliği içinde kıvranıyordu. Her akşam revirden döndüğünde yeni felaketleri anlatırdı. Onun, gazetecinin gözünden hiçbir şey kaçmıyordu. İzlenim toplama yeteneği, sürekli gerginlik içinde yaşaması yüzünden daha da geliyordu. Belki de beklenen vahşi son, duyu organlarını böylesine hassaslaştırmıştı. Hem ayrıca bizim ortak bir görevimiz vardı, o kitabı yazacaktık; ve bu yüzden de başımıza gelen her şeyi hafızalarımıza kaydetmemiz gerekiyordu. Gözleri kapamak, kendi kabuğuna çekilmek sözkonusu bile olamazdı.

Milena'nın sağlık durumu gün geçtikçe kötülüyordu. Öğle paydoslarında onu barakamda bir saman çuvalının içine saklayıp dinlenmesini sağlamaya çalışıyordum. Gündüzleri yatmak kesin surette yasaktı. İncil araştırmacılarının ketumluklarına kesinlikle güvenilebiliyordum. Ama bir keresinde Milena'yla İncil araştırmacıları arasındaki ilişkiyi hepten yok eden dehşet verici bir olay oldu. İmha edilecekler listesinde benim barakamdan birinin adını keşfetmişti. Anna Lück'tü kadının adı, İenf bezleri veremine yakalanmıştı. Günlerdir hastayı barakada muhafaza ediyor ve enjeksiyonlu ölümün onu beklediği revire gitmesini önlüyordum. Ama SS doktor onu daha önce keşfetmişti. Tek bir kurtuluş yolu kalmıştı. Anna Lück'ü Gestapo'nun İncil araştırmacıları taahhütnamesini imzalamaya razı etmesini söyledim Milena'ya. Yehova şahitleri bir anlamda kendi rızalarıyla gelen tutuklulardı. İmzalarını verip bundan böyle İncil araştırmacıları için çalışmaya-

çaklarına yemin ettikleri takdirde daha o gün onları kamptan çıkarıyorlardı. Ben hastanın yatağına gittim, korkunç haberi verdim, nasıl bir tehlike içinde olduğunu anlatmaya çalıştım ve hemen kalkıp yazı odasına gitmesini ve taahhütnameyi imzamalasını telkin ettim. Giyindi. Ben görev odasına geçtim. Bloкта oda hizmetinde çalışan İncil araştırmacılarından herhangi birinin durumu farkedip onların deyiimiyle "ihanet"i engellememelerini sağlamak istiyordum.

Kısa bir süre sonra kapı vuruldu. Oda hizmetindekilerden biri, Elsa Hempel içeri girdi. Tikslenme ve ihtiras dolu bir suratla böğürmeye başladı: "Grete, senden bunu asla beklemezdim! Şeytanla pakt kurmuşsun! Sen SS'lerle müşterek işler çeviriyorsun! – Anna Lück'e imzaya gitmesini nasıl tavsiye edebilirsin?! Böyle bir şeyi nasıl yapabilirsin?" Ben de gerçek bir öfkeyle İncil araştırmacısına kükredim: "Siz bir de Hristiyan olduğunuzu iddia ediyorsunuz! Ve kızkardeşinizi bütün soğukkanlılığınızla gaz odasına yolluyorsunuz! Bu mu en yakın kardeşini sevmek? Yehova'nın adı altında bir cinayete öneyak oluyorsunuz. Siz soğukkanlı canilersiniz!"

Olanları duyan Milena, bu körlere garip bir nefret duydu ve o andan itibaren İncil araştırmacıları ondan korkarak yaşamaya başladılar. Bu üzücü olaydan sonra bir gün İncil araştırmacılarının sabırsızlıkları, kendi tarikatlarına ait olmayan her şeye ve herkese karşı gösterdikleri ilgisizliği ve tam onlardan Hristiyanca bir tavır beklendiğinde takındıkları cesaretsiz tavrı konuşurken, İncil araştırmacıları ile komünistler arasında hayret uyandırıcı bir ruhi benzerlik keşfettik. Birileri Yehova'yı göklere çıkartma derdindeydi, diğerleri Stalin'i. Birileri gizlice İncili araştırıp kendi istekleri doğrultusuna getirinceye kadar içeriğiyle oynuyorlardı. Diğerleri ise Nazi gazetelerine dayanarak gizlice eğitim çalışması yapıyor, siyahı beyaz, daha doğrusu kırmızı görerek haberlerden kendi isteklerini okuyorlardı, yani komünist devrimin çok yakında patlak

vereceğini. Milena'nın komünistlerle İncil araştırmacıları arasında yaptığı benzetme Çek komünistleri de dahil, "politik"lerin kulağına gidince ona duyulan nefret daha da çoğaldı.

Sovyet Rusya savaşa girdikten kısa bir süre sonra Ravensbrück'e ilk büyük Rus tutuklu nakliyatı oldu. Çek komünistlerinin sözcüsü ve Milena'nın kişisel düşmanı Palečkova, Sovyet Rusya'dan gelen kadınları ilk kamp günlerinde ağırlayacak yıkama ve pire ayıklama taburuna gönüllü olarak girdi. Hamamda o Çek kadınla yeni gelen Ruslar arasında nasıl bir konuşma geçtiğini ancak tahmin edebilirim. Herhalde Palečkova, Ukrayna ve Rusya'dan gelen kadınları coşkuyla selamlayıp Ravensbrück'teki bütün komünist tutukluların onlarla dayanışma içinde olduklarını açıkladı. Belki de daha bu ilk selamlaşmada ilk küfürleri de sineye çekmek zorunda kaldı. O zaman da onlara, bu Alman toplama kampında kendi sosyalist ülkelerine yaraşır bir şekilde davranmaları gerektiğini vs, buna benzer şeyler anlatmış olması gerekir. Bütün komünistler gibi Palečkova da Rus kadınlarına abartılı beklentilerle yaklaşmış, sosyalist eğitimin erdemleriyle karşılaşacağını, her birinin Rus Bolşevik Partisi'nin yılmaz savaşçıları, hayranları olduğunu sanmıştı. Sonunda gelmişlerdi işte, çoğunluğu ilkel, siyasetten bihaber, bir grup disiplinsiz serseri; Stalin iktidarına duydukları hoşnutsuzluğu esaslı küfürlerle açığa vuranların sayısı da hiç az değildi. Hemen daha o gün Palečkova'nın derin bir hüsrana yaşamış olması gerekiyor. Suskunlaştı. Gene de yeni görevini hemen geri teslim etmedi. "Eski" siyasilerin blokundaki kadınlara Rus kadınlarının aslında Ravensbrück'e getirilen kadınların çoğunluğu gibi olmadıklarını anlatıp duruyordu. Aradan fazla bir zaman geçmemişti ki Palečkova'da ruhi dengesizliklerin başgösterdiği söylentileri gelmeye başladı. Akli karışık olduğu dönemlerde sık sık Milena'nın komünistlerle İncil araştırmacıları kıyaslamasını konu ediyordu. Bu konu onu çok meşgul etmekteydi.

"Eski" siyasilerin barakasında Palečkova'nın durumu kesinleşince, ne pahasına olursa olsun revire yatırılmasını engellemeye çalıştılar. Çünkü ruh hastaları öldürülüyordu. Komünist tutuklular onu koruyamadılar. Ona gizlice sakinleştirici bir enjeksiyon yapmak istediklerinde bir öfke krizine girdi. SS doktoru onu bir hücreye kapattırdı. Orada hademe olarak çalışan İncil araştırmacıları bana durumunun umutsuz olduğunu anlattılar, her türlü besini reddediyor, mutlu bir yüz ifadesiyle duvarın önünde duruyor ve "Stalin, seni seviyorum!" diye bağıryormuş. İki hafta sonra revirdeki tutuklular Palečkova'nın bir iskelet haline gelmiş cesedini hücreden çıkarttılar.

* * *

Revirde çok komünist çalışıyordu. Her gün her saat Milena onların konuşmalarını dinlemek zorunda kalıyordu. Komünist konuşma tarzı onu çileden çıkartıyordu ve Milena susmasını bilmeyen bir insandı. Sözlerle eylemler arasındaki çelişkileri gördükçe adeta tiksiniyor, kollektivizm hakkında, proleter demokrasi, sosyalist özgürlük ve hazmedilmemiş sahte Marksist Leninist ideoloji hakkındaki boş konuşmalara karşı polemiğe girmekten kendini alakoyamıyordu. Özellikle de toplumsal tavırları ve çocukça kollektivizm oyunları onu çileden çıkartıyordu. Milena, bu kadınların gerçekte akla gelebilecek en toplum dışı insanlar olduklarını söylüyordu. En fazla da hastalara takındıkları farklı tavırlara kızılıyordu. Ağrın ya da ateşin var mı gibisinden sorular yerine sen komünist partiden misin değil misin gibi sorular sorulmaktaydı. "Değerli" insanlar, yani uğruna her şeyin yapılması gereken, kurtarılması gereken "yoldaşlar" ile ilgi göstermeye bile gerek olmayan diğer geniş kitle, yani "değersizler" vardı.

Milena'nın adalet duygusu buna karşı çıkıyor, gerçeği de hiç çekinmeden komünistlerin suratlarına vuruyordu.

Ama yalnızca politik rakiplerine karşı çıkmıyordu. Yalan ve duygusal gevezelikler de hiç tahammül edemediği bir şeydi. Bir keresinde bir saman çuvalının üstünde hasta yatarken kızının evleneceği haberini yeni almış akıllı uslu burjuva bir Çek kadını, bu sevindirici haberi vermek üzere Milena'nın yanına geldi. Kızının bekareti, gelin duvağı, düğün gecesi ve evlilikte sadakat üzerine nefes almadan ileri geri konuşmaya başladı. Üstüne üstlük Milena'ya kızının istikbali hakkında, yeni başlayan evliliğin dayanıklılığı hakkında neler düşündüğünü de sorunca Milena dayanamadı, kupkuru ve gergin bir sesle: "Benim görebildiğim kadarıyla senin kızın onuncu evliliğinin sonuna doğru erkekler hakkında yeterince deneyim sahibi olacağından onbirinci kocasıyla ortaşeker bir mutluluk içinde olacak..." dedi.

Bütün komünistler hayalcidirler ama tutuklu olunca hayal güçlerinin hiçbir sınırı kalmıyor. Hitler'in devrimle devrileceği onlar için çok doğal bir gerçektir ve Almanya'da Sosyalistlere karşı direniş ay be ay artıyordu, bu komünistlerin görüşüne göre.

Rusya'ya karşı savaşın başlamasıyla yalnızca komünistler değil, bütün siyasi tutuklular da Sovyet yanlısı bir tavır takınıp büyük bir iyimserliğe kapıldılar. Kızıl Ordu'nun Hitler'i kısa bir süre içinde ezeceğinden ve kurtuluş saatinin yakın olduğundan hiç şüpheleri yoktu. – Milena düşüncelerini açıklamakta gecikmedi. Genel sevinç havasına karşı çıkıyordu, çünkü taviz vermeden düşünebilme yeteneğine sahipti ve ne kadar acı olurlarsa olsunlar, gerçeklerle yüzleşmekten korkmuyordu. Siyasi uzak görüşlülüğü olan bir insandı ve Sovyet Ruslarının Avrupa'yı ele geçirmeleri halinde korkunç şeyler olacağını söylüyordu. Dinleyen herkese, Stalin bir zafer kazanacak olursa eski suçlarının Batı tarafından affedile-

ceğini ve böylelikle rahatça yeni suçlar işleyeceğini açık açık söylüyordu. Nasyonal Sosyalizm ile komünizm aynı ağaçtan oyulmuştu. Kendilerini zamansız bir zafer sarhoşluğuna kap-tıran kamptaki komünistler, kurtuluştan sonra Kızıl Ordu'-nun Milena Jesenska ile Buber-Neumann'ı duvarda kurşu-na dizecekleri dedikodusunu yayıyorlardı o günlerde.

Palečkova'nın ölümünden sonra Çek komünistlerin so-rumlusu, Hilde Synkova ile Ilse Machova oldular. Milena'yla benim için bu hükmü veren de onlar olmalı. Cüretkarlıkları, en az Ravensbrück'teki diğer milletlerin sorumlu komünistle-rininki kadar ölçüsüzdü. Kendilerinden farklı düşünenler hakkında kolayca kalem kırabiliyorlardı. Özellikle de "sınıf karşıtlarından" daha aşağılık gördükleri "hainler," yani eski komünistler hakkında. Ilse Machova zamanla Milena'ya aşırı düşman kesilmişti. Ravensbrück'ün küfürbazlar kraliçesiydi o. Diğer özellikleri, komünist diktatörlüğün hüküm sürebil-mesi için hangi yeteneklerin gerektiğini açıkça sergiliyordu. Bir Çek sosyal demokrat, Machova'yı tek bir cümle ile özetle-mişti: "O kokuşmuş bir et parçasıdır!"

Savaşın sonuçlarını düşündükçe Milena'nın tüyleri ürpe-riyordu. Durmadan, Çekoslovakya'nın ancak birkaç sene de-mokratik bir rejimle yönetileceğini söyler dururdu. Ama ülke-sinin hemen galip Stalin'e teslim edilmesini de -buna ben bi-le inanmak istemiyordum- imkan dahilinde buluyordu. "Rus-lardan kaçmanın yolu ne?" diye korkuyla sorardı sık sık. Onu rahatlatmak için her seferinde yeni kaçma planları anlatır-dım; bitkinliği yüzünden artık yürüyemediği için de her sefe-rinde bir yerlerden bir otomobil bulurdum. Ancak üç yıl son-ra Ruslardan kaçmanın gerçekte ne demek olduğunu anlaya-caktım.

Kamp düzenini bozduğum gerekçesiyle İncil araştırmacı-ları arasından uzaklaştırıldım. Böylece de Milena ile ben, sığın-aklarımızdan birini kaybettik. 1942 yazında yakınlarımızda-

ki erkek kampından bir tutuklu taburu, SS gözetimi altında bizim bloğun kapısına bir çit yaptılar. Arkasına da yeni kanalizasyon boruları döşemek üzere bir çukur açtılar. Bizim barakamızın pancurları kapatılıp çivilendi. Erkek tutuklularla ilişki kurmamızı engellemek için ağır cezalar kondu. Artık bütün bir gün boyu kapalı percerelerimizin ardında erkek taburunun "kapo"larının bağırs ve emirlerini dinleyip duruyorduk. Bütün kadınlar acıma duygusuna kapılmışlardı. Pence-relere abanıp çatlaklardan zavallı erkekleri seyrediyorduk. Görünüşleri dehşet vericiydi. Zebra kıyafetleri zayıflamış bedenleri üstünden sarkıyordu, sanki askı üstünde durur gibiydi. Yalnızca adi suçlu "kapo" iyi beslenmişti. Elinde tuttuğu copu iyi çalışmadığını gördüğü birinin bacağına bütün öfkesiyle indirirdi. Daha ikinci gün erkeklerle anlaşmaya başladık. Barakanın duvarının dibini kazmakta olduklarından çatlaklar arasından fısıldaşıyorduk. Bütün sorularımızı erkekler tek bir cümleyle cevaplıyorlardı: "Bize ekmek verin!" Geçici olarak hazırlanmış çitteki kum uzaklaştırılmış ve bir delik oluşmuştu. Oraya ekmekleri koyduk. Sonra erkekler için mutfaktan margarin çaldık. Kısa bir süre sonra da aralarından biri bizi ihbar etti. Ben "öne çağırıldım". Başgardiyan Mandel beni sorguya çekti. Benim hiçbir şeyden haberim yoktu. Suçumu hafifleten bir şey vardı: Yanımızdaki ikinci çitte de aynı şey olmuştu. Ama kuşku duymak yeterli bir gerekçe olduğundan blok kıdemlisi görevimi kaybettim.

"Eski" siyasilerden olduğumdan birinci bloğa gönderildim, artık Milena'yla aynı çatı altındaydık. Yatağım onunkinin yanındaydı. Bugün bile kulağımda onun her akşamki iç çekişleri çınlar. Saman çuvalına yorgun argın düşer ve "Ah, bir kere daha yol kenarında oturabilecek miyim, asker olmaktan kurtulacak mıyım..." diye inlerdi.

Milena bir keresinde daha çok şakayla karışık "Bir kere bana karşı iğrenç davransana," dedi. "Bir kerecik bile kavg

etmemiş olmamız ne kadar garip, değil mi?" Kısa bir süre sonra ilk ve son kavgamızı yaptık; başlangıçta Milena'nın öfkesi ni hiç anlayamamıştım. Olay şöyle oldu: Milena yatağının başucuna parlak renklerde bir kartpostal asmıştı, ekspresyonist bir manzara resmi. Bir akşam birlikte resme bakıyorduk ve ben resimdeki ayrıntıları açıklamaya çalışıyor, renk lekelerini manzaranın parçalarına dönüştürüyor, dağı, vadiyi ve gölü keşfediyordum. Milena sinirle karşı çıktı. O başka şeyler görüyordu. Ben seçtiklerimde ısrar etmekteydim. Birdenbire resmi duvardan çekip binbir parçaya ayırdı. Bu beklenmedik öfke beni öylesine etkiledi ki, göz yaşlarımı tutamadım. Milena'nın gözyaşlarına gösterdiği panik içindeki tepkisi, "Yalvarırım kes şu ağlamayı..." diye ısrar etmesi, beni tam zıvandan çıkarttı ve yürek parçalayıcı bir şekilde hıçkırmaya başladım. Ama Milena'nın yüzündeki ifadeyi, sanki bir uçuruma bakıyormuş gibi donup kalmış olduğunu gördüğüm anda gözyaşlarım durdu, onunla konuşup yatıştırmaya çalıştım. Bütün bunlar incir çekirdeğini doldurmayacak, önemsiz şeylerdi. Ama Milena hâlâ üzgündü, hüznle: "İnsanın sevdiklerini ağlarken görmesi ne korkunç bir manzara. Bütün geri dönüşü olmayan vedalaşmaları hatırlatıyor bana. Soğuk istasyonlardaki göz yaşlarım, trenlerin acımasız arka ışıkları... Bir aşkın sonu... Lütfen, bir daha hiç ağlama..."

Ama neden o kadar öfkelenmişti ki? Anlayamadığım için Milena'ya sordum ve beni asıl titreten, cevabı oldu: "Birdenbire bizim de diğer insanlardan farksız olduğumuzu düşündüm. Sanki aramızda bir duvar var da birbirimizi anlamadan konuşuyormuşuz gibi geldi... hani hiçbir kelimenin diğerinin yüreğine girmediği bir konuşma..."

Gün geçtikçe kalabalıklaşmamız, artık alışmaya başladığımız kampın günlük işkencelerini, yani her havada saatlerce süren sayımlar, emirler, küfürler ve dayak, daha bir tahammül edilemez hale getiriyordu. Almanya tarafından işgal edil-

miş her bir yandan Gestapo, yeni yeni tutuklular getiriyordu. Sonucu da pislik, haşarat ve salgın hastalıklardı. Yersizlikten birinci blokta üç kadın iki saman çuvalını paylaşmak zorundaydık, diğer barakalarda sayıları daha da fazlaydı ve son yıllarda çoğunlukla dört kadın bir kereveti paylaşmak zorunda kaldı.

Milena'yla ben Tomy Kleinerova'yı yatak arkadaşı olarak aramıza almıştık. Tomy, Ravensbrück'teki unutulmaz kişilerden biriydi. Milena'nın dostlarından. Prag'da Hristiyan Genç Kadınlar Derneğinde çalışmıştı; toplama kampında sokak süpürücüsü oldu. Süpürge ve reçel kovasıyla donatılmış, görevini yerine getiriyordu. Onun kadar içten gülebilen başka bir insanla karşılaşmadım. En karamsar anlarda bile mizah duygusunu kaybetmedi, bildiği fıkra ve hikayenin sonu gelmezdi. Oysa çok zor yürürdü, kalçasından biri sakattı ama bir gün bile şikayet ettiği duyulmadı. Günün birinde Tomy korkunç bir darbe yedi: Kocasının idam edildiğini öğrendi. Birdenbire soluklaşan yüzündeki ifadeyi bugün bile hâlâ hatırlarım. Uzun sürdü yeniden gülmeye ve hayata kavuşması. – O, kurtulabilenler arasındaydı. Prag'a geri döndüğünde savaş dulları için bir klüp kurdu. Ayrıca Çek Direnişçileri Derneği'nin sekreterliğini de yaptı. Bu faaliyeti ile ilerdeki trajik kaderini hazırladı. Komünistler derneğin içine sızdılar, sonunda da yönetimi ellerine geçirdiler. Tomy önceleri direndiyse de da sonunda komik bir şekilde kapı dışarı edildi. 1949 Eylülünde intikam geldi, tutuklandı ve 1950 Martında "devlet düşmanı faaliyet yürütmek", "halk demokrasisini yıkma teşebbüsünde bulunmak", "İngiliz–Amerikan ajanlarla işbirli yapmak" suçlarından 25 yıl hüküm giydi. 1961 yılında affedilene kadar tam 12 yıl kalçasından felçli zavallı Tomy, Çekoslovakya'nın bir hapisanesinde çile doldurdu.

* * *

Milena ağır hastalandığında SS'lerin bahçesinde çalışıyordum. İlk böbrek iltihabı krizi. Yüksek ateşler içinde, her an enjeksiyonla öldürüleceği korkusuyla revirde yatıyordu. Onu sevindirmek için bahçeden glayörler çaldık. Elbiselerimizin altında zayıf vücutlarımıza bastırarak kampa sokuyorduk ciçekleri. Milena'nın sevinci korkulu dakikalarımızın mükafatı oluyordu. Kısa bir süre içinde toparlandıysa da artık onulmaz hastalığının belirtilerini taşıyordu ve giderek gücünü kaybetmekte olduğunun bilincindeydi. Artık içten gelme, gerçekten katıksız duygulara kendini hiç kaptıramadığından yakınıyordu. Yeni olan hiçbir şey yoktu, yalnızca ısıtılmış bazı duygular; bir zaman gerçek, yaşanmış olan duyguların anıları yalnızca...

Ayağa kalktıktan sonra revirdeki bir aynada yüzünü seyredip "Hep evimizin yakınlarında bir yerde duran laternacının hastalıklı maymununa dönmüşüm. Ne zaman önünden geçsem bu minik hayvan bana soğuk elini uzatır ve her seferinde biraz daha perişan görünürdü, başına oturtulmuş şapkanın altından acı çeken, zavallı gözlerle bakıp dururdu... Bugün aynadan bana bakan gözler de onunkiler gibi..." dedi. Ve bu maymun hikayesini trajik komik bir saptamayla bitirdi: "Evet, insan kısa süre yaşar ve çoktan ölmüştür..."

Günlerden bir gün revirin koridorlarında röntgen için getirilmiş bir grup erkek tutuklu bekleyiyordu. Veremli oldukları sanılıyordu. İskeletlerden birinin kocaman yanan gözleri Milena'ya tanıdık geldi. Grubun önünden bir kere daha geçip adama göz kırpmaya cesaretini gösterdi. Erkek karşılık verince Prag'dan eski bir dostu, Çek tarihçisi Zaviş Kalandra'yı tanıdı. Bu keşif onu çok heyecanlandırdı, yardım etmek istedi, yardım etmeliydi. Revire, erkek kampına da bakan bir SS eczacı gelip giderdi. Tutuklular arasında onun çok düzgün bir insan olduğu rivayeti dolaşmaktaydı. Milena onunla bir konuşma fırsatı yarattı. Kısa bir süre içinde onun sadece düz-

gün bir adam olmakla kalmadığını, kalbinin tutuklular için attığını da keşfetti. Milena'dan Kalandra'ya verilmek üzere bir pusula götürdü. "Sana yardımcı olabilir miyim? Ekmeğe ihtiyacın var mı?" diye soruyordu Milena. Cevapta ise şunlar yazılıydı: "Milena, sana yalvarırım, senin de benim de iyiliğim için hemen mektup yazmayı kes! Bu hayati bir tehlike!"

Umulanın aksine Kalandra Alman toplama kampından sağ olarak kurtulup 1945'de Prag'a geri döndü. Orada 1949'da komünistler tarafından yeniden tutuklandı, ölüme mahkum edilip idam oldu.

Ölüm Bizi Ayırana Dek...

"Milena... Denedin, biliyorsun: Karşındakini yalnız varlığıyla kurtarabilirsin, başka hiçbir şeyin yararı yoktur." ⁶⁷

1942 Ekiminde SS başgardiyanı Langefeld kısa bir ayrılıktan sonra Ravensbrück kampına geri geldi ve bir sekretere gereksinim duydu. Bu göreve ben getirildim. Bazı özel bilgilere, –benim durumumda steno, daktilo ve Rusça– sahip tutuklular SS’lerin gözünde tutulan işgücüydüler. Ayrıca Langefeld beni İncil araştırmacılarının yanından da tanırdı. Milena’yla uzun uzun bu işten kaçmanın daha doğru olup olmadığını düşündük. Bu mümkündü, çünkü Langefeld çok kişisel nedenlerden dolayı beni, başında büyük bir SS görevlisinin bulunduğu iş dağıtma bürosu aracılığıyla istetmemişti. Ama sonra benim bu işe cesaretle girmemi kararlaştırdık. Bu iş diğer tutuklulara yardım etme ve Gestapo’nun ya da SS’lerin emirlerini yumuşatma, hatta engelleme olanağı vermekteydi. Bu işin tehlikelerini fazlasıyla küçümsemiş, acı sonu önceden sezememiştik.

Langefeld tutuklular arasında dürüst olarak tanınırdı. Azarlamaz ve dövmezdi. Diğer SS meslektaşlarından farklıydı; verilen emirlere harfi harfine uyup tutuklular üstündeki hakimiyetini gaddarca kullanmazdı. Nazi toplama kampındaki bütün gardiyanların ve SS’lerin doğuştan kötü olduklarını düşünmek çok yanlış olur. Bence bu diktatörlüğün yaptığı en vahşice şeylerden biri bu zararsız, sıradan insanları kendi masaları haline getirip sistematik bir şekilde mahvetmesi.

Tutuklu sayısı arttıkça SS’lerin yeni gardiyan ihtiyacı da artıyordu. Bu kadınları nereden buluyorlardı? Acaba kendi is-

tekleriyle mi geliyorlardı? Asla! Gözetimaltı kampının yöneticisi bu amaçla düzenli yolculuklar yapmaktaydı. Örneğin Henkel uçak fabrikasına gidip işçi kadınları çağırıyordu. Uzun konuşmalar sırasında düşkün kadınların yeniden eğitildikleri bir kampta gözetmenlik yapacak kişilere ihtiyaç duyulduğunu parlak sözlerle anlatıyor, çalışma şartlarının iyiliğinden, fabrikadan aldıklarını kat kat aşan ücretten bahsediyor ve "toplama kampı" kelimesini ağzına almamaya özen gösteriyordu. Her seyahatten sonra 20 ve daha fazla genç işçi kadın Ravensbrück'teki yeni görevine başlıyordu. Aralarından çoğu nereye getirilmiş olduklarını farkettileri anda dehşet içine düşüyorlardı. Birçoğunu ilk günlerde ağlayarak başgardıyan Langefeld'e gidip serbest bırakmaları için yalvarırken gördüm. Ama bunu ancak komutan yapabilirdi ve kızların çoğu çekingen olduklarından gitmelerine izin vermesini istemek için koca bir SS subayının yanına çıkamıyorlardı. Böylece kalıyorlardı. Öğrenmeleri için deneyimli bir gardiyanın yanına veriliyor ve tutukluların nasıl dayaklı, küfürlü bir muameleyle maruz kaldıklarını yakından görüyorlardı. Bununla da kalmıyor, yenilere görevlerini bizzat komutan açıklıyor, tutukluların aşağılık insanlar olduklarını, onlara karşı en sert tedbirleri almaktan çekinmemek gerektiğini gene bizzat komutanın ağzından öğreniyorlardı. Tutuklulara acımak yerinde bir davranış olamazdı, evet, hatta kurallara da aykırıydı. Hem ayrıca aralarından birinin tutuklularla kişisel bir ilişkiye girdiği görülürse kumutan bizzat cezalandırmaktan da çekinmezdi. Bu beyin yıkama sonuçsuz kalmıyordu. Yalnızca güçlü bir karaktere sahip küçük bir azınlık işten azat edilmesini sağlayabiliyordu. Çoğunluk kısa süre içinde eski gardiyanlar gibi birer canavara dönüşüyordu. Ama onlar arasında bile şaşılacak istisnalar olurdu. Beş yıllık tutukluluğum sırasında her zaman insan kalmaya özen gösteren birçok gardiyanla karşılaştım. Bunlardan biri de başgardıyan Langefeld idi.

Ancak büroda her gün onunla oturduktan sonra gerçekte ne tip bir insan olduğunu anlayabilmiştim. Şaşkın, pişman ve kendine güvensizdi. Daha ilk günlerden benimle kişisel ilişkiye girdi ve zaman içinde onu insani ve de siyasi olarak etkilemem kaçınılmazdı. Özellikle bir konuşmayla, daha doğrusu verdiği bir cevapla benim ellerime teslim etti kendisini.

Bir sabah uykusunu alamamış, morali bozuk bir şekilde büroya girdi. Kötü bir rüya onu hırpalamıştı. Rüyaı anlattı ve benden yorumlamamı istedi: Bir bomba filosu kampa iniş yapıyor, uçaklar tanklara dönüşüyor. İçlerinden çıkan yabancı askerler Ravensbrück'ü ele geçiriyorlar... Rüya yorumlamakta pek usta sayılmam ama bu rüyada durum apaçık ortadaymış gibi geldi bana. Tereddüt etmeden "Siz," dedim "Almanya'nın savaşı kaybedeceğinden korkuyorsunuz!" Kısa bir aradan sonra da ekledim: "Ve Almanya savaşı kaybedecek!" Sarfettiğim bu cümle üzerine başgardıyan, SS üyesi, NSDAP'nin üyesi sıfatıyla Langefeld'in beni derhal kamp hapis-hanesine kapatması gerekirdi. Ama böyle bir şey yapmadı, beni dehşet içinde süzüp sessiz kaldı. O andan itibaren bu kadının bana hiçbir zaman zarar veremeyeceğini anladım. Ve bunun da bedeli çok ağır olacaktı. Tehlikelere karşı sağduyumu kaybedecek, tutuklulara yardım edeyim derken kendimi boğazıma kadar kamp suçları denen bir bataklığa gömülmüş bulacaktım.

Milena her akşam bana revirde ve kampın diğer yerlerinde olan bitenleri anlatırdı. Dr. Sonntag'ın halefleri Dr. Schiedlauski, Baltıklı Dr. Rosenthal ve Bayan Dr. Oberhäuser idi. Bu ekibin liderliğinde sıhhatli kadınlar sakat bırakılıyor, deneme ameliyatları yapılıyor ve hastalar enjeksiyonla öldürülüyordu. Milena her sabah revirin bahçesindeki ceset dolu sandıkları açıyordu. Bir süreden beri gündüz değil de gece öldürülen cesetlerle karşılaşılıyordu. Cesetlerin kollarında iğne delikleri keşfediliyordu, ölülerin kaburgaları parçalanmış, yüzle-

ri mosmor oluyordu ve... ağızlarında kuşku uyandıran boşluklara rastlanıyordu. Geceleri tek bir kişi revirde serbestçe dolaşabildiğinden -hastaları odalarında kilit altında tutarlardı- şüphelenilecek tek kişi vardı: Tutuklular arasından seçilmiş revir nöbetçisi Gerda Quernheim. Kısa bir süre içinde Milena diğer tutukluların da yardımıyla tüyler ürpertici gerçeği öğrendi. SS doktoru Dr. Rosenthal'ın revirin "kapo"sı Gerda Quernheim ile ilişkisi vardı. Rosenthal sık sık geceleri kampta kalıyordu, ama yalnızca Quernheim uğruna değil. İkisi beraberce insan öldürüyorlardı. Yalnızca sapıkça bir zevk adına değildi bu öldürmeler. Kurbanlarını gündüzden altın takma dişleri ve protezleri olanlar arasından seçiyorlardı. Rosenthal bu altınlarla gizli bir ticaret yapmaktaydı.

Ravensbrück'e hamile kadınlar da gelirdi. 1942 yılına kadar doğum için hastahaneye götürülürlerdi. Daha sonraları çocuklar kampta dünyaya getirilmeye başlandı. Milena ve revirde çalışan diğerleri kısa bir zaman içinde bu emrin ne kadar şeytanca olduğunu kavradılar. Gerda Quernheim ebe olarak çalışıyordu. Bütün çocuklar ölü doğuyordu. Bir keresinde Milena bir bebeğin ağladığını açıkça duymuştu ve bir başka tutuklu, bir Alman, sesin geldiği kapıyı açmıştı. Annesinin bacakları arasında yeni doğan bebek bütün canlılığı içinde yatıyordu. Gerda Quernheim zamanında işinin başına gelememiş, doğum kendiliğinden olmuştu. Hiçbir şeyden kuşkulanmadıklarından ebeye haber verdiler ve kısa bir süre içinde ses kesildi. Gerda Quernheim bütün yeni doğan bebekleri öldürüyordu. Bir su kovalarının içinde boğuyordu onları. Ravensbrück genç yaşamlar için uygun bir yer değildi.

Milena dehşet içinde keşfini anlatıp gece cinayetleriyle ve bebek ölümlerini Langefeld'e açıklamam için beni ikna etmeye çalıştı. Langefeld belki müdahale edebilirdi. Biraz tereddütten sonra cesaret toplayıp onunla konuştum. Langefeld bir isteri krizi geçirdi ve bütün gücüyle "Bu SS doktorları en

az kamp komutanı ve gözaltıkampı yöneticisi kadar canı!" diye bağırdı. Kulaklarıma inanamadım. Tereddüt içinde bunun gerçek fikri olup olmadığını sordum. Gerçek fikri olduğunu söyleyince de üstüne gittim : "Eğer doğruysa, Tanrı aşkına, neden burada başgardıyanlık yapıyorsunuz? Bir an önce buradan gitsenize!" Verdiği cevap tüylerimi ürpertti: "Ama burada kalıp hiç olmazsa en kötü şeylerin yapılmasını engellemeye çalışmam tutuklular için daha önemli değil mi?" Ona karşı çıktım, hiçbir şeyi engelleyemeyeceğini, arkasını döner dönmez cinayetlerine devam edeceklerini açıklamaya çalıştım. Ama o gene de yerinde kaldı. Bu kadın için diğer meslektaşlarının çoktan terketmiş oldukları iyi ve kötü gibi kavramlar hâlâ yürürlükteydi. Ravensbrück'te olanlar hakkında kendini kandırmıyordu ama Nasyonal Sosyalizmin önderlerine de toz kondurmuyordu. Bir keresinde inanmışlığın gür sesiyle: "Adolf Hitler ve Reichsführer'in SS'leri bu kamptaki çete hakkında hiçbir şey bilmiyorlar!" dedi.

Langefeld, kamptaki belli tutuklu gruplarına özel ilgi duyuyordu: Bazı Alman siyasiler, İncil araştırmacıları ve çingeneler. Ama tüm sempatisini Polonyalı siyasilere gösteriyordu, özellikle de 1942/43 yıllarında ölüme mahkum edilen Polonyalılar arasından seçilip deneme ameliyatlarına yatırılanlara. Kamptaki herkes ve ameliyat olanların kendileri gibi o da bu deneme ameliyatları sayesinde Ravensbrück argosunda "tavşan" denilen bu kişilerin affedildiklerini ve kurşuna dizilmeyeceklerini sanıyordu.

1943 Nisanında bir sabah Langefeld'in masasının üstünde sevkedilecek on tutuklunun numarası yazılı bir kağıt duruyordu. Ölüme mahkum edilmiş Polonyalıların numaraları. Bunun anlamı bu insanların bu yakınlarda kurşuna dizilecekleriydi. Daktilonun başına oturmuş, yüreğim ağzımda ölüme götürülenlerin kimler olduğunu görebilmek kaygısıyla kamp meydanına doğru bakmaktaydım. Köseyi döndüler: İkisinde

koltuk değnekleri vardı. Hiçbir şey düşünmeksizin haykırdım: "Aman Tanrım! Bunlar 'tavşanları' öldürüyorlar!" dedim. Langefeld önce pencereye doğru sıçradı, sonra telefonu kaptı ve onun şöyle konuştuğunu duydum: "Sayın kamp komutanı, deneme ameliyatı geçirenleri öldürmek için Berlin'den emir geldi mi?" Sonra bana dönüp: "Buber, dışarı çıkın ve iki 'tavşanı' barakalarına geri götürmelerini söyleyin!" dedi. Müdahalesi 75 deneme ameliyatı geçirmiş kişinin hayatını kurtardı. Langefeld kadar ben de bunu pahalı ödeyecektim.

Birkaç gün sonra, 20 Nisanda Langefeld yaptığı kısa bir telefon konuşmasından sonra masasından kalktı. Titreyen ellerle şapkasını ve eldivenlerini aldı ve bana elini uzattı. Daha önce böyle bir şey olmamıştı. Odayı terketmeden önce bana dönüp "Sizin için korkuyorum, Ramdor bir iblistir," dedi.

Heyecanımı güçlükle bastırarak tek başıma büroda oturmaya başladım. O sırada bomboş olan kamp meydanında Milena belirdi, revirden çıkmış yazı odası barakasına doğru geliyordu. İş saatinde kamp yolunda işi neydi? Ancak çok korkunç bir şeyler olmuş olmalıydı ki, beni görmek için her türlü tehlikeyi hiçe saysın. Barakanın koridorunda ona doğru giderken "Ne oldu Milena?" diye sordum. "Hiçbir şey, ama birdenbire senin için çok tasalandım ve nasıl olduğunu görmeye geldim." – "Lütfen Milena, sana yalvarıyorum, derhal git buradan, seni burada görecekler!" Ve tam Milena duraksayarak kapıdan çıkacaktı ki kamp kapısından içeri giren Ravensbrück'ün Gestapo görevlisi Ramdor'un köşeyi döndüğünü gördüm... Milena bağırarak: "Fırla, hemen gir büroya!" dedi. Odaya daldım ve daha makinenin önüne oturmamıştım ki, kapı bir tekmeyle açıldı. "Buber, hemen benimle gelin!" diye emretti Ramdor. Onun yanında kamp meydanına çıktığımda kapıdan birkaç metre ilerde anlamsız gözlerle bakan Milena hareketsiz duruyordu.

Ramdor beni kamp hapishanesine, ünlü "sığınak"a götür-

dü. Oradaki gardiyan üstümdeki kalın elbiseleri alıp ince yazlıkları verdi. Yalınayak demir bir merdivenden hücreye çıktım. Kapı üstüme kapatıldı. Her yer zifiri karanlıktı. İlerlediğimde yere çivilenmiş bir tabureye çarptım. Orada oturup bir parça ışık arandım. Zemine, kapı aralığından zayıf bir ışık süzülmekteydi. Heyecan uzun süre hareketsiz oturmamı engelledi. İnsan karanlığa çok çabuk alışıyor: Çivilenmiş taburenin karşısında küçük bir portatif masa duruyordu, karşı duvarda uzun bir tahta, yani bir kerevet, sol köşede kapının yanında küçük tuvalet, yanında musluk ve kapının sağında buz gibi bir kalörifer. Kapının karşısındaki duvarın en tepesinde tah-ta panjuru hava ve ışık sızdırmayacak şekilde sıkıca kapatılmış demirli bir pencere. Hücre dörtbuçuk adım genişliğinde ve ikibuçuk adım enindeydi. Önceleri dizimi tabureye çarpmamak için dikkatli yürüdüm, sonra gittikçe daha güvenli, bir ileri bir geri, bir ileri bir geri.

Ramdor beni ufalayacağını düşünüyorsa yanılıyor! Karanlıkla mı? Acaba beni aç bırakır mı? Bu sabah ekmeğin hepsini bitirmemiş olmam ne aptallık! Acaba dayak atılır mı? "Hücre hapsi"nin tüm kabusları tek tek gözümün önünden geçti. Ölene kadar dövülenler, aç bırakılanlar, çıldıranlar. Birkaç dakika için kalbim sıkıştı. Ama sonra cesaretim geri geldi ve tüm benliğimi tek bir düşünce kapladı: Dışarda Milena vardı. Onu kampta yalnız bırakmamalıydım. Ateşi yeniden çıkarsa ona kim bakardı sonra? Şu sıra kötülemede bari. Dehşetli bir korku içinde onun ölebileceğini düşündüm. Sesini duyar gibi oldum, hıçkırdığını: "Ah, keşke ölmeden ölmüş olsam... Benim bir hayvan gibi yalnız başıma ölmemi engelle..." Onun yanında olup onu teselli edebildiğim sürece onun özgürlüğe ve sıhhatine kavuşacağına ben bile inanıyordum. Ama burada, bu karanlık hücrede falcı kesildim birdenbire, onun artık yitirilmiş olduğunu hissediyordum.

* * *

Haftalar boyunca üşüyerek karanlık bir zindanda yaşamamın ne demek olduğunu başka bir kitapta anlattığım için burada yalnızca kısaca değineceğim. – Ağır bir hasta geçirdiği ıstıraplı bir gecenin ardından gelen yeni günün sesleriyle nasıl yeneden umutlanırsa, ben de uzaktan hücremin içine dolan nefretlik sireni, kampın kalk çağrısını bir kurtuluş gibi selamladım. İlk gece atlatılmıştı. Daha kaç gecenin bu hücrede geçeceğini bilmiyordum. Buz kesmiş kollarımı ovuşturdum, vücuduma vurdum, hareket ettirerek donmalarını engellemeye çalıştım, kafesimde bir ileri bir geri yürüdüm ve gözlerim bir lokma aydınlık aradı, özlem içinde başlayan günden bir işaret bulmaya çalıştı. Ama her yer karanlıktı. Ama birdenbire dikkatle aynı yere bakmak bir sonuç getirdi. Nereye bakarsam bakayım, parlak küreler dans etmeye başladı, parıltılı şeritler ve çizgiler oynayıp zıpladılar. Bu harika bir oyun beni sarmış ve bir müddet başka her şeyi unutmamı sağlamıştı.

Ama hapishane koridorlarındaki ilk gürültülerle beraber ayağa fırladım, bir şeyler görebilme umuduyla demir kapıya koşup minicik cam pencereye gözümü dayadım. Ama boşuna. Göz deliği dışardan dikkatlice kapatılmıştı. Adımlar yaklaşıyordu. Nefesimi tuttum, ağzım açık, dinlemeye başladım, birbirine çarpan teneke tabakların sesine kulak kabarttım, sağımdaki hücrenin kapısı açıldı, sonra solumdakinin. Benim hücremi geçmişlerdi. Beni unutmuşlar mıydı? Bağırıp seslenmek istediysem de hemen vazgeçtim. Bu cehennemde unutkanlığın söz konusu olamayacağını pekâlâ biliyordum. Beni açlığa mahkum etmişlerdi. Karanlığa mahkumiyet, yemek vermemek, üstü kapatılmış kerevet, soğuk zeminde yorgansız yatmak, baştan sona aşağılanmışlık. Bütün bunlar, gelecek sorgulamalarda direncimi kırmak amacıyla Gestapo Ramdor'un aldığı tedbirlerdi.

Beş yıllık hapis ve kamp hayatından sonra, bütün o Sibirya kabusundan sonra aynı acıları paylaşanlara kıyasla daha

dirençli olmuştum. Yan hücrede de aynı acıları çekenler vardı. Bağırmadım, ağlamadım, demir kapıyı yumruklamadım, kendime acımdan vazgeçip bütün gücümü yaşamaya harcadım. Çünkü Milena uğruna yaşamak istiyordum. Ama vücut tamamen yenildikten sonra moral de ele geçirilemez bir kale olmaktan çıkıyor. Uykusuz, açlıktan kıvranarak geçirdiğim gecenin daha ikincisinde titreyip dururken geçici olarak bilincim bulanıklaştı. Dağlar kadar ekmek somunları her bir tarafıma yayılmıştı ve onlara her uzanışında acıyla uyanıyordum. – O gün bir kere ışık içeri girdi ve göz deliğindeki kapağın açıldığını duydum; dışardan davranışlarımı kontrol ediyorlardı. Birisinin zayıflığımla eğleniyor olmasını düşünmek bile korkunç! Hiç olmazsa yüzümü bu bakışlardan sakınmak istedim ve tuvaletin bulunduğu köşeye emekleyip yüzümü tuvaletin arkasına sakladım.

Çok geçmedi, zaman kavramını kaybettim. Bir halüsinasyon bir diğerini takip etmekteydi. Köpek tasına benzeyen büyük kaplar, ağzına kadar makarnayla dolu yanbaşında durmaktaydı. Hasretle, bir hayvan gibi üstüne eğiliyor ve her seferinde başımı tuvaletin soğuk taşına çarpıyorum. Kısa bir süre sonra açlık ıstırap vermemeye başladı, sıcağa özlem boy gösterdi. Bütün hücre ipek gibi parıltıyan kuştüyü yorganlarla doluydu ve ne zaman bunlardan birini üstüme çekmeye hazırlansam sayıdeğer bilincim yerine geliyordu. Üşüme de geçti. Vücut duygusuzlaşmaya başladı; artık yalnızca kalbimin hafifçe boynumda attığını duyuyordum. Ve karanlığın içinde fosforlara bürünmüş şekiller bana yaklaşıyor, sempatiyle üzerime eğiliyor ve gene kayboluyorlardı. Ucu bucağı belirsiz bir sıraya dizilmişlerdi, büyük bir huzur çöktü üstüme.

SS gardiyanının cırtlak sesi beni bilinçsizliğimden çekip çıkarttı: "Lanet olası! Ekmeğinizi almayacak mısınız?" Kapıya süründüm, güçlkle doğruldum, bir parça ekmekle sıcak kahveyi aldım. Hücreye atılmamın üzerinden yedi gün geçmişti.

Bir yudum kahve, siyah ekmekten bir lokma, bütün vücuda yayılan sıcaklık bende yeniden yaşama isteğini uyandırdı. Ekmeği üçe bölüp yalnızca bir parçasını yedim. Bu günlerin ertesi sabahı da vardı ve belirsizlik beni önlem almaya zorluyordu. O yedinci günde ve bundan sonra her dört günde bir kampın normal yemeği geldi önüme; özellikle korkunç bir ritm, çok ince düşünülmüş bir işkence tarzı çektirilen bu yarı açlık. Beş patates ve ufak bir parça sebzeden oluşan her öğle yemeğinden üç patatesi saklayıp açlık günlerinde bunları yeme gücünü bulabiliyordum.

Hücrenin karanlığı içinde bile olsa günün her dakikasının yaşanması gerekiyordu. Gün geceden kapının altından sızan ince bir ışıkla ayrılıyordu. Yere çömeliyor, zayıf ışığı seyreliyor, gittikçe ona yaklaşıyor, sonunda tamamen uzanıp ağzımı bütün içtenlikle o sevgili gün ışığına doğru uzatıyordum.

Sürekli karanlıkta kaldığı zaman algılama işlevini tamamen kulaklar üstleniyor. Beton bir bina olan "sığınak"ta parterde ve birinci katta bir aydınlığın etrafına sıralanmış yüz kadar hücre vardı. Akustiği bir yüzme havuzununkini andırmaktaydı. Kısa bir süre içinde kulak dışardan gelen yüzlerce sesi ayırdedebiliyordu. Gardiyanın bağırışlarından hangi uzaklıkta olduğunu tam ölçebiliyordunuz ve işkence gören bir zavallının hıçkırıklarının nereden geldiğini... Haftanın bir gününde, Cumaları, kamp üst mercileri binanın özel bir odasında dayak cezasına mahkumların cezasını uyguluyorlardı. 1940 yılında Himmler kadınların bu tarzda cezalandırılmasını uygun görmüştü. Çeşitli kamp suçları, örneğin hırsızlık, çalışmamak, lesbiyen sevgi 25, 50, 75 sopa ile cezalandırılırdı. "Yabancılarla ilişki kurdukları için" kampa getirilmiş bahtsızların kafalarının traş edilmesiyle yetinilmiyor, ayrıca 25 sopa atılıyordu. Cuma günleri gözaltında olan bütün tutuklular bu işkenceye maruz kalmaktan korkarlardı. Dayak yiyenlerin haykırıları hapis hanede yankılanır, kulakları tıkamak hiçbir

işe yaramaz, gene de her şey duyulurdu, bütün vücudunuzla, bütün yüreğinizle yaşadınız bu acı haykırıışları.

* * *

Tanıdığım iki İncil araştırmacısı hademe olarak kamp hapis-hanesinde çalışmaktaydı. O öğleden önce hücrenin lambası yandı ve Yehova'nın şahitlerinden biri, sanki bir acıma mas-kesi takmışçasına iadesiz, kansız bir yüz ve ıstıraptan büzül-müş bir ağızla takmışçasına bana hücreyi temizlemem için sessizce bir süpürgeyle faraş uzattı. Birkaç dakika sonra geri dönüp aletleri aldı. Daha ağzımı açıp bir parça ekmek dilen-meme fırsat bırakmadan aceleyle kapıyı kapatıp ışığı söndür-dü. Evet, İncil araştırmacıları kampta görevlerini yerine getir-mekte çok titizdiler. Ancak Yehova adına bir şeylere cüret ederlerdi, herhangi bir tutuklu adına ise asla.

Ama bir sabah tayın dağıtımının alışılmış zamanından önce -izinsiz konuşmuş olduğumdan aldığım fazladan üç gün-lük açlık cezasından yeni çıkmıştım ve yarı baygın bir şekilde yerde yatmaktaydım- kapının penceresi açıldı ve heyecanlı bir ses fısıldadı: "Grete, hemen buraya gel, sana Milena'dan bir şey getirdim." Dört ayak üzerinde kapıya kadar sürün-düm, kendimi güçlkle yukarı çektim; İncil araştırmacısı gö-ğüsleri arasından titreyen ellerle ezilmiş ufak bir paket çıkart-tı. "Hemen al! Milena'nın binlerce selamı var. Ama Tanrı aş-kına iyi sakla!" Kapak geri kapatıldı; ben yerde çömelmiş, göz-yaşlarımı tutamamaktaydım. Milena beni unutmamıştı. Ba-na bir avuç dolusu şeker, ekmek ve evden gelen paketinden çıkmış iki büsküi yollamıştı...

Rüyalar normal bir kamp tutuklusuyken bile önemli bir rol oynarlar. İlginç bir olgu da mahkumların, özgürlük zama-nına kıyasla çok daha fazla güzel rüya görmeleri ve rüyaların çoğunlukla daha renkli olması. Hücrenin karanlığı içinde ye-

ni bir tür rüya görmeye başladım, uyanıkken görülen rüya. Gerçeklerden kaçabiliyordum böylece ve kendimi kampta değil, gerçek özgürlükte buluyordum.

Bir keresinde garip, yarı aydınlık bir özgürlükteydim. Umutla çarpan bir yürekle Berlin'in dar sokaklarında yürüyordum. Çok acelem vardı çünkü Milena'nın beni beklemekte olduğu Prag'a giden tren kalkmak üzereydi. Kasvetli bir dükkana girdim. Her yer kitap doluydu, bir köşede sevdiğimiz resimlerin reproduksiyonları duruyordu. Yumuşak renkleriyle Breughel, titrek ışıklarıyla empresyonist manzaralar; ve ben kitaplara baktım, köşe bucağı karıştırıp beğendiklerimi ayırdım ve onca çeşitten başım dönmüş, elime geçen her şeyi satın aldım. Bir başka dükkandan kürklerle bezenmiş bir sabahlık aldım. Tarçın renkli kürk, tıpkı masallardaki sihirli palto gibi açıklı koyulu parçalar halinde dikilmişti. Ellerimin arasında sıcaklığını, yumuşaklığını hissettim ve insanları sağlıklarına kavuşturabileceğine ikna oldum. Milena'yı sıhhatine kavuşturacaktı, onu hayatta tutacaktı. Hazinelemlerimle dolu istasyona koştum. Tren bekliyordu ama bir koşu gazete-ciye gidip bir yığın rengarenk dergi almalı. Çevremde istasyonun çeşitli gürültüleri ve benim o çok sevdiğim seyahat kokuları... Sonra birdenbire bir boşluk. Işık yandı ve hücrenin kapısı açıldı.

* * *

Tahminen 15 gün sonra, hücre binası henüz daha tam uyanamadan, demir kapının kapağı yeniden açıldı ve İncil aratırmacısı bana bir paket uzattı. Nefesi kesilmiş, korku dolu bir yüz ifadesiyle fısıldadı: "Grete, senden rica ediyorum, çok tehlikeli olduğu için bu paketleri istemediğini Milena'ya söyleyebilir miyim? Lütfen, ona böyle söyleyebilir miyim?" Böylesine acınası bir korkaklığı görünce "Evet, Milena'nın bundan böyle

herhangi bir şey yollamasını yasaklıyorum!" dedim. Benim hiçbir şeye ihtiyacım yoktu. Onun var olması, yaşaması, kuruluşum için yeterliydi.

15 hafta süren karanlık cezasından sonra Milena bana, iki hademeyi nasıl zorladığını anlattı. Birkaç kere kamp sokağında onları bekleyip bana ekmek götürmeleri için boşuna yalvarıp durmuş, her ikisi de böyle bir şeyi yapmayı kesinlikle reddettikleri gibi ondan kaçmaya başlamışlar. O da bir akşam İncil araştırmacılarının bloğuna gitmiş. Hangi saman çuvalında yatmakta olduklarını daha önceden öğrendiğinden gidip sakat bacağıyla güçlkle üçüncü kata tırmanmış. İşte orada önünde yatmaktaymışlar ve kaçamıyorlarmış. Gene yalvarıp yakarmaya başlamış. Milena bir istekte bulunduğunda onu reddedebilmek için gerçekten taş yürekli olmak gerekirdi. Ama Yehova'nın şahitleri hiç etkilenmemişler. Reddetmişler. Benim tam iki yıl boyunca İncil araştırmacıları için neler yapmış, neleri cesaretle göğüslemiş olduğumu hatırlatması da bir işe yaramamış. Bunun üzerine tehdit eden, intikam alan Tanrı Yehova'nın sözlerine sığınmış, komşunu sev ilkesi üzerine onlara bir ders vermiş, kalpleri taş keserse öbür dünyada nelerle karşılaşacaklarını, onları bekleyen akibeti bir bir anlatmış. Bu, onların anladığı bir dilmiş. Söylenerek benim için yiyecekleri almışlar.

* * *

Günün birinde beni karanlık hücremden alarak kamp hapishanesinin bürosuna götürdüler. Ramdor'un yanında tebesümle içinde Milena duruyordu. Dizlerimin bağı çözüldü. Bunun tek bir açıklaması olabilirdi: Bu iblis şimdi de Milena'yı tevkif etmişti. Milena aklımdan geçenleri okumuştı. "Hayır, tevkif edilmedim. Sana merhaba demek için buradayım. Hiçbir terslik yok!" Bunun üzerine tekrar hücreme götü-

rüldüm ve haftalarca bu sırrın bir açıklamasını aradım. Acaba Ramdor onu ajanlığa mı zorlamıştı? Acaba sorguya çekilip bir şey ifşa etmişti de mükafat olarak beni mi göstermişlerdi? Ama bu olanaksızdı! – Doğru açıklamayı nasıl tahmin edebildirdim ki?!

* * *

Normal tutuklulukta bile durmadan kendi kadefinin etrafında dönüp, kendi acılarını düşünüp kendine acımdan daha tehlikeli birşey yoktur. Bu, karanlık hapsinde çok daha tehlikeli boyutlar kazanıyor. Korkuyu kayıtsızlık izliyor. Yaşama isteğim bu durumdan çıkabilmemi sağladı. Kendime meşguliyetler bulup sistemli bir şekilde uyguladım. Günü düzgün bir şekilde yürümeye, emeklemeye, jimnastik yapmaya, bir zamanlar okuduğum hikayeleri anlatmaya, okulda bol bol ezberlemek zorunda kaldığım şiirleri okumaya ve şarkı söylemeye böldüm. Anlatırken hiçbir cümleyi kaçırmamaya çalışırdum ve şiirlerin bir satırı hatırdan çıkmışsa, uzun emekler isteyen ama sonsuz mutluluk veren uydurmalar başlıyordu. Ama hikaye anlatmanın sonu kötü oldu.

Herşey Maksim Gorki'nin bir hikayesiyle başladı. İsmi "Bir İnsan Doğuyor"du. Yazar, kendi gençliğinde Karadeniz kıyılarındaki Suchum çevresinde benim de 40 yıl sonra ama bambaşka bir çağda yürüdüğüm yollarda yürüyor. Bir ağaca dayanarak yolun biraz berisinde oturup güneşin denizin içinden doğmasını bekliyor. O sırada ışıktaki karanlık silüetler görüyor ve kıyıda geçmekte olan insanların seslerini işitiyor. Bunlar köylülerle genç bir kadın. Birçokları gibi Orel'deki açlık bölgesinden kaçmış ve Suchum civarında iş bulmuşlar.

Güneş ufukta beliriyor ve delikanlı geçmekte olanları izlemeye başlıyor. Denizin kıvrımlarında dolaşan patikada kısa bir süre içinde onları gözden kaybediyor. O sırada solundaki

çalıların arasında sarı bir bez parlıyor, yaklaştıkça inleme ve ahlama sesleri duyuyor, yerde yatmakta olan hasta kadına yardım etmek için hamle yapıyor. Kadının üzerine eğildiğinde titremekte olan kocaman karnını farkediyor, değişmiş yüzüne baktığında kadının doğurmakta olduğunu anlıyor. Ona yardım etmek istemesine rağmen kadın onu kaba bir şekilde itip "Çekil git buradan, seni utanmaz seni!" diyor. Ama yardıma muhtaç olduğundan sonunda ona izin veriyor, delikanlı Orelli yeni bir vatandaşın dünyaya gelmesine yardımcı oluyor. Bebeği denizde yıkadıktan sonra kıpır kıpır erkek çocuğunu annesinin göğsüne yatırıyor. Sonra bir ateş yakıp lohusaya çay yapıyor. Hikayenin sonunda Gorki, delikanlıyla köylü kadını Orelli diğer göçmenlerin peşine takıyor; delikanlı bebeği kucağında taşıyor ve kadın ona yaslanıyor.

Bu hikayeyi düşünürken bende garip bir değişiklik oldu. Hikayenin sonunu getiremedim. Yeniden uyanık rüya görmeye başladım, kahramanların sonra yaşadıkları benim yazgım oldu, onların bedenine girdim, artık delikanlı ve köylü kadın olmuş, onların yaşamlarının içine girerek o çok iyi tanıdığım Karadeniz kıyısının yollarında yürümeye başlamış, o andan itibaren iki ayrı varlık haline gelmiştim. Biz gerçekten kaçanlar, vahşi bir ormanın kenarında bir klübe bulmuştuk. Hücremden daha büyük olmamasına rağmen sıcacıktı, o da penceresizdi ama açabileceğim bir kapısı vardı. Ve iki kişi olarak kaçmış, kurtulmuş olmanın çifte zevkini tattım. Kurtulmuştuk. Günlerimin sabahları artık aydınlıktı. Açık kapıya gittim, parıldayan denizi seyrettim ve tuzlu havayı ciğerlerime çektim. Her şey iyiye doğru gidiyordu. Hatta kulübenin sahibi olan avcı bile bizim yalnızlığımızın koruyucusu oldu. Yememiz yeterliydi, yaşamın tadını çıkartıyorduk. Güneşleniyor, denizin şeffaf sularında yüzüyorduk. Bu cenneti ben kaba hatlarıyla düşlemiyordum, olan her şeyi detaylandırıyor, günün her saatini, hatta her dakikasını sanki gerçekten yaşıyor-

dum. Ve böylece hapishane gerçeğinin içindeki zaman kavramımı kaybetmeye başladım, sabah mı akşam mı olduğunu bilememeye başladım, geceleri uyanıyordum, çünkü tam o sırada avcı kulübemizde bizi ziyarete gelmiş olduğundan ona yemek hazırlamak gerekiyordu. Bizim soframızda en seçkin yemekler dururken bir tayın ekmeği ben ne yapacaktım ki?

Delikanlı ve köylü kadın birbirlerini seviyorlardı, yumuşak şefkatli bir neşenin cenneti. Komşu hücrelerden gelen toktoklar da olmasa gerçeğe hiç dönmeyecektim. Bana ne onlardan! Gözlerimi kapatıp kendimi yeniden delikanlının kollarına bıraktım.

Bir Pazar hücre kapısı açıldı ve serbest bırakıldım. Aydınlıktan nefret ettim, korkunç gerçekten de. Gözlerimi kapatıp hayallerime dönmek istedim. Milena'nın yardımları olmasaydı halim duman olacaktı. İçinde bulunduğum tehlikeyi hemen kavradı, çünkü aklını yitirmiş tutuklular öldürülmekteydi. Beni hasta bloklarından birine götürüp bir Çek blok kıdamlisinin koruması altına verdi. Sonu gelmez bir sabırla revirden kaçabildiği her an yanıma gelip deniz kıyısındaki kahramanımın yaşantılarını dinledi. Böylece benim kamp gerçeklerine yavaş yavaş geri dönmemi sağladı.

* * *

Ancak ondan sonra nasıl olup da beni hapishanede ziyaret edebildiğini, benim uğruma kendini nasıl tehlikenin kucağına atmış olduğunu öğrendim. Üç hafta benim sığınaktan geri gelmemi beklemişti, ama hiçbir hareket yoktu. Günden güne beni orada ölüme terkettikleri korkusu artmıştı. İşte o zaman kahramanca bir karara vardı. Gestapo şefi Ramdor'dan bir konuşma talep edip aslanın inine girecekti. Ramdor onu bürosunda kabul etmiş. Herhalde gene bir muhbir bir şeyler anlatacaktı. Böyle şeyler maalesef kampın içinde sık sık oluyordu.

"Sizinle arkadaşım Grete Buber hakkında konuşmak istiyorum. Şu anda sığınakta," diye başlamış Milena konuşmaya. Başka her tutuklu Ramdor'dan en azından bir tokat yemeden bu cümlelerin sonunu zor getirirdi. Ama Gestapo şefi o an Milena'nın etkisinde kalmış olmalı. Şaşkınlık içinde önünde duran kadına bakmış, susmaya devam edip onun konuşmaya devam etmesini beklemiş: "Grete Buber'in canlı olarak sığınaktan çıkartılmasını sağlayacağınıza söz verirsiniz -ki bu sizin elinizde- size büyük hizmetlerim olabilir." Ramdor "Bütün bunlar ne demek oluyor?" gibisinden bir şeyler mırıldanmış. Ve Milena sözlerine devam etmiş: "Kampta dehşet verici şeyler olmakta. En kısa zamanda bunlara müdahale edilmezse sizin kariyeriniz tehlikeye girecek!" Bu da pek fazlaydı artık. Ramdor sandalyesini bir parça geriye itmiş, kıpkırmızı bir yüzle. "Bayağı cüretkâr davranıyorsunuz! Kendinizi ne sanıyorsunuz siz!" diye bağırması. "Özür dilerim Bay Ramdor, beni yanlış anlıyorsunuz. Buraya gelmemin nedeni size hizmet edebilmek içindi. Bir lütufta bulunmanızı rica etmem konusu ayrı bir sayfa. Benim açıklamalarım sizi ilgilendirmiyorsa, sizden özür dilerim. İzin verin, beni kampa geri götürsünler."

Milena'nın hemen sığınağa kapatılmamış olması bir mucizedir. Sonunda Milena başarmış ve Ramdor'un ona küçük parmağını uzatmasını sağlamış... çünkü daha fazla dayanamayan Ramdor ilgiyle ilk sorusunu sormuş: "Ne gibi domuzluklar oluyor?" ve Milena onunla oynamaya başlamış. "Bunlar ağır cinayetler. Tutuklular ve SS'ler eşit derecede işin içindedir. Ama size bunları anlatmadan önce ricamı yerine getirmeye hazır olup olmadığınızı sormak zorundayım." - "Rica mı! Bu ne küstahlık! Bana şantaj yapabileceğinizi mi sanıyorsunuz?" - "Ama rica ederim! Sayın Bay yetkili, Ben, bir tutuklu, böyle şeyleri nasıl düşünebilirim ki? Ama sizin, üstelik bir Alman olarak gerçek dostluğun ve arkadaşlığın ne demek ol-

duğunu çok iyi bildiğinizi düşünmüştüm. Siz bir dostunuzu böyle bir durumda yardımsız bırakır mıydınız?" Ramdor yüzünü çevirmiş. Bu serserinin içinde bir şeyleri kıpırdatmayı başarabilmişti Milena. "Bana söyler misiniz lütfen, Grete Buber hayatta mı?" – "Elbette hayatta!" – "Peki, onu görebilir miyim? Hemen, bugün." – "Durun bakalım. Fazla ileri gitmeyin!"

Ve Milena Ramdor'a benim nasıl bir insan olduğumu anlatmaya başlamış. Ramdor ikinci yanlısını yapmış, onu dinlemiş. Bir Gestapo'dan sözünü tutacağına dair şeref sözü alarak Baştan çıkartma yeteneğini bir kere daha kanıtlayan Milena bir gestapodan sözünü tutacağına dair şeref sözü alacak kadar işi ileriye götürmüştü. Ancak ondan sonra revirde gece gündüz hangi suçların işlenmekte olduğunu anlatmaya başlamış. Bunların hiçbirisi tabii ki Ramdor için bilinmedik şeyler değildi, hele hele nefret edilecek şeyler hiç değildi. Kendisi de canının tekiydi zaten. Ama kariyeri sözkonusuydu. Dr. Rosenthal'in hırsızlıklarını ortaya çıkartmak onun bir göreviydi çünkü Gestapo'da ölümlerin altın dişlerine tek başına sahip olmak bir suçtu. Ramdor müdahale etti. Kısa bir süre sonra doktorla sevgilisini tutuklattı.

Ramdor doktoru korumaya kalksaydı Milena'nın başına neler gelirdi? Onu öldürmek için bir gün bile beklemezlerdi. O da bunu bilmekteydi ama gene de bu hareketi yapma cesareti göstermişti. Saldırıya geçtiği zamanlarda hasta vücudunun yükünü unuturdu. Ama sonra zayıflığının felce uğratan gerçeğiyle karşı karşıya kalırdı. Kampa geri döner dönmez Quernheim'in intikamından panik içinde korkmaya başlamış, onu bir enjeksiyonla öldüreceklerini sanmıştı.

Birkaç ay sonra Ramdor Milena'ya şantaj yapmayı denedi. Revire geldi, onu bürosundan çağırıp bir tutuklu hakkında casusluk yapmasını istedi. "Bay Ramdor, siz herhalde isimleri karıştırdınız. Muhbir istiyorsanız başka bir adrese gitme-

niz gerekiyor," dedi Milena. Ramdor yutkunup şu hayret uyandırıcı cümleyi söyledi: "Siz ama gene de dürüst bir insansınız." Milena'nın cevabı: "Siz bunu onaylamasanız da ben öyleyim!"

* * *

Hücreden çıkarıldıktan sonra başgardıyan Langefeld'in başına gelenleri de öğrenebildim. Tutuklandığım gün, bir kere daha bürosuna gitmesine izin verilmiş. Oraya giderken Ravensbrück'lü bir tutukluyla, Milena'yla son konuşmasını yapmış. Milena yanına yaklaşıp beni ölümden kurtarması için bir şeyler yapmasını rica etmiş. Langefeld gücü dahilinde her türlü yardımı yapacağına söz vermiş ama aslında çanların kendisi için de çalmaya başladığını pekâlâ biliyormuş. Aynı gün SS ona evinden dışarı çıkmama cezası verip onu çocuğundan ayırmış. Nöbetçilerin gözetimi altında ertesi günü yalnız başına evinde, durumu hakkında herhangi birine nasıl haber yollayabileceğini düşünmekle geçirmiş. O gün akşam üzeri iş dönüşü evinin önünden geçmekte olan tutuklu taburunun şarkı söylediğini duymuş. Bir hamlede pencereye koşmuş, pencereyi açıp tutuklular iyice duysun diye avaz avaz "İmdat! imdat!" diye bağırmış. Onu kollamakta olan SS görevlisi onu küfürlerle içeri çekmiş.

Bir gün sonra Berlin'den tutuklama emri gelmiş. Breslau'a götürülmüş ve SS mahkemesi önüne çıkartılmış. "Alman siyasi tutukluların maşası olmak" ve "milliyetçi Polanyalılara özel bir sempati beslemek"le suçlanmış. 50 gün süren sorgu sonunda delil yetersizliğinden serbest bırakılmış ve Ravensbrück'ten ayrılmasına izin verilmiş.

Son Doğum Günü

"Ölümü isteyip de acıları istememek kötü bir belirti. Yoksa ölümün yüzüne bakmaya cesaret edilebilirdi." 68

Ravensbrück'ün en korkulu müesseselerinden biri de "gönüllü çalışma" idi. Gün be gün kurşun fabrikaları, uçak yapımı ve her türlü savaş fabrikası için taburlar düzülmüdü. Her tutuklunun tek amacı, bağlı olduğu kamptan dışarı çıkmamaktı, çünkü dış görevler ve oraya nakil kadar hiçbir şey tutukluları korkutmazdı. Oralarda yemekler de daha kötüydü.

"Gönüllü çalışma"ya alınma korkusundan, iyileşir iyileşmez "iyi" bir dışarı işi bulmaya çalıştım. Beni tanıyan Polonyalı tutuklular bana "Orman taburu"nda iş teklif ettiklerinde coşkuyla kabul ettim. Tabur dışarlarda ağaç kesmeye gidiyordu. Tabur başımız, Polonyalıların tabiriyle "Liberak ana", çok iyi bir insandı ve onun taburunda zaman zaman işi asmak bile mümkündü. Bir hafta içinde sıram gelecekti. Sonbaharın son güneşli günlerinden birindeydik, barakada duramayıp tehlikeli olmasına rağmen Milena'nın kamp içindeki turuna eşlik ettim. Ama Milena kolunda revir görevlilerine ait sarı bir bant takmış olduğundan kamp polisi bizi rahatsız etmedi.

İkinci kamp sokağında bir tartışmaya dalmış, yürüyorduk. Yolun bir tarafındaki duvarın üstünden söğüt ağaçları son altın yapraklarıyla bizi selamlarken diğer yandan çamlar koyu koyu parlıyordu. İlerde beraberce göreceğimiz ormanlardan ve şehirlerden konuşuyorduk; sevdiğimiz insanlardan, bizi beklemekte olanlardan... Dışarda hayat devam ediyordu, çocuklarımız çoktan kocaman genç kızlar olmuş ve büyük ihtimalle bizi çoktan unutmuşlardı. Yakınlarımızdan ara sıra gelen mektuplar, posta sansürü korkusundan klişeleşmiş ve ki-

şiliklerini kaybetmişlerdi. Milena hüznle "Ashında Honza hakkında artık hiçbir şey bilmiyorum," demişti. "Keşke bana giydiği elbisenin rengini yazsa. İpek çorap giymeye başladı mı acaba? Günlerini nasıl geçiriyor? Piyano çalmayı sevdiği ve okula gittiği nakaratını keşke sürekli tekrarlamasa..." Milena çocuğu için tasalanıyor, ona kendi kişisel ve politik yaşantısını çok erken yaşlarda her yönüyle gösterdiği için vicdan azabı çekiyor, kızının erken yaşlarda ağır bir yük altına girmesinden kendini sorumlu tutuyordu. Ve bu kendi başına buyruk, erken olgunlaşmış çocuk şimdi büyükbabasının yanındaydı, kaprisli ve diktatörce davranışlarından vazgeçmemiş bir adamın yanında kendi yolunu çizmesini öğrenecekti. Babası mektuplarında torununu "pohanka", yani vahşi olarak nitelendiriyordu ve itinalı imalarından çıkartabildiği kadarıyla Honza evden kaçmıştı ve yanında kaldığı çeşitli ailelere de sürekli sorunlar yaratıyordu. Ama Milena'nın bilmediği bir şey vardı: Gestapo'nun bile konuşturmayı başaramadığı torunu Honza'nın sağlam karakterine ve cesaretine büyükbabanın her şeye rağmen ne kadar hayran olduğunu!

Milena bana babasından gelen en son mektubu gösterdi; içinde yalnızca tasa ve gerçek bağlılık okunanan mektubu. Babasına karşı biraz yumuşamış "Kendi kanından ve canından olanlara karşı babam sevgisini çok garip şekillerde gösterirdi," dedi. "Ama elden ne gelir, zorbanın tekidir o..." Sonra onun iyi yanlarından bahsetmeye başladı, Almanların Prag'ı işgal ettiklerindeki mükemmel tavırlarını anlattı. Ama gençliğinden de güzel anıları vardı onunla ilgili. Kayak yapmaktan büyük zevk alan babası, o zamanlar kadınların hiç yapmadığı bu spor dalını ona öğretmiş ve sonra onu harika gezilere çıkartmıştı. Çoğunlukla eski dost Matus'un da eşlik ettiği öğrencilerinden bir gurup gençle birlikte babası onu Bohemya ormanının kış güzellikleri içinde dolaştırmıştı. "Beni bu halimle gördüğünden inanmıyacaksın," dedi Milena eliyle kendi

üstünden şöyle bir geçerken, "ama ben bir zamanlar en iyi kayakçılardan biriydim... Hatta dizimi bükemediğimde bile bir kere daha denemiştım..."

Tam kamp sokağının sonundan geri dönmek üzereydik ki, iş verme kolu başkanı Dittmann'ın bize doğru gelmekte olduğunu farkettik. Daha uzaktan öfkeyle bize bağırmaya başlamıştı: "İş saatinde kamp yollarında işiniz ne?" Beni başgardıyanın bürosundan tanıyordu ve benim "suç"umdan haberdardı. "Neden kendinizi 'gönüllü çalışma'ya yazdırmadınız?" diye hırladı bana ve yanağındaki bir şişlik yüzünden özel bir görünüm kazanmış olan yüzü kıpkırmızı oldu. "Hasta olduğum için 'iç' hizmetteydim," diye aklıma gelmiş olan yegane yalanı söyledim. Milena'yı, Tanrıya şükür, kolları olduğundan rahat bıraktı. "Anlaşılan uzun zamandır mahzene inmediniz. Hadi, en kısa yoldan 'gönüllü çalışma'ya müracaat edin! Yoksa fena olacak!" diyerek çizmelerini gıcırdata gıcırdata geri döndü.

'Gönüllü çalışma' bürosunda Dittmann beni odasına çağırıp şikayet etme tehditinde bulunarak derhal bir numaralı terzihaneye gitmemi ve ceza olarak "akort" çalışmamı emretme keyfinden kendini mahrum etmedi. "Derhal tabur lideri Graf'a müracaat ediniz!. Ben kendine telefonla haber vereceğim! Dışarı!"

* * *

10 Ağustos 1943'te Milena Çek arkadaşlarının sevgi gösterisine tanık oldu. Sanki son doğum günü olacağını hissetmişler gibi o gün ona gerçek bir doğum günü hazırlamışlardı. Çek bir blok kıdemlisinin denetimi altındaki bir blokun görev odasında akla gelebilecek her türlü emniyet tedbiri alınarak bir masa hediyelerle dolduruldu. Onu seven herkes orada toplanmıştı: Aniçka Kvapilova, Tomy Kleinerova; dansçı Nina; ya-

zar Milena Fischerova; Hanna Feierabendova, Manja Opo-
çenska, Manja Schindlerova ve ismini unuttuğum daha bir
sürü kişi. Doğum günü çocuğu içeri alındı ve şefkatle hazır-
lanmış hediyelerle dolu masanın önüne getirildi: Tutuklu nu-
marası işlenmiş minicik örtüler, "Milena" yazılı ufacık kumaş
kalpcikler, dişfırçası saplarından kakılmış minicik figürler
ve... kampa gizlice sokulmuş çiçekler.

Uzun zamandır ağır hasta ve dostlarıyla yakınlaşamaya-
cak kadar zayıf olan Milena gözyaşları içinde: "Bu ne sür-
priz!" dedi. "Halbuki ben de çoktandır beni unutmuş olduğu-
nuzu, benim arkadaşlarım olmadığınızı düşünüyordum. Be-
ni bağışlayın dostlarım, sizlerin yanına çok az gelebiliyorum
artık. Ama şu andan itibaren artık düzeleceğim." Çek arka-
daşlarının yanında, yüreği sevgi ve minnet dolu, bütün cazibe-
sine yeniden kavuşmuş gibiydi. Ben, "küçük Prusyalı" biraz
uzakta duruyor, gülen kişileri izliyor, garip atmosferi koklu-
yor ve kendimi Milena'nın Prag'daki çevresinin, onun en te-
mel çevresinin içinde hissetmeye çalışıyordum. - Dostlar ara-
sında olmak Milena'nın en büyük dileğiydi. Bir keresinde bu
konuda şöyle yazmıştı: "İnsanın çevresinde bir iki kişisi var-
sa, hayır hayır, neler de diyorum ben, yanında zayıf, zavallı
ve küskün durmaktan korkmadığınız, bu haliniz yüzünden si-
zi cezalandırmayacak tek bir kişiye sahipseniz zenginsiniz de-
mektir. Anlayışı ancak sevdiğiniz insanlardan talep edebilirsiniz,
başkalarından değil, hele hele kendinizden hiç değil."⁶⁹

Milena'nın Sonu

1943'ü 1944'de bağlayan kış Ravensbrück'te korkunç geçti. Savaş alanlarından haberler alıyor, Hitler'in yıldızının sönmekte olduğunu biliyorduk gerçi, ama artık çoğumuzun gücü tükenmişti, önümüzdeki haftalarda, hatta günlerde gelecek acil yardıma ihtiyacımız vardı. Oysa sabırla direnmek, aciz bir şekilde bekleyip her geçen günün kendine yeni kurbanlar seçmesini çaresizlik içinde seyretmek zorundaydık.

Kampın ilk yıllarında Fürstenbergli nakliye şirketi Wendland, toplama kampının ölülerini kaba saba bir cenaze arabasıyla toplardı. Ölü sayısı gün geçtikçe artınca Bay Wendland'ın işleri de gün geçtikçe gelişti. Kendine bir cenaze arabası satın aldı. Ama ilk krematoryumun inşasından sonra SS, ölülerin gömülme işini üstlendi. Tabuta da ne gerek vardı ki? Alçak kapaklı sandıklar da aynı işi görürdü. Bu yer darlığında her bir ölüye özel tabut lüks değil miydi? Öylesine zayıftılar ki, iki ölü bir sandığa rahatça sığıyordu. Önceleri ölüleri kamp kapısından dışarı dört revir sorumlusu çıkarırken şimdilerde -günde elliden fazla kişi ölüyordu- cenazeler, sandık sandık üstüne bir at arabasına yüklenip "cenaze taburu" tarafından krematoryuma naklediliyorlardı.

O kış Milena'nın sağlığı belirgin bir şekilde kötüledi. Direnme gücü kırılmıştı. Enjeksiyon ve hasta sevkıyatı korkusundan işine sürüne sürüne gidiyordu. İki de birde yere yığılıp kalıyordu. Özellikle de moral gücünü yitirmiş olmasına hayıflanıyordu. Gün geçtikçe uzlaşmaya daha hazır, daha konuşmaya daha isteksiz olduğu için kendini küçümsüyordu. Sık sık ölmekten söz ediyordu. "Bu kamptan sağ çıkamayacağım; Prag'ı asla bir daha göremeyeceğim... Keşke beni de

Bay Wendland alıp götürseydi, o hiç olmazsa köylü arabasıyla çok daha insancıl görünüyordu."

Dr. Rosenthal'ın tutuklanmasından sonra annesi İngiliz olan yeni bir SS doktoru, Dr. Pency Treite Ravensbrück'e geldi. Aynı zamanda tutuklular arasından birkaç doktoru da yardıma çağırdılar. Revir korkunçluğunu kaybedecek gibi görünüyordu. Dr. Treite iyi tavırlarıyla diğerlerinden farklı olduğunu hemen belli ediyordu, hatta neredeyse güven aşıladığı bile söylenebilirdi. Anne ve bebeklerine bir baraka ayırınca bu izlenim daha da güçlendi. Artık Ravensbrück'te doğacak çocukların da yaşama hakları olacaktı. Bunun için gerekli olan gıdayı Dr. Treite kamp komutanlığından istedi, çünkü yetersiz beslenen annelerin emzirme güçleri kalmamıştı. O iyi niyet göstermişti ama kamp komutanı bunu kesin olarak reddedince bütün yeni doğmuş bebekler açlıktan öldüler. SS'ler arasında rütbesi pek yüksek sayılmayan Dr. Treite'nin kamp komutanını etkileme gücüne sahip olup olmadığını söylemek gerçekten de güç.

Milena Dr. Treite ile revirde tanışmıştı ve doktor ona özel bir yakınlık göstermekteydi. Prag'daki eğitimi sırasında Profesör Jan Jesensky'nin derslerine de girdiğini söyleyerek onun güvenini kazanmıştı. Treite babasına olan saygısını kızına aktarmıştı. Milena onunla rahatsızlıklarını konuştu. Muayenede bir böbreğin iltahaplanmış olduğu ortaya çıktı, tek çözüm ameliyattı. Hayatı çok seven Milena hayatta kalabilmenin tek yolunu da denemeye karar verdi. - 1944 yılının Ocak ayında revire yattı ve Dr. Treite ona kan nakli yaptı. Öğleyin onu ziyarete gittiğimde mutluluk içinde bana ellerini gösterek: "Tıpkı sıhhatli bir insanın elleri kadar pembeler..." demişti.

Ameliyat sırasında narkozdan uyanıp Treite'den kendisine böbreğini göstermesini istedi. Doktor itaat etti ve onu yenden uyuttular.

Öğle paydosunda içim parçalanarak revire koştum, odasına girdim; yatıyordu, sessiz ve bir ölü kadar solgun. Narkozdan henüz çıkmamış olduğu halde birden sesi yükseldi: En içten tavrıyla Çekçe dua ediyordu.

Ameliyatı başarıyla atlattı, hatta iyileşmeye bile başladı. Yeniden yaşama sevinci buldu, sıhhatine kavuşacağına inanmaya başladı. Bir kere daha odasını onunla paylaşan altı ölümcül hastanın "Milena ana"sı oldu, onlara salt varlığıyla bile güç verdi. Babasından bir paket aldı. Milena, gelen nadi-de yiyecekleri dağıtırken bu hüzünlü odada bile muhteşem bir ziyafet havası estirmeyi başardı. Karşısında genç bir Fransız kadını yatmaktaydı, neredeyse henüz çocuk denilebilecek bir yaşta, ağır hasta, ölüme mahkum edilmiş... Kamp yemekleri midesini bulandırıyor. Oysa şimdi büyük bir iştahla Milena'nın hazırlamakta olduğu sandviçleri seyrediyordu, sonra yıllardır mahrum kaldığı leziz şeylerden birer parça tadıp huşu içinde: "*Allons, Enfants de la Patrie...*" diye şarkı söylemeye başlayınca herkes de ona refakat etti.

Dört ay süreyle benim günlerim Milena'yı hasta yatağında ziyaret edebildiğim kısacık çeyrek saatlerden ibaret kaldı. Daha sabah kalk zili çalmadan, karanlıkta, elimde kahvaltı, revire koşuyor, öğlenleri uzaktaki barakalardan birindeki bir Çek blok kıdemlisine koşup bir şeyler ısıtmaya çalışıyor, sonra yanan yüreğimi gizleyip yalnızca mutluluk yaymaya çalışarak onun yanında oturuyordum. Tabii ki reviri ziyaret etmem kesinlikle yasaktı ama sanki özel bir korunma altındaydım, bana hiçbir şey olmadı.

Günün birinde Milena hasta yatağından zorla doğrulup koridorlardan geçtikten sonra bürosuna gitti; yalnızca bir ke-re yazı masasının arkasına oturup kamp kapısının demir parmaklıkları arasından özgürlüğe bakmak istemişti.

Ama bu yalnızca çok kısa bir canlanma oldu. Kısa bir süre sonra yatağından bile kalkamaz oldu. Hasta yatağından

bir parçacık göğü görebiliyordu, bazan sevimli bulutlarla bezenmiş, çoğunlukla ama ve gittikçe daha da sıklaşarak tehditkâr, kara haber getiren bulutlarla. Vera Papouškova Milena'ya kendi yaptığı, gerçek birer sanat eseri olan oyun kağıtlarını hediye etmişti. Kötü düşünceleri uzaklaştırmak amacıyla onlarla oynardık. Bir keresinde hasta odasının sessizliği dışardan gelen şarkı sesleriyle bozuldu. Tutuklular yürüyüş yaparlarken "Benim memleketimde güller açıyor... Memleketime gitmeyi çok istiyorum" adlı şarkıyı söylüyorlardı, Milena elleyle yüzünü kapayıp acı acı ağlamaya başladı.

Nisanda diğer böbrek de iflas edince yapacak hiçbir şey kalmadı. Çaresizliğim içinde göğün yardımına sığınmak istedim, güneşe ve yıldızlara dualar ettim ama nafile! Durumu kötüye gittiği nisbette Milena iyileşme inancı içine giriyordu. Ancak son günlerinde duruma vakıf oldu: "Ayaklarıma bakšana! Bunlar ölmekte olan birinin ayakları... hele ellerim!" Bana avcunu uzatarak: "Farkında mısın, çizgiler kaybolmakta, bu yalnızca ölümün eşliğinde olanlarda olur..."

Babası arka arkaya üç kere Prag'dan manzara resimleri yolladı; Biedermeier zamanından ressam Morstadt'ın romantik resimlerini. Milena uzun uzun bu eski resimleri inceledi, sonra, ölüme bu kadar yakın, beni Prag sokaklarında gezdirdi: "Bak, bu köprünün üstünden sevgilim Fredy Mayer'le sık sık geçerdik. Güzellikleri görmesini bilirdi o... Orada, o kaide- nin üstünde Aziz Nepomuk durur... Ve tam arkasındaki dar sokaklar büyük pazar meydanına açılır..." Bir kilisenin olağanüstü cephesini seyrekoyulduk; iki uzun kulesi vardı kilisenin, kapısı sarmaşıkların arkasına saklanmıştı. Milena'nın parmağı kılıçlı dört melek taşıyan eski bir çeşmenin üstündeydi. "Gel ilerleyelim, şu küçük sokakta yürüyelim, eski ve sevimli, inişli çıkışlı kaldırım taşları hâlâ duruyor..." Büyük bir kapıdan bir sarayın avlusuna giriyoruz; katları kemerler üzerinde yükseliyor... Bir yerlerden geçip kilise kulesinin kapısı-

na erişiyoruz, döner bir merdiven. Üçümüz yukarı çıkmak istiyoruz..." O kadar acele etmeyin! Bu bacağım la merdivenleri çok zor çıkıyorum ve Fredy için de çok kolay değil..." diye anlatısını kesiyor. Başımı kaldırıp dalıp gitmiş yüzüne baktığımda birdenbire durumu kavıyorum: Hayalgücü çoktan mahkumiyetin zincirlerini kırmış. O artık evinde, bizimle birlikte bir kulenin pencere boşluğundan yüzlerce kilise kulesi, sivri çatıları, içiçe geçmiş daracık sokakları ve avluları ve uyuyan saraylarıyla o sevgili kentini seyretmekte... Doğrulup babasının son mektubuna uzanıyor. Babası ona "bu güzel ilkbahar günlerinden ve Kinsky bahçelerindeki günlük gezilerden" söz etmiş. Gene arkasına yaslanırken yumuşak bir sesle "Neden *tata* böylesine kelime fakiri" diye mırıldanıyor.

Prag'dan bir kart daha geliyor. Babası, kızına olan sevgisinden bir yalan yazmış. Honza'nın konservatuar sınavlarını başarıyla vermiş olduğunu yazıyor. Ama Milena, belki yalanı sezdüğinden, hiçbir tepki göstermiyor.

15 Mayıs 1944'de beni paket dağıtım bürosundan çağırıyorlar. Milena için büyük bir paket var. Gönderen: Gerdauen'den Joachim von Zedtwitz. Paketle Milena'ya koşuyorum; pek kendinde değil. Zedtwitz adını duyar duymaz doğruluyor ve gözleri iflas etmiş olduğundan bana okutuyor, bir daha, bir daha... Mutlu bir şekilde iç geçiriyor ve: "Yaşıyor!" diyor. "Ne mucize! Onu vurduklarını sanıyordum..."

Milena'dan kısa bir süre sonra Prag'da tutuklanan Joachim von Zedtwitz, 1943 sonlarında bir amcasının siyasi kefaleti sonucu serbest bırakılmış. Polis denetimi altında olmasına rağmen Milena'nın babasıyla temasa geçip onun hangi toplama kampında olduğunu öğrendikten sonra onu kurtarmak için Berlinli bir avukatı harekete geçirmiş. Avukat af için gerekli bütün belgeleri Prag'dan getirtmiş. Bütün hazırlıklar tamamlanmış ki, bir bombardıman ve avukat ölmüş.

15 Mayısın öğleden sonrasında iş saati sırasında Mile-

na'nın ölmekte olduğu haberini getiriyorlar bana. Bir dakika bile tereddüt etmeden iş yerini terk ediyorum. Başıma daha fazla ne gelebilir ki! Ölen kadına son bir canlılık gelmiş. Yüzü apaydınlık, gözler parlak ve koyu lacivert; ve yanına yaklaştığımda kollarını açıp beni selamlıyor o kendine özgü harika tavrıyla. Artık konuşmıyor. Kamptaki Çek arkadaşları geliyor, yatağın çevresini sarıyor, dışarda percerenin önünde sessizce dikiliyorlar. Milena büyük bir mutluluk içinde hepsini teker teker süzüyor, yaşamla vedalaşıyor. Ölüm mücadelesi 17 Mayıs'a kadar sürüyor. Ancak ondan sonra barakama geri döndüm. Benim için yaşam artık amacını kaybetti.

Ceset taburu Milena'nın tabutunu arabaya yüklerlerken yanlarında gitmek için izin istiyorum. Sıcak bir yağmurun çilediği bir ilkbahar günüydü ve kamp kapısındaki nöbetçi yanaklarımdan aşağı süzülen damlaları yağmur suyu sanmış olabilir. Fürstenberg Gölünün kıyısındaki sazlıklarda bir su kuşu hüznle öttü. Sandıklarını indirip onları krematoryuma taşıdık. Adi suçlu, cellat surathı iki erkek tutuklu kapağı açtılar ve ölü Milena'yı dışarı çıkarttığımızda dayanamayıp irkildiğim için birisi alaycı bir tonla: "Doğru dürüst tutabilirsin, zaten hiçbir şey hissedemez o artık" dedi.

Dr. Treite'nin emri üzerine Milena krematoryumun bir odasında muhafaza edildi. Bir telgrafla Profesör Jesensky'ye kızının öldüğünü, isterse cesedi Prag'a götürebileceğini bildirmişti.

* * *

10 Haziran 1944'de kamp Normandiya çıkartmasının başarılı olduğu haberiyle çalkalandı. Herkes sevinç içindeydi. Ben ise onların sevinçlerini paylaşamıyordum. Gündüzleri ıstırap içinde sersemce dolaşıyor, geceleri ağhyordum. Milena öldükten sonra yaşamak neye yarardı...

Milena'nın ölümünün üzerinden çok fazla geçmemiştir, kamptaki durum giderek daha da kötüleşmiş, tutuklular korku ve umut arasında gidip gelerek ayakta kalmaya çalışırken artık bütün günlerimizi birlikte geçirdiğim Ani'ka bir akşam yanıma gelip duvarın çok özel bir yerine gelmemi istedi. Burası Ravensbrück erkekler kampıyla sınır noktasıydı. Çek kadın tutuklular orada toplanmışlardı, birden tutuklu memleketlilerinden bir yankı duyabilmek umuduyla şarkı söylemeye başladılar. Çek milli marşını söylüyorlardı. Bir keresinde, tehdidin giderek yaklaştığı günlerden birinde Milena şöyle yazmıştı: "Bu marş bir 'şey'e karşı olan bir marş değildir, 'Kde domov můj' kimsenin kötülüğünü istemez, tek dileği ayakta kalmamızdır. Bir kavga şarkısı değildir, fazla heyecana kapılmadan Bohemya'yı anlatır; tepeleri ve yarıları, tarlaları ve düzlükleri, kavakları, çayırları ve gölge veren ıhlamurları, kokulu bağları ve küçük derecikleriyle Bohemya'nın doğa güzelliklerini... Evimizde olduğumuz memleketin şarkısıdır... Bu memlekete sahip çıkmak güzeldi, yurdunu sevmek güzeldi..."⁷⁰

* * *

Ben özgürlüğüme kavuştum ve Milena'nın vasiyeti üzerine *bizim* toplama kampları hakkındaki kitabımızı yazdım. Ölümünden kısa bir süre önce bana şöyle demişti: "Beni hiç olmazsa senin unutmayacağını biliyorum. Senin sayende ben yaşamaya devam edeceğim. Sen insanlara benim kim olduğumu anlatacaksın, sen benim yufkayürekli yargıcım olacaksın..." Bu sözler Milena'nın hayat hikayesini kaleme alma cesareti verdi bana.

Notlar

- ¹Franz Kafka, *Mektuplar*, S. Fischer Verlag, s.275
- ²Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ³Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- ⁴Milena Jesenska, "Durmasını Bilme Sanatı Üzerine", *Pritomnost*, 5.4.1939
- ⁵Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- ⁶Josef Kодиcek, "Özgür Avrupa'nın Sesi, Münih, 2.6.1953
- ⁷Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ⁸Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ⁹Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁰Max Brod, *Franz Kafka. Bir Biyografi*, S. Fischer Verlag, s.276
- ¹¹Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹²Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹³Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁴Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁵Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- ¹⁶Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁷Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁸Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ¹⁹Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- ²⁰Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- ²¹Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ²²Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ²³Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ²⁴Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ²⁵Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- ²⁶Franz Kafka, *Günlükler*, S. Fischer Verlag, s.553
- ²⁷Max Brod, *Franz Kafka. Bir Biyografi*, S. Fischer Verlag, s.280
- ²⁸Max Brod, *Franz Kafka. Bir Biyografi*, S. Fischer Verlag, s.282
- ²⁹Max Brod, *Franz Kafka. Bir Biyografi*, S. Fischer Verlag, s.285
- ³⁰Franz Kafka, *Mektuplar*, S. Fischer Verlag, s.322
- ³¹Franz Kafka, *Günlükler*, S. Fischer Verlag, s.555
- ³²Milena Jesenska, "Günün Notları", *Narodni Listy*, 6.6.1924. *Forum/Viyana*, IX/97'da çıkan ilk Almanca çeviriden; *Defter*, Mart 90, Çeviren: Sezer Duru

- 33 Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- 34 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 35 Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- 36 Milena Jesenska, "Maminka", *Pritomnost*, 12.4.1939
- 37 Milena Jesenska, "Hareket Halindeki İnsanlar", *Pritomnost*, Sayı: XIV, s.827
- 38 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 39 Milena Jesenska, "Hareket Halindeki İnsanlar", *Pritomnost*, Sayı: XIV, s.827
- 40 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 41 Josef Kodıçek, 1892 – 1954
- 42 Milena Jesenska, "Hareket Halindeki İnsanlar", *Pritomnost*, Sayı: XIV, s.827
- 43 Franz Kafka, *Sözcü, Öyküler*, S. Fischer Verlag, s.330
- 44 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 45 Milena Jesenska, "Bakkal Frintişek Liliom", *Pritomnost*, 15.2.1937
- 46 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 47 *Pritomnost*, Sayı: XVI, 1938
- 48 *Pritomnost*, Sayı: XVI, 1938
- 49 Uluslararası Nürnberg Askeri Mahkemesinde savaş suçlularına karşı yürütülen dava
- 50 Milena Jesenska, "Tampon Bölge", *Pritomnost*, 21.12.1938
- 51 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 52 Milena Jesenska, "Karel Çapek'in Son Günleri", *Pritomnost*, 11.1.1939
- 53 1431, Lipany Muharebesi. Hus ulusal kanadı acı bir yenilgiye uğradı. Hus demokrasininin yıkılmasına neden oldu.
- 54 1621, Beyaz Dağ muharebesi. Esas olarak Protestanlardan oluşan Çek birliklerinin Habsburg karşısında aldıkları yenilgi.
- 55 1420'lerde söylenen Hus marşı
- 56 Wenzel koralinden, 1000 yıllarından kalma en eski kilise şarkılarından biri
- 57 Milena Jesenska, "Çeklere Karşı Davranış Üzerine", *Pritomnost*, 15.2.1939
- 58 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 59 Milena Jesenska, "Prag – 15 Mart 1939 Sabahı", *Pritomnost*, 22.3.1939
- 60 Milena Jesenska, "Prag – 15 Mart 1939 Sabahı", *Pritomnost*, 22.3.1939
- 61 Max Brod, *Franz Kafka. Bir Biyografi*, S. Fischer Verlag, s.278
- 62 Milena Jesenska, "Bu Hepimizi İlgilendirir", *Pritomnost*, 14.6.1939
- 63 Franz Kafka, *Saray*, S. Fischer Verlag, s.42
- 64 Milena Jesenska, "Durmasını Bilme Sanatı Üzerine", *Pritomnost*, 5.4.1939
- 65 Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- 66 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 67 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 68 Franz Kafka, *Sevgili Milena, Mektuplar*, Çeviren: Adalet Cimcoz; Say Yayınları, Beşinci Baskı, 1989
- 69 Milena, *Weg zur Einfachheit* (Sadeliğe Giden Yol), Prag 1926
- 70 Milena Jesenska, "Durmasını Bilme Sanatı Üzerine", *Pritomnost*, 5.4.1939
- 71 Milena Jesenska, "Altın Ögütler", *Pritomnost*, 8.3.1939

Milena Jesenska onüç yaşında

Milena Jesenska yirmibir yaşında

Ernst Pollack (1938)

Franz Kafka (1920)

Jaromír Krejcar (40 yaşında)

Milena ve Jaromir (1926)

Milena, Staša ve Staša'nun eşi

Milena, arkadaşı Staša Jilovska (yatan) ve ailesiyle

Kızı Jana - Honza (1929)

Milena Jesenska tutuklanmadan kısa bir süre önce (1939)

"Milena Jesenska'ya yalnızca Franz Kafka'nın sevgilisi gözüyle bakmak haksızlık olur. Milena olağanüstü bir insandı; gençliğinde burjuva ahlak anlayışına karşı çıkan, zor yaşamı boyunca aşırı bireyciliğini bir kenara bırakıp toplumsal ve siyasi sorumluluk duygusuyla hareket etmesini bilmiş, olağanüstü bir insan. Ülkesi Bohemya'nın boyunduruk altına alındığı günlerde düşünce özgürlüğü için savaştık gücü ve yılmaz bir cesareti vardı. Hitler Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde tehlikede olan insanları kendi hayatı pahasına kurtarmaktan çekinmedi. Yahudileri ve Çek vatandaşlarını yurtdışına kaçırdı. İllegal bir dergi çıkardı ve halkını zorbalara karşı direnmeye çağırdı. Sonunda Gestapo tarafından tutuklandı ve 1944 yılında Ravensbrück toplama kampında öldü."

Margarete Buber-Neumann